

გიორგი კაციაძე

ქრონოლოგია
XVI-XVIII საუკუნეების
ილახში

თბილისის თავისუფალი უნივერსიტეტის
აზიისა და აფრიკის ინსტიტუტი

აზიისა და აფრიკის
ინსტიტუტი
INSTITUTE OF
ASIA AND AFRICA

გიორგი კაციტაძე

ქართულები XVI-XVIII საუკუნეების ირანში

თბილისი
2024

ნაშრომი გამოცემულია შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით [გრანტის ნომერი SP-23-568]. წინამდებარე პუბლიკაციაში გამოთქმული ნებისმიერი მოსაზრება ეკუთვნის ავტორს და შესაძლოა, არ ასახავდეს ფონდის შეხედულებებს. This work was supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia (SRNSFG) [Grant # SP-23-568] The opinions presented in this book are the author's own ideas and may not necessarily reflect the official stance of the Shota Rustaveli Foundation.

რედაქტორი: თინათინ ქაროსანიძე
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი

ტექნიკური რედაქტორი: საბა ტაველიშვილი

დაკაბდონება და ყდის დიზაინი: გიორგი ბაგრატიონი

წიგნში წარმოდგენილი ფოტოები ეკუთვნის გიორგი კაციტაძეს. წიგნში ჩართული ხელნაწერების ავტორია დავით კაციტაძე. ხელნაწერები დაცულია მისავე პირად არქივში.

© გიორგი კაციტაძე, 2024

გამომცემლობა „ნეკერი“, 2024

ISBN: 978-9941-501-70-8

ავტორის წინასიტყვაობა

ამ ნაშრომის შექმნის იდეა მამაჩემის, დევი კაციტაძის, „არქივის“ ქექვისას გამიჩნდა. წავაწყდი მასალას ქართველების როლზე სეფიანთა ირანში. ამ თემაზე დევი აქტიურად მუშაობდა, ნაშრომის გამოცემასაც აპირებდა, მაგრამ არ დასცალდა. 2023 წელს 95 წელი შეუსრულდებოდა მამას და გადავწყვიტე არსებული მასალა დამემუშავებინა და ნაშრომად გამომეცა. აქ კი რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის საგამომცემლო სახელმწიფო სამეცნიერო გრანტმა, რომ იტყვიან, სულზე მომისწრო.

ნაშრომი ასახავს ქართველების როლს ირანის პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და სოციალურ ცხოვრებაში. ნაშრომი განკუთვნილია, პირველ რიგში, აღმოსავლეთმცოდნე ისტორიკოსებისათვის, სტუდენტების, მკვლევარებისა და ყველა იმ პირისათვისაც, ვინც დაინტერესებულია ჩვენი მეზობლის, დიდი კულტურის მქონე ირანის, ისტორიით. ბუნებრივია, ნაშრომი თავის წვლილს შეიტანს და დიდ დახმარებას გაუწევს საქართველოს ისტორიის სპეციალისტებსა და ქართველოლოგებს.

მიუხედავად იმისა, რომ ირანის ისტორია, ისევე როგორც მისი პოლიტიკურ-ეკონომიკური მდგომარეობა, მრავალგზის არის შესწავლილი, აღნიშნული ნაშრომი შეეცდება კონცენტრირდეს ერთ კონკრეტულ ფაქტორზე, ქართველების როლზე ირანის განვითარების ისტორიაში.

თანამედროვე პოლიტიკურ-ეკონომიკური სიტუაციის გათვალისწინებით იზრდება ყოველმხრივი ურთიერთობები ირანის ისლამურ რესპუბლიკასთან, შესაბამისად აუცილებელია, ვიცოდეთ თუ რა როლი მიუძღვის ირანის მმართველ წრეებს საქართველოს დემოგრაფიული მდგომარეობის ცვლილება-

ში, ხოლო ქართველებს კი ირანის ეკონომიკურ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში.

ნაშრომში გამოყენებული ქართული, სომხური, სპარსული, თურქული, ევროპული პირველწყაროები და მდიდარი სამეცნიერო ლიტერატურა – ვ. გაბაშვილის, კ. კუციას, ე. მამისთვალიშვილის, ვლ. ფუთურიძის, თ. ნატროშვილის, გ. ბერაძის, დ. კობიძის, მ. თოდუას, ნ. გელაშვილის, კ. ტაბატაძის, მ. სვანიძის, ლ. ჟორჟოლიანის, თ. ჭიჭინაძის, ი. ტაბაღუას, აგრეთვე უცხოელი ორიენტალისტების: ი. პეტრუშევსკის, ო. ეფენდიევის, ა. ალენის, დ. ლენგის, ლ. ლოკარტის, ვ. მინორსკის, ნასროლა ფალსაფის, საიდ ნაფისის და სხვათა გამოკვლევები.

წინამდებარე ნაშრომს ორიგინალურობის პრეტენზია არა აქვს. მისი მიზანია, საქართველოსა და ირანის ისტორიით დაინტერესებულ მკითხველს პოპულარულად მოუთხროს ირანში მოღვაწე თანამემამულეთა შესახებ. აქვე აღსანიშნავია, რომ ხელნაწერებზე მუშაობისას მაქსიმალურად ვეცადეთ შესაბამისი წყაროების მოძიება, რაც ზოგჯერ ვერ მოხერხდა. თუ როგორ მივალნიეთ დასახულ მიზანს, ამის შესახებ მკითხველმა განსაჯოს.

და ბოლოს განსაკუთრებული მადლობა მინდა გადავუხადო თინათინ ქაროსანიძეს და საბა ტაველიშვილს, რომ არა ისინი, ამ საქმეს მე თავს ნამდვილად ვერ მოვაბამდი.

სარჩევი

შესავალი	6
თავი I. ქართველები XVI საუკუნის ირანში	8
თავი II. ქართველები XVII საუკუნის ირანში.	15
თავი III. ქართველები XVIII საუკუნის ირანში	71
დამოწმებული ლიტერატურა	97
პირთა საძიებელი	102
სურათები	109

შესავალი

საუკუნეთა მანძილზე ბედმა თუ უბედობამ მრავალი ქართველი გადასტყორცნა თავისი სამშობლოს გარეთ. ბიზანტია, ირანი, თურქეთი, სირია, ეგვიპტე, ავღანეთი, რუსეთი, საფრანგეთი და სხვ. აი, არასრული სია იმ ქვეყნებისა, სადაც ქართველები დანიანურდნენ სამხედრო, პოლიტიკურ, ადმინისტრაციულ თუ კულტურულ სარბიელზე. ცნობილია ქართველ მამულეთა დინასტიები, ქართული წარმოშობის ფაშები, ვეზირები, იანიჩრები, სარდლები, ბეგლარბეგები, გენერლები, პოეტები, მხატვრები და სხვ., რომელნიც აქტიურად მოღვაწეობდნენ ბიზანტიაში, ირანში, თურქეთსა თუ რუსეთში.

ამჟამად, ჩვენი მიზანია – მკითხველს მოვუთხროთ XVI-XVIII საუკუნეთა ირანში მოღვაწე ქართველთა შესახებ.

XVI საუკუნის დასაწყისიდან სეფიანთა ირანმა გაააქტიურა მოქმედება აღმოსავლეთ საქართველოს წინააღმდეგ. რბევა-აოხრებასთან ერთად, ყიზილბაშებმა აუარებელი ქართველი ტყვედ წაიყვანეს და გადაასახლეს ირანში (ცნობილია, რომ შაჰ თამაზ I-მა მარტო ერთი ლაშქრობის დროს 30 000 ტყვე წაახა ირანში; შაჰ აბას I-მა, ზოგიერთი წყაროს ცნობით, 100 000 კაცი, ზოგის ცნობით – 150 000 კაცი გადაასახლა შიდა ირანში და სხვ.). მაგრამ ქართველები ირანში მარტო დატყვევების გზით არ მოხვედრილან: XVI საუკუნის საქართველოში საბოლოოდ ჩამოყალიბდა ე. წ. სათავადოთა სისტემა. თავადი თავადს მტრობდა, სტაცებდა მიწებს, ყმებს; ამ შინაფეოდალურ ბრძოლაში ერთ-ერთი მხარე მარცხდებოდა. დამარცხებულს საქართველოში აღარ დაედგომებოდა და იგი თავს აფარებდა ირანს. ერთი სიტყვით, XVI საუკუნიდან საქართველოში მიმდინარე შინაფეოდალური ბრძოლის გამოც, ბევრი ქართველი აღმოჩნდა ირანში გადახვეწილი (ქართველ ფეოდალთან – თავ-

ვადთან ერთად ირანს თავს აფარებდნენ მისი „მოკიდებულები“ – აზნაურები, გლეხები...).

ამრიგად, XVI საუკუნის შუახანებიდან ირანში უამრავი ქართველი ცხოვრობდა, რომელთა ნაწილიც გამუსლიმების პირობით დაწინაურდა სამხედრო, პოლიტიკურ, ადმინისტრაციულ სარბიელზე და ზოგიერთი მათგანი გავლენასაც კი ახდენდა ირანის ბედ-ილბალზე.

თავი I. ქართველები XVI საუკუნის ირანში

XVI საუკუნეში (განსაკუთრებით კი მის მეორე ნახევარში) ირანში მრავალი ქართველი აღმოჩნდა, რომელთა უმრავლესობა ტყვედ იყო წაყვანილი: მაგ., შაჰ-თამაზ I-ის ქართლში მეოთხედ შემოსევის დროს (1554 წ.) ყიზილბაშებმა ატენის ციხე აიღეს. XVII საუკუნის შესანიშნავი ისტორიკოსი ისქანდერ მუნში მოგვითხრობს, რომ „ლუარსაბის (ლუარსაბ I – დ. კ.) დედა მრავალ აზნაურთან ერთად ტყვედ ჩავარდა. ის ურწმუნონი საღვთო ომის ხმლით ჯოჯოხეთში გაგზავნეს. რამდენიმე სხვა ციხე და სიმაგრეც შაჰვერდი-სულთან ზიად-ოღლის მეცადინეობითა და მამაცობით იქნა დაპყრობილი დღეგრძელი სახელმწიფოს მოღვაწეთა მიერ. ამ ლაშქრობაში 30 000-ზე მეტი ტყვე ჩაუვარდა ხელში ზღვასავით მქუხარე ჯარს. მათგან ისინი, ვინც დიდებულთა, წარჩინებულთა და აზნაურთა ცოლები, ქალიშვილები და ვაჟები იყვნენ, „ხუთისთავის“ ანგარიშში შაჰის უკეთილშობილეს სარქარს მიაკუთვნეს“ (ისქანდერ მუნში, 1969:21).

ტყვედ წაყვანილი ქართველი მამაკაცები ყიზილბაშებმა გაამუსლიმეს, რის შემდეგაც ისინი სახელმწიფო სამსახურში დანიშნაურდნენ.

ირანში აღმოჩნდნენ და გაამუსლიმდნენ ქართველი უფლისწულებიც. სპარსულ წყაროებში (შერეფ-ხან ბითლისი, ბუდაყ ყაზვინი, ჰასან რუმლუ, ყადი მოჰამედ ყაფარი...) არის ცნობა იმის თობაზე, რომ ლევან კახთა მეფის ძე იესე ბატონიშვილი მამამისმა ირანში გააგზავნა ირან-კახეთის პოლიტიკური ურთიერთობის საკითხთან დაკავშირებით (1558 წ.). შერეფ-ხან ბითლისის¹ ცნობით, „ზაგემელი ლევან ქართველის ვაჟი, სახე-

1 შერეფ ხან ბითლისი (1543 -?) – სპარსულენოვანი ქურთი ისტორიკოსი, რომელიც 1578-88 წლებში ამიერკავკასიაში ოსმალეთის ლაშქრობებში მონაწილეობდა. მას ეკუთვნის ისტორიული თხზულება „დიდების წიგნი“, რომელიც მნიშვნელოვან ინფორმაციას შეიცავს საქართველოს შესახებ.

ლად იესე, ისლამის სარწმუნოების მიღებით გაკეთილშობილდა, შაჰის დივანისგან შაჰის ვილაიეთის მმართველობა მიიღო და სახელად ისა-ხანი ეწოდა“; ჰასან რუმლუს ცნობაში კი ვკითხულობთ: „ამავე წელს ისა-ხანი საქართველოს მმართველის ლევანის შვილი, ისლამის მიღებით გაბედნიერდა და ქვეყნის საფარველმა შაჰმა მას წყალობის თვალთ დაუწყო ცქერა“ (ჰასან რუმლუ, 1966:35).

იესე ბატონიშვილი ადრეც ყოფილა ირანში (1554 წ.), ახლა კი – 1560 წელს იგი გამუსლიმებულია და განდიდებულია. შერეფ-ხან ბითლისის ცნობით, შაჰი მას „შვილობით უხმობდა და დიდ ჯამაგირსაც აძლევდა: „შაჰის ვილაიეთიდან, (ირანის) სხვა მხარეებიდან და ხელმწიფის ხაზინიდან ყოველწლიურად შვიდი ათასი თუმნის სარჩო ეძლეოდა თანხისა და სურსათის სახით“ (შერეფ ხან ბითლისი, ტომი II, 1562-1563 წწ.).

როგორც ვხედავთ, ისა-ხანი (იესე ლევან კახთა მეფის ძე) ირანში დიდ პატივშია, მაგრამ, საფიქრებელია, იგი მაინც ქართველ კაცად რჩებოდა: 1562 წელს მას ყაზვინიდან საქართველოში გაქცევა განუზრახავს. ალათაყ ჩერქეზს იგი შაჰთან დაუბეზლებია. შაჰ თამაზ I-მა იესე ბატონიშვილი ალამუთის ციხეში დაამწყვდია. სპარსული წყაროები ყურადღებას აქცევენ იესე ბატონიშვილის გაქცევის მცდელობას. მათი აზრით, იესე ბატონიშვილი ქართველ აზნაურებს გაუბრიყვებიათ. შერეფ-ხან ბითლისის ცნობით, იესე ბატონიშვილის ამგვარი საქციელი „ქართველი აზნაურების ბილწი შეგონებით“ უნდა აიხსნას (შერეფ ხან ბითლისი, ტომი II, 1562-1563 წწ.); ყადი მოჰამედ ყაფარის „ნოსახე ჯაჰან არაში“ ნათქვამია: „ისა-ხანი შეაცდინეს და კვლავ ქრისტეს რჯულზე გადაიბირეს აზნაურებმა, რომლებიც მიჩვეული იყვნენ ღვინის სმასა და ღორის ხორცის ჭამას“.

კიდევ უფრო საინტერესოა ბუდაყ ყაზვინის ცნობა: ისტორიკოსი მოგვითხრობს, რომ 1560 წელს იესე ბატონიშვილმა მამას (ლევან კახთა მეფეს) უღალატა, განუდგა, შაჰ-თამაზ I-თან

მივიდა და გამუსლიმდა. შემდეგ: ისტორიკოსის ცნობით, იესე ბატონიშვილის გამუსლიმება მოჩვენებითი ყოფილა, იგი გულთხე იესე ქრისტიანი იყო. იესე შაჰთან დაუბეზლებიათ. შაჰმა მისი გაჩხრეკა ბრძანა. მისი ეჭვი გამართლდა: იესეს უბეში ხატი და ჯვარი უპოვეს. შაჰი განრისხდა და იგი ალამუთის ციხეში დაამწყვდია (ბუდაყ ყაზვინი, დორნის კატ. №288, ფ. 329 ბ).

ისა-ხანი 14 წელი იყო ალამუთის ციხის პატიმარი. 1576 წელს ისმაილ-მირზას ტახტზე ასვლის შემდეგ (სხვათა შორის, ისმაილ მირზაც მამის – შაჰ თამაზ I-ის ბრძანებით ალამუთის ციხეში იჯდა) იგი, სიმონ ქართლის მეფესთან ერთად (ისიც ალამუთის პატიმარი იყო) გამოუშვეს. ისქანდერ მუნში ასე მოგვითხრობს ამ ამბავს: „ისა-ხან ქართველი, ლევან-ხანის შვილი და სიმონ-ხანი, ლუარსაბის ძე, ორივენი ალამუთის ციხეში რომ იყვნენ დაპატიმრებულები, ისმაილ-მირზამ გამოუშვა“ (ისქანდერ მუნში, 1969:28). ისმაილ II-ის ხანმოკლე ზეობის შემდეგ (1576–1577 წწ.), შაჰმა მოჰამედ ხოდაბენდემ ისა-ხანიც და სიმონ-ხანიც აღამალლა. ისტორიკოსი განაგრძობს: „სამოთხეში დამკვიდრებული შაჰის ძმის საამ-მირზას ასული სულთან-მოჰამედ-ხოდაბენდემ ისა-ხანს მისცა და შაქის მმართველად განაწესა“ (ისქანდერ მუნში, 1969:28). ე. ი. ისა-ხანი თავის ძველ თანამდებობაზე დაუბრუნებიათ, ამავე დროს შაჰ-თამაზის ძმის ასულიც მიუთხოვებიათ მისთვის, ხოლო სიმონი, იმავე ისქანდერ-მუნშის ცნობით, „ისლამის მიღების პატივით გაბედნიერდა და სულთან-მაჰმუდ-ხანად იწოდა. შესაბამისად სიტყვებისა: მხოლოდ მართლმორწმუნენი არიან ღირსეულნი, – მან „ძმის“ ბედნიერი წოდებულება მიიღო, პატივითა და ღირსებით მოსილი საქართველოში გაემართა და სამემკვიდრეო ქვეყანას დაეუფლა“ (ისქანდერ მუნში, 1969:28). ამ ტექსტში ყურადღებას იპყრობს ის გარემოება, რომ სიმონისათვის „ძმის“ წოდებულება მიუციათ. ამ, ერთი შეხედვით, ჩვეულებრივ სიტყვაში გარკვეული პოლიტიკური შინაარსია ჩადებული. ირანის შაჰის ოფიციალური თვალსაზრისით, ქართლისა

და კახეთის მეფეები მისი ქვეშევრდომები, მისი „შვილები“ (ე. ი. შაჰზე დაბლა მდგომები) არიან; ახლა კი ციხიდან გამოშვებულ სიმონს შაჰი „ძმის“ წოდებულებას აძლევს.

კიდევ უფრო ხატოვნად აგვიწერს ამ ამბავს ფარსადან გორგიჯანიძე: „ამან მეფე სვიმონ გაათათრა და რაც მასთან დაჭირულნი თავადნი და აზნაურნი იყვნენ, მოუსხმევინა და ყველას ცხენი და იარაღი გაუკეთეს და ხალათი და საფარაჯო მისცეს და მეფეს სვიმონს სახელმწიფო მოსახმარი ყოვლის იარაღისაგან გაურიგეს და ცხენი, აქლემი, ჯორი შეუკაზმეს, კარები მოუფინეს და სალაროთ აუკიდეს და საქართველოს მეფობა მისცეს და რაყამი ძმობით მისწერეს და მეჰმანდარი გაატანეს და ყველგან ფიშვაზი უყვეს და დიდის პატივითა და მირთმევით და კარგად დახვდომით ქართლს მივიდა და ყველანი წინ მოეგებნენ“ (გორგიჯანიძე, 1925:219).

სიმონ I-ის ამგვარი მოულოდნელად აღზევების მიზეზი ცხადზე ცხადია: ირანს ოსმალები ემუქრებიან; ირანის შაჰი ოსმალთ წინააღმდეგ საბრძოლველად ქართლის მეფის, სიმონ I-ის გამოყენებას ლამობს; ამიტომაც იხსენიებს მას ოფიციალურად რაყამში „ძმად“, ე. ი. თავის თანასწორად.

ირანში მყოფი ქართველები ხშირად აქტიურად მონაწილეობდნენ შაჰის ტახტის დასაკავებლად გამართულ პოლიტიკურ ბრძოლებში.

1576 წელს გარდაიცვალა ირანის შაჰი თამაზ I (1524-1576 წწ.). მას სხვადასხვა ცოლთან 12 ვაჟი და 8 ქალიშვილი ჰყავდა, მათ შორის 4 ვაჟი და 1 ქალი – ქართველი ცოლებისაგან. თანამედროვე სპარსელი ისტორიკოსის, თეირანის უნივერსიტეტის პროფესორის ნასროლა ფალსაფის ცნობით, „შაჰ თამაზის ბევრი ცოლი იმ მხევალთა და ასულთაგან იყო, რომელთაც გურჯისტანის ამირები, სხვა ძღვენთან და საჩუქრებთან ერთად, ყოველწლიურად უგზავნიდნენ ხოლმე შაჰს“ (კაციტაძე, 1997:6).

ისევ ნასროლა ფალსაფიზე დაყრდნობით, მოგვაქვს მისი

ვაჟების სახელები (ისტორიკოსს ზოგჯერ ნაჩვენები აქვს მათი დედების სახელებიც): 1. მუჰამედ-მირზა, შაჰ აბასის მამა; 2. ისმაილ-მირზა (ამ ორის დედა, სულთანამი, თურქმენი იყო მუსალავეის ტომიდან); 3. მურად-მირზა; 4. ჰეიდარ-მირზა (დედამისი, სულთან-ზადე ხანუმი, ქართველი იყო); 5. სულეიმან-მირზა (დედამისი, სულთან ალა ხანუმი, ჩერქეზი იყო); 6. მუსტაფა მირზა (დედამისი, ბაჰრა ბაჯი, ქართველი იყო); 7. მაჰმუდ-მირზა; 8. იმამყული-მირზა (რომლის დედა, ხან-ფარვარ ხანუმი, ქართველი იყო); 9. ალი-მირზა (ამის დედაც ბაჰრა ბაჯი იყო); 10. აჰმად მირზა; 11. ზეინ ოლ-აბედინ მირზა; 12. მუსა-მირზა.

შაჰ თამაზ I-ის 8 ქალიშვილიდან ჩვენთვის საინტერესოა ფერიხან (ფერიჯან) ხანუმი – სულეიმან მირზას ღვიძლი და, რომლის დედაც ჩერქეზი იყო და ზეინაზ ბეგუმი, რომელსაც ადრე ანა ხანუმი ერქვა (დედამისი ქართველი იყო).

შაჰ თამაზ I-ის უფროსი ვაჟი მოჰამედ მირზა (ტახტის მემკვიდრე) ნახევრად უსინათლო იყო, ამდენად მას არ ჰქონდა და არც შეიძლებოდა ჰქონებოდა შაჰის ტახტზე პრეტენზია; იგი ხორასნის გამგებლობით კმაყოფილდებოდა.

მომდევნო უფლისწული ისმაილ-მირზა მამის სიცოცხლეშივე პრეტენზიას აცხადებდა ტახტზე; 1556 წელს იგი მამამ, შაჰ თამაზ I-მა დააპატიმრა და ალამუთის ციხეში გამოკეტა.

შაჰ თამაზ I-ს თავისი ვაჟიშვილებიდან განსაკუთრებით გამორჩეული ჰყავდა ჰეიდარ-მირზა, რომლის დედაც ქართველი იყო. არსებობს ცნობა იმის თობაზე, რომ ჰეიდარ მირზას რჩევას შაჰი ანგარიშს უწევდა და ხშირად ითვალისწინებდა კიდევ. მას შაჰის მოადგილესაც უწოდებდნენ. ასევე გამორჩევით უყვარდა მას თავისი ქალიშვილი ფერიხან-ხანუმი (როგორც ზემოთ გვქონდა აღნიშნული, დედამისი ჩერქეზი იყო).

1571 წელს ირანში ჩასული ვენეციის რესპუბლიკის ელჩი დ'ალესანდრი ასე ახასიათებს ჰეიდარ-მირზას: „ჰეიდერ-მირზა შაჰის დიდი ნდობით სარგებლობს. იგი 18 წლისაა, ტანმორჩი-

ლი, მაგრამ გარეგნობით მეტად ლამაზია. ჰეიდარ-მირზა შე-
სანიშნავი ორატორია და ბრწყინვალე მოჯირითე“ (კაციტაძე,
1997:6; ბერძენიშვილი, 1967:134; სვანიძე, 1971:147-148).

1573 წელს შაჰ თამაზ I ავად გახდა, ყიზილბაშმა ამირებმა დაიწყეს ტახტის მემკვიდრის შერჩევა. ორი დაჯგუფება დაუ-
პირისპირდა ერთმანეთს: ჰოსეინ-ყული ხულაფა რუმლუ, ამი-
რა ასლან-ბეგ ავშარი და ჩერქეზთა შამხალი ისმაილ-მირზას
უჭერდნენ მხარს, ჰეიდარ-მირზას მხარეს კი დადგნენ ყველაზე
მრავალრიცხოვანი ტომის უსთაჯლუს ამირები, რომლებიც შა-
ჰის კარზე ყველაზე მეტი გავლენითა და ღირსებით სარგებ-
ლობდნენ, შიხავენდის ტომის სუფიურ-დერვიშული ორდენის
მეთაური, ყაჯართა ტომის ამირების ერთი ნაწილი და „მამაცი
და სახელოვანი ქართველი სარდლები ზაალი, დაუდი, თამაზ-
იმამყული მირზას დედის ხანფარვარ ხანუმის ძმები (ეს უკა-
ნასკნელნი იმის გამო, რომ ჰეიდარ მირზას დედაც ქართველი
იყო). ეს ქართველი სარდლები ყიზილბაშთა ტომებში სახელ-
განთქმულნი იყვნენ თავიანთი სიმამაციით და საქართველოში
დიდ ქონებასა და მამულს ფლობდნენ. შეთქმულთა ჯგუფში
შედიოდნენ აგრეთვე შაჰ თამაზის ძმისწული იბრაჰიმ მირზა
და უფლისწული მუსტაფა მირზა, რომლის დედაც ქართველი
იყო,“ – გადმოგვცემს ნასროლა ფალსაფი (კაციტაძე, 1997:6).

1573 წელს შაჰ თამაზ I გამოჯანმრთელდა, ასე რომ ტახ-
ტის პრეტენდენტებსა და მათ მხარდამჭერთა შორის შეტაკება
არ მომხდარა, მაგრამ ორ სხვადასხვა დაჯგუფებას შორის ფა-
რული ბრძოლა გრძელდებოდა.

ნასროლა ფალსაფი მოგვითხრობს, რომ შაჰის ჰარამხანა-
ში ჰეიდარ მირზას დედა, ქართველი ქალი სულთან-ზადე ხა-
ნუმი (იგი შაჰს სხვა ცოლებზე უფრო უყვარდა), შაჰის კარზე
გავლენიანი ქართველი სარდლების მეშვეობით, თავისი ვაჟის
ტახტზე ასაყვანად ნიადაგს ამზადებდა (კაციტაძე, 1997:6).

გულხელდაკრეფილი არც მოწინააღმდეგეთა ბანაკი იყო:
შაჰის უსაყვარლესი ქალიშვილი – გამჭრიახი, ცბიერი და

ფრთხილი ფერიხან ხანუმი ყოველნაირად ცდილობდა მამისთვის, შაჰ თამაზ I-ისთვის ჰეიდარ მირზა შეეძულებინა, ხოლო ისმაილ მირზა შეეყვარებინა, ამასთანავე, იგი თავისი ბიძის (დედის ძმის) შამხალ-ხან ჩერქეზის საშუალებით ისმაილ-მირზას მომხრეებს ამხნევებდა. მას საიდუმლო მიწერ-მოწერა ჰქონდა ისმაილ მირზასთანაც.

1576 წლის 14 მაისს, ღამით შაჰ თამაზ I გარდაიცვალა. დილით უკვე გამოაცხადეს, რომ შაჰ თამაზ I-ის ანდერძის თანახმად, შაჰის ტახტი დაიკავა ჰეიდარ-მირზამ (ზოგიერთი ისტორიკოსი თვლის, რომ შაჰ თამაზ I-ის ანდერძი ფალსიფიცირებული იყო), მაგრამ რუმლუს, ავშარის და ყაჯართა ტომების ამირებმა არ სცნეს ჰეიდარ მირზას შაჰობა. აღსანიშნავია, რომ ყიზილბაშთა ზემოხსენებული ტომების რაზმები იცავდნენ სასახლეს, ასე რომ ჰეიდარ მირზა ფაქტობრივად დატყვევებული აღმოჩნდა სასახლეში. მის მისაშველებლად დავლათხანისაკენ მდაბიო ხალხთან ერთად გაემართა ზაალ გურჯი. შერეფ-ხან ბითლისის ცნობით, „შამხალმა ჰეიდარ-მირზა მოკლა, მერე თავი მოკვეთა და ქართველებს გაუგორა წინ. ქართველთა რაზმმა ამის შემდეგ ბრძოლა ბაღში გააგრძელა და ზაალ-ბეგი, რომელიც იმ გზააბნეული ხალხის სარდალი იყო, ფინდიხის მოხვედრებით მიწას დაანარცხეს, ხოლო ის გზააბნეული [ქართველები] დამარცხდნენ“ (კაციტაძე, 1997:6-7).

ზემოხსენებული ფაქტი კარგად მოწმობს, რომ ქართველები ზაალ-გურჯი, ალიხან-გურჯი და სხვები დიდ როლს თამაშობდნენ XVI საუკუნის 70-იანი წლების ირანის პოლიტიკურ ცხოვრებაში.

თავი II. ქართველები XVII საუკუნის ირანში

ჰეიდარ-მირზას მოკვლის შემდეგ, ყიზილბაშებმა ისმაილ-მირზა გამოიყვანეს ალამუთის ციხიდან და ტახტზე დასვეს ისმაილ II-ის სახელით (1576 წლის 26 აგვისტოს).

შაჰი ისმაილ II სასტიკი და დაუნდობელი მბრძანებელი აღმოჩნდა: მან სიკვდილით დასაჯა თავისი ძმები (დაინდო მხოლოდ ღვიძლი ძმა მოჰამედ ხოდაბენდე და მისი შვილები), აგრეთვე ჰეიდარ-მირზას მომხრეები. გადარჩა მხოლოდ ალი-ხანი, რომელმაც თავს სამშობლოში – საქართველოში გაქცევით უშველა.

აღსანიშნავია, რომ შაჰ ისმაილ II-მ სიმონ I, რომელიც მასთან ერთად იყო გამომწყვდეული ალამუთის ციხეში, გაათავისუფლა. სიმონ I-თან ერთად ალამუთის ციხიდან გაათავისუფლეს იესე ბატონიშვილიც. სიმონ I – ქართლის მეფე 1569 წელს ფარცხისთან ბრძოლაში ყიზილბაშებმა დაატყვევეს (გელაშვილი, 1984:151-154). შაჰ თამაზ I-მა იგი დიდი პატივით მიიღო ყაზვინში და გამუსლიმება შესთავაზა. სიმონმა არ დაუტევა ქრისტეს რჯული და ამიტომაც შაჰმა იგი ალამუთის ციხეში ჩასვა. რაც შეეხება კახეთის მეფის ლევანის ძე იესეს, იგი 1558 წელს მამამისმა მძევლად გააგზავნა შაჰ თამაზ I-ის კარზე. 1562 წელს იგი გაქცევას შეეცადა და ამიტომაც შაჰმა ალამუთის ციხეში დაამწყვდია.

ტახტზე ახლად ასულმა ისმაილ II და ქართლის მეფე სიმონ I-მა პატიმრობაში ერთად გაატარეს 8 წელი. ჯიოვანი ტომაზო მინადოის² ცნობით, ისინი დამეგობრებულან. იმ დროს ვენეციის საელჩოს ინფორმატორი კონსტანტინოპოლში მინადოი კარგად იყო ჩახედული ირანის შინაურ საქმეებში. მისი გად-

2 ჯიოვანი ტომაზო მინადოი (1549-1615 წწ.) – ვენეციელი ექიმი და ალექსანდრე ვენეციელი კონსულების დაზვერვა.

მოცემით, ისმაილ-მირზასა და სიმონს შორის ციხეში ისეთი მეგობრობა დამყარებულა, რომ ქართლის მეფეს სეფიანი უფლისწულის ზეგავლენით რჯულიც კი შეუცვლია – გამუსლიმებულია. სიმონმა თითქოს შეიგნო (რა თქმა უნდა, ისმაილ-მირზას შეგონებით), რომ ქრისტიანად დარჩენის შემთხვევაში მას სამუდამო ტყვეობა ელოდა, ხოლო თუ გამუსლიმდებოდა, ისმაილ-მირზა ტახტის დაკავების შემთხვევაში, მას ციხიდან განთავისუფლებას და ქართლის ტახტის დაბრუნებას ჰპირდებოდა (მინაღოი, 1588:128-130; მამისთვალიშვილი, 2009:197-199) .

მაჰმუდ ნათანზის ცნობით, ისმაილ II-ის ტახტზე ასვლის ცერემონიაში ვითარცა საპატიო სტუმრები მონაწილეობდნენ „ისა-ხანი, ლევანის ვაჟი და სიმონ მეფე, ლუარსაბის ვაჟი სხვა ქართველ დიდებულებთან ერთად“ (ნათანზი; ისქანდერ მუნში, 1939:151-154).

შაჰი ისმაილ II 1577 წლის 22 ნოემბერს გარდაიცვალა საიდუმლო ვითარებაში; არის ვერსია, რომ იგი ჰარემში შეპარულმა ქალის ტანსაცმელში გადაცმულმა შეთქმულმა მოკლა (დონ ხუან სპარსელის³ ცნობა); მეორე ვერსიით, მან თავისი ხალვაჯი ბაშის (სასახლის კონდიტრების უფროსის) სასახლეში სტუმრობის დროს ბევრი თრიაქი მოსწია და მოკვდა (ამ ვერსიას იზიარებს ცნობილი ირანისტი ედვარდ ბრაუნი⁴); მესამე ვერსიის მიხედვით, შაჰ ისმაილ II-ის სიკვდილში ქართველები არიან გარეულნი. არის ცნობა, რომლის მიხედვითაც 1578 წელს საქართველოს წინააღმდეგ წამოსული მუსტაფა ლალა ფაშა ამ წლის ივლისში შაჰ მოჰამედ ხოდაბენდესადმი გაგზავნილ წე-

3 დონ ხუან სპარსელი (1560-1605 წწ.) – იგივე ურუჯ-ბეგი, ულუგ-ნეგბაიათი იყო ირანელი დიპლომატი და შაჰ აბას I-ის თანამებრძოლი. 1598 წელს შაჰ აბას I-მა ევროპულ სახელმწიფოებში ელჩობა გააგზავნა ანტიოსმალური კოალიციის შექმნის მიზნით. დონ ხუან სპარსელი ეპანეთში გააგზავნეს, სადაც ქრისტიანობა მიიღო და საბოლოოდ იქ დარჩა. მან ესპანეთში საქმიანობისას შეადგინა რელაციონი, რომელიც მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს საქართველოს ისტორიის შესასწავლად.

4 ედვარდ გრენვილ ბრაუნი (1862-1926 წწ.) – ინგლისელი ორიენტალისტი, ირანისტი, სპარსული ლიტერატურის სპეციალისტი.

რილში წერს: „დიდად ბრწყინვალე ირანის შაჰო! მე აქ მოსული ვარ... რათა დავსაჯო ისინი, ვინც თქვენი ძმის ისმაილის მონამვლაშია დამნაშავე და ამისათვის ქრისტიანი ქართველების ქვეყანა უნდა დავიპყრო. ხოლო, თუ თქვენი უდიდებულესობა გზას გადამიღობავს და ამ ხალხის დაცვას შეეცდება, მაშინ... თქვენც შეგებრძოლებით“ (კაციტაძე, 1997:7).

„ზემოთმოყვანილი წერილის მიხედვით იმის მტკიცება, რომ ქართველები მონაწილეობდნენ ან დაინტერესებულნი იყვნენ ისმაილ II-ის სიკვდილში, ძნელია. მაგრამ ქართველებსა და შაჰ ისმაილის შემცვლელ შაჰ მოჰამედ ხოდაბენდეს შორის რომ რაღაც კავშირი არსებობდა, ამაზე მოგვითხრობს ინგლისელი თომას ჰერბერტის ერთი ცნობა, რომლის მიხედვით, ახლად გამეფებულ ისმაილს უმცროსი ძმები ამოუწყვეტია. ასეთივე ბედი ემუქრებოდა უფროს ძმას მოჰამედ-მირზას (შემდეგ მოჰამედ ხოდაბენდე), მაგრამ ის საქართველოში გაიქცა, შეკრიბა 12 ათასი მხედარი, ისფაჰანში დაბრუნდა და თვითონ დაიკავა ტახტი“ (მამისტვალიშვილი, 1977:116; Herbert, 1663:451). ჰერბერტის ეს ცნობა საეჭვოა, თუნდაც იმიტომ, რომ აქ ისფაჰანი დედაქალაქის მნიშვნელობითაა, რაც, როგორც ცნობილია, სწორი არაა: მოჰამედ ხოდაბენდეს ტახტზე ასვლის დროისათვის (1578 წელი) ირანის დედაქალაქი ყაზვინია, ისფაჰანი ირანის დედაქალაქად 1598 წელს გამოაცხადა შაჰ აბას I-მა.

ასეა თუ ისეა, 1578 წელს ყიზილბაშებმა ირანის შაჰის ტახტზე აიყვანეს შაჰ თამაზ I-ის უფროსი ვაჟი მოჰამედ ხოდაბენდე – ნახევრად უსინათლო, სუსტი ნებისყოფისა და უნიათო კაცი. სახელმწიფოს მართვა-გამგეობის სადავეები ხელთ იგდო მისმა ცოლმა ენერგიულმა და პატივმოყვარე ყიზილბაშმა ქალმა, მაჰდი ულიამ. გახშირდა ყიზილბაში ამირების სეპარატისტული გამოხდომები, რომელთა წინააღმდეგაც მაჰდი ულია რადიკალურ ზომებს იღებდა.

მაჰდი ულიას მიენიჭა უმაღლესი დივნის – ვექილის ნო-

დება. შაჰინ-შაჰის ბრძანებულებებზე (ფირმანებზე) ვექილის ბეჭდის ზემოთ მაჰდი ულიას ბეჭედი უნდა ყოფილიყო.

მაჰდი ულიამ სიკვდილით დასაჯა ფერიხან-ხანუმი, რომლის მცდელობითაც ყიზილბაშებმა ტახტზე აიყვანეს ისმაილ მირზა (ისმაილ II) და რომელიც დიდი გავლენით სარგებლობდა სასახლის კარზე.

1578 წელს ირანში შექმნილი გართულებული ვითარებით ისარგებლა ოსმალეთმა, დაარღვია 1555 წლის ამასიის ზავი და ამიერკავკასიის ქვეყნების დაკავების შემდეგ, საომარი მოქმედება ირანის ტერიტორიაზე გადაიტანა.

ირანის მიერ ქართლის მმართველად დანიშნული სიმონ I-ის ძმა, გამაჰმადიანებული დავითი (დაუდ-ხანი) ყირიმის ხანთან გაიქცა, ხოლო შემდეგ – ოსმალეთში, სულთანთან (მამის-თვალიშვილი, 1987:50).

აი, ასეთ ვითარებაში გამოაგზავნეს ირანიდან ქართლში მეფედ სიმონი ლუარსაბის ძე. ისქანდერ მუნშისა და ფარსადან გორგიჯანიძის სიტყვით, მას უბოძეს რაყამი „ძმობით“ (ამის შესახებ ზემოთაც გვქონდა საუბარი).

ქართულ წყაროებში – ბერი ეგნატაშვილის „ახალ ქართლის ცხოვრებასა“ და ვახუშტი ბატონიშვილის თხზულებაში მოთხრობილია, რომ ქართლში სიმონის კვლავ გამეფების საქმეში, გადამწყვეტი როლი შეასრულა ოთარ შალიკაშვილის ასულმა, რომელიც ზემოხსენებული წყაროების მიხედვით შაჰ მოჰამედ ხოდაბენდეს დედა იყო (ვახუშტი ბატონიშვილი, 1973:411) (აშკარა შეცდომაა! ამაზე ქვემოთ). „სწავლულ კაცთა“ ნაშრომში ვკითხულობთ: „ხოლო ამას ჟამსა შინა მოიპოვა ღონე ესე შაჰ თამაზ, ეზრახა ათაბაგს ქაიხოსროს და სთხოვა ცოლად ტომისაგან თჳსისა. ხოლო ათაბაგს თჳსი არა ჰყვანდა რა და ენათესავებოდა ოთარ შალიკაშვილი ათაბაგსა, ამისათვის ნებაყოფლობით გამოართვა ქალი და ნათესავად თჳსად გაუგზავნა ყაენს და ყაენმან შეირთო ცოლად“...(ბერი ეგნატაშვილი, 1940:76; A კ~ი 10, 156). შემდეგ ავტორები აგრძე-

ლებენ: „ხოლო ლალა ფაშამ ამოსწყვტა ყოველი სამცხე და დაიპყრა ციხე და სიმაგრენი.

ხოლო მიესმა შაჰ ხუდაბანდას საქმე ესე და შაჰ ხუდაბანდას დედამ მოიყვანა, ოთარ შალიკაშვილის ქალმან, მეფე სვმონ, ვითარცა ქართველთა დედანი ლეჩაქს მოახუევენდა იგიცა ქართველი იყო, – მანცა ეგრეთვე ყო და წარმოუგზავნა ლეჩაქი თჳსი და მოუმცნო: „მეფე სვმონ, გნადდეს ლეჩაქი ესე აილეო და გნადდეს ჳრმალიო, ჩუენც მოგვეხმარე და შენს საბატონოსაცა“. და მისცა ნიჭი მრავალი და სამოსელი სამეფო და წარგზავნა თჳსსა ქართლად და წარმოვიდა“ (ბერი ეგნატაშვილი, 1940:89-90).

ვახუშტი ბატონიშვილიც დაახლოებით ამგვარად მოგვითხრობს: „შემდგომად წარვიდა ლალა ფაშა შირვანს და მუნიდამ მოქცეული დადგა მუხრანს. მაშინ შაჰ-ხუდაბანდა ვერა რისა მყოფელი, ამისათჳს დედამან მისმან (რომელი იყო ასული ოთარ შალიკაშვილისა) დაახვივა ჳრმალსა ლეჩაქი და წარმოუგზავნა სვმონ მეფეს (ვითარცა წესი არს ქართველთა) და მოუთხრა: „რომელიცა გნებავს, აღილე და წარვედ ქუეყანასა შენსა ნიჭითა დიდითა და ბრძოდე ოსმალთა“. მის ზედა დაურთეს ცხრა ათასი თუმანი და ტყუენი ყოველნი საქართველოსანი, მუნ დატყუევებული“ (ვახუშტი ბატონიშვილი, 1973:411).

როგორც ვხედავთ, ბერი ეგნატაშვილის „სწავლულ კაცთა“ კომისიის და ვახუშტი ბატონიშვილის მიხედვით, შაჰ ხოდაბენდეს დედა ქართველი ქალი ყოფილა, ოთარ შალიკაშვილის ასული, რაც, როგორც უკვე აღნიშნული გვქონდა, სინამდვილეს არ შეეფერება: შაჰ ხოდაბენდეს და ისმაილ-მირზას (მისი მომდევნო ძმის) დედა სულთანამი, თურქმენი იყო მუსალავის ტომიდან. აქვე გვინდა ისიც აღვნიშნოთ, რომ ზემოაღნიშნული ქართული წყაროების ცნობებზე დაყრდნობით, ზოგიერთმა თანამედროვე ქართველმა ისტორიკოსმა შაჰ-აბას I-ის ბებიად, ე.ი. შაჰ მოჰამედ ხოდაბენდეს დედად, ქართველი ქალი მიიჩნია.

ზემოთმოტანილი ქართული წყაროების ცნობებში ჩვენს ყურადღებას სხვა გარემოება იქცევს: როგორც ჩანს, ირანის შაჰმა (არა აქვს მნიშვნელობა ვისი ინიციატივით), ოსმალების წინააღმდეგ ბრძოლის საუკეთესო ვარიანტად სიმონ ქართლის მეფის ქართლში გამოშვება და ქართლის ტახტზე დაბრუნება მიიჩნია და როგორც თანასწორს, მოკავშირეს, რაყამი⁵ „ძმობით“ უბოძა (იხ. ზემოთ ისქანდერ მუნშისა და ფარსადან გორგიჯანიძის ცნობები).

სიმონი თავგამოდებით იბრძოდა ოსმალების წინააღმდეგ, მაგრამ დამარცხდა. ოსმალებმა იგი დაატყვევეს და სიცოცხლე სტამბოლში, საპატიმროში დაასრულა.

ოსმალები ირანის ტერიტორიაზე წინ მიიწევდნენ. მათი წინსვლა დროებით შეაჩერა ჰამზა-მირზამ სამხრეთ აზერბაიჯანში (აქ მან ორჯერ ბრწყინვალედ გაიმარჯვა თურქებზე), მაგრამ თურქების ჯარს მხარი დაუჭირა ქურთული სუნიტური არისტოკრატიის ნაწილმა. ჰამზა-მირზა მოკლეს ყიზილბაშური სამხედრო-ნომადური არისტოკრატიის წრიდან გამოსულმა შეთქმულებმა. ნასროლა ფალსაფის ცნობით, შაჰ მოჰამედ ხოდაბენდეს უფროსი ვაჟი, ტახტის მემკვიდრედ გამოცხადებული ჰამზა-მირზა, იმავე წელს (989 წელს ჰიჯრით), როცა მას ვეზირის, მირზა სალმანის, ქალი შეურთავს, მისივე რჩევით დაქორწინებულა კახეთის მეფის ალექსანდრესა და ქართლის მეფის სიმონის ასულებზე. ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა ესპანელი მისიონერის ანტონიო გოვეას⁶ ცნობა: „ერთხელ, როცა ჰამზა-მირზა ავად გახდა, მისმა ქრისტიანმა ცოლმა, საქართველოს ამირას ალექსანდრე – ხანის ასულმა, მას ჯვარი უჩვენა და უთხრა: თუ იესოს ირწმუნებ და მას მფარველობას სთხოვ, განიკურნებიო. ჰამზა-მირზა დათანხმდა და განიკურნა...“ (კაციტაძე, 1997:7) შემდეგ, ანტონიო გოვეა აღნიშნავს,

5 რაყამი – სპარსეთის შაჰის ან ოსმალეთის სულთნის ბრძანებულება, წერილი.

6 ანტონიო დე გოვეა (1575-1628 წწ.) – პორტუგალიელი მისიონერი და ესპანეთის საელჩოს წარმომადგენელი სეფიანთა ირანში.

რომ შაჰ-აბასის სიტყვით, ყიზილბაშმა სარდლებმა ჰამზა-მირზა იმის გამო მოკლეს, რომ იგი ქრისტიანებს დიდი სიმპათიითა და სიყვარულით ექცეოდაო.

1585-1588 წლებში თურქებმა დაიპყრეს მთელი ჩრდილო და სამხრეთი აზერბაიჯანი თავრიზითურთ, რომელიც საშინლად გაძარცვეს.

ამასობაში, ხორასანში, ჯერ კიდევ შაჰ მოჰამედ ხოდაბენდეს ზეობის დასაწყისში აჯანყდნენ ყიზილბაშური ტომები უსტაჯლუ და შამლუ. ხორასანის ნომინალურ მმართველად ითვლებოდა მოჰამედ ხოდაბენდეს უმცროსი ვაჟი, აბას მირზა (დაიბადა 1571 წელს). მისი აღმზრდელი („ლალე“) იყო ალიყული ხან შამლუ, რომელიც შეუკავშირდა მურშიდ-ყული ხან უსტაჯლუს. მათ, თავიანთი ტომების მხარდაჭერის იმედით, გადაწყვიტეს აბას-მირზას შაჰად გამოცხადება ჯერ კიდევ 1581 წელს (როგორც ჩანს, მათ უნდოდათ ესარგებლათ აბას მირზას მცირეწლოვანებით და თვითონ ჩაეგდოთ მმართველობის სადავეები ხელში). 1578 წელს მათ უარი უთხრეს შაჰს და მის მეუღლეს ბავშვის დაბრუნებაზე ყაზვინში – სასახლეში იმ საბაბით თითქოს მათ აღზრდილს იქ საფრთხე ელოდა; ხანგრძლივი მოლაპარაკების შემდეგ აშკარა ბრძოლა დაიწყეს შაჰ მოჰამედ ხოდაბენდეს წინააღმდეგ. ჰამზა-მირზას სიკვდილის ამბის გაგების შემდეგ (იგი მათი ერთადერთი ძლიერი მოქიშპე იყო), მათ გაილაშქრეს ყაზვინზე და 1587 წელს სეფიანთა ირანის დედაქალაქი დაიკავეს. მოჰამედ ხოდაბენდე ამ დროს დაკავებული იყო ფარსში სახალხო აჯანყების ჩაქრობით. იგი მისმა ჯარმა მიატოვა და მალე მოკვდა.

ასეთ ვითარებაში ავიდა ტახტზე 16 წლის აბას-მირზა, მომავალი შაჰ აბას I. მას ძალზე რთულ საგარეო და საშინაო ვითარებაში მოუხდა მეფობის დანყება: მავერანაჰრის უზბეკური სახელმწიფოს ჯარებმა მთლიანად დაიკავეს ხორასანი ქალაქებით მერვით, ჰერათით, მეშჰედით და ნიშაბურით (1587-1588 წწ.). სომხეთის აღმოსავლეთი ნაწილი, ჩრდილო და

სამხრეთი აზერბაიჯანი და დასავლეთი ირანის ნაწილი ოსმალებმა დაიკავეს. მოსახლეობა გაძარცვეს და დაარბიეს. ოსმალები დაპყრობილი ქვეყნების მოსახლეობას მონად ჰყიდდნენ. რელიგიური ფანატიზმი ამართლებდა თურქეთის სულთნის ამგვარ მოქმედებას. საქმე ისაა, შარიათის (მუსლიმური სასულიერო სამართლის) მიხედვით, მუსლიმის მიერ მუსლიმის დამონება სასტიკად იკრძალებოდა, მაგრამ თურქეთის სუნიტმა სასულიერო პირებმა დაუშვეს „ურწმუნო“ შიიტების დატყვევება და მონად გაყიდვა. სწორედ ამიტომ, თურქების მიერ თავრიზის ალების შემდეგ ადგილობრივი სეიდებიც⁷ კი წაიყვანეს ტყვედ და მონებად გაყიდეს სტამბოლის ბაზარზე ებრაელ და „ფრანგ“ (ევროპელ) ვაჭრებზე. ქვეყანაში შინაფეოდალური ომი და სახალხო აჯანყებები მიმდინარეობდა. აი, ასეთ მძიმე ვითარებაში მოუხდა ქვეყნის სათავეში მოსვლა ახალგაზრდა აბას-მირზას, რომელიც, როგორც ზემოთ აღინიშნა, ალიყული-ხან შამლუს და მურშიდ-ყული ხან უსტაჯლუს დახმარებით და ხელშეწყობით ავიდა ტახტზე. ორივე ხანი ვარაუდობდა, რომ ახალგაზრდა აბასი მათ ხელში სათამაშო ბურთად გადაიქცეოდა, ხოლო ქვეყნის ფაქტობრივი მმართველები კი თვითონ იქნებოდნენ. მაგრამ, მალე შაჰ აბას I-ის მეურვეებს შორის დაიწყო ბრძოლა პირველობისათვის, რომელშიც მურშიდ-ყული ხანი აღმოჩნდა გამარჯვებული; აბას I-მა იგი თავიდან მოიცილა: იგი მოკლეს. მაშინვე აბას I-მა დაიწყო დაყრდნობა ფეოდალთა იმ დაჯგუფებაზე, რომელიც დაინტერესებული იყო ძლიერი ცენტრალური ხელისუფლების არსებობით ირანულ სამოქალაქო ბიუროკრატიაზე.

შაჰ-აბას I-მა, ტახტზე ასვლისთანავე, შესთავაზა რუსეთის მთავრობას თურქეთის წინააღმდეგ გაერთიანებული ძალით ომის დაწყება, რათა დაებრუნებინა თურქეთის მიერ არცთუ ისე დიდი ხნის წინ დაპყრობილი კასპიის ზღვის კავ-

7 სეიდი – ტიტული, რომელიც აღნიშნავს მოციქული მუჰამადის შვილიშვილების, ჰასანისა და ჰუსაინის, და მოციქულის ქალიშვილის, ფატიმას და სიძის, ალი ბ. აბუ ტალიბის მამრობითი სქესის შთამომავლებს.

კასიის სანაპირო და აბრეშუმით მდიდარი შირვანი. თავისი ელჩის ჰანდი-ბეგის პირით შაჰ-აბას I რუსეთის სახელმწიფოს დახმარების სანაცვლოდ ბაქოსა და დარუბანდის დათმობას პირდებოდა (მიმდგომი სანახებით). რუსეთის მეფე თევდორე ივანეს ძე ცდილობდა ამ დათმობის ფორმალური დადასტურების მიღებას. ჰანდი-ბეგი დიდხანს თავს არიდებდა ამ მოთხოვნის შესრულებას და ზეპირი დაპირებებით იფარგლებოდა. ბოლოს, როგორც იქნა, მან შაჰისაგან მიიღო დასტური წერილობითი თანხმობის შესახებ, მაგრამ რუსეთს „ლივონიის ომი“⁸ ახალი დამთავრებული ჰქონდა (ამ ომიდან იგი დასუსტებული გამოვიდა); ამავდროს, მას ემუქრებოდა შვედეთთან, პოლონეთთან და ყირიმის ხანთან ომის საშიშროება. ასე რომ, ოსმალეთის ძლიერ სახელმწიფოსთან იგი დიდ ომს მოერიდა: რუსეთი შემოიფარგლა დაღესტნის საზღვართან ადგილობრივი მნიშვნელობის საომარი ოპერაციებით.

1590 წელს შაჰ აბას I იძულებული გახდა დაედო თურქეთთან ირანისათვის მეტად მძიმე ზავი: ირანმა თურქეთს დაუთმო აღმოსავლეთი საქართველო, აღმოსავლეთი სომხეთი, ქურთისტანი, მთელი ჩრდილო და სამხრეთი აზერბაიჯანი (არდებილისა და თალიშს გარდა) და ლურისტანის⁹ ნაწილი.

შაჰ აბას I ნიჭიერი და ჭკვიანი მბრძანებელი იყო. მან თურქეთთან დადებული ირანისათვის მეტად მძიმე ზავის შედეგად მოპოვებული მშვიდობიანი პერიოდი გამოიყენა ოზბეგების წინააღმდეგ საბრძოლველად და აუცილებელი რეფორმების გასატარებლად.

აბას I-ის ჯარმა 1597 წელს გაიმარჯვა ოზბეგებზე და

8 ლივონიის ომი – 1558-1583 წლებში მიმდინარეობდა ლივონიის დასაკავებლად, რომელსაც მოსკოვის სახელმწიფო აწარმოებდა ბალტიის ზღვაზე გასასვლელის მოპოვების მიზნით. ამ ომში მოსკოვის სახელმწიფო დამარცხდა.

9 ლურისტანი – ისტორიული ოლქი ირანის დასავლეთ ნაწილში, მთავარი ქალაქი – ხორემაბადი.

ნაართვა მათ მთელი ხორასანი (უფრო სწორად, დაიბრუნა) ქალაქებით: ნიშაპურით, მეშჰედით, ჰერათით და მერვით.

შაჰ აბას I-მა სწორად შეაფასა თურქეთთან ომში ირანის დამარცხების მიზეზები: თურქეთის ჯარის წარმატება განპირობებული იყო მისი სამხედრო ორგანიზაციის მაღალი დონით და სეფიანთა სამხედრო პოტენციალის ჩამორჩენილობით. თურქეთს ფეოდალური ლაშქრის გვერდით ჰყავდა რეგულარული ჯარი – შესანიშნავი არტილერია და იანიჩართა ქვეითი რაზმები. სეფიანთა ჯარი შედგებოდა ცხენოსანი მოისრეების (ყორჩიების) კორპუსიდან, მომთაბარეთა ცხენოსანი ლაშქრისაგან, რომელთაც შენარჩუნებული ჰქონდათ თავიანთი ტომობრივი ორგანიზაცია: ისინი, არცთუ იშვიათად, სალაშქროდ ოჯახებთან ერთად მიდიოდნენ (თან საქონელიც მიჰყავდათ); მასში იყო აგრეთვე, ნაწილობრივ, ადგილობრივი ფეოდალების სახალხო ლაშქარი, როგორც ყორჩიები (6 000 კაცი), ასევე ფეოდალური სახალხო ლაშქრის მეომრები (მულაზიმები) უმეტესად მომთაბარე – ყიზილბაშები იყვნენ. ყველა ყიზილბაშური ტომი (XVI საუკუნის ბოლოს 15 ყიზილბაშური ტომი იყო) მოიცავდა 200 000 სამხედროვალდებულს, მაგრამ ჯარში 60 000 ყიზილბაშზე მეტი არასოდეს ყოფილა. ამ რაოდენობის მეომარზე სახელმწიფო გამოჰყოფდა ჯამაგირს. კიდევ მეტი, ყიზილბაშური ტომობრივი ლაშქარი ხშირად დაუმორჩილებელი იყო.

შაჰ აბას I-მა თავისი რეფორმების გატარება დაიწყო სამხედრო ძალის გარდაქმნით, რაც დაავალა ცნობილ ალავერდიხანს და ინგლისელ ავანტიურისტებს, ძმებს ანტონი და რობერტ შერლებს¹⁰ (ეს უკანასკნელნი ყაზვინს მოვიდნენ 1598 წელს). ალავერდი-ხანის უშუალო მონაწილეობით და მცდელობით შეიქმნა რეგულარული ჯარი, რომლის შემადგენლობაშიც

10 შერლი, რობერტ (1581-1628 წწ.) – სერ რობერტ შერლი იყო ინგლისელი მოგზაური, სერ ანტონი შერლისა და სერ თომას შერლის უმცროსი ძმა, რომელიც შაჰ აბას I-ის თხოვნით სპარსეთის არმიის მოდერნიზებას და ბრიტანული არმიის მოდელზე გადაყვანას ხელმძღვანელობდა.

იყო მუშკეტერების (თოფანგჩიების) 12 000 კაციანი კორპუსი (მათ მეთაურს ეწოდებოდა თოფანგჩი აღასი), 10 000 კაციანი ღოლამების – გვარდიელების კორპუსი, ყულის ჯარი – ყულარალასით¹¹ სათავეში, მეზარბაზნეთა ნაწილი – თოფჩიების რაზმი, რომლის სათავეშიც თოფჩი-ბაში იდგა. ყულის ჯარი დაკომპლექტებული იყო ქართულ-კავკასიური ელემენტებით (ქართველები, სომხები, ჩერქეზები...), რომელიც შაჰ აბას I-მა დაუპირისპირა ყიზილბაშურ არისტოკრაციას. ამრიგად, აბას I-ის სამხედრო რეფორმას პოლიტიკური მნიშვნელობაც ჰქონდა. თოფანგჩიები და თოფჩიები ირანელები იყვნენ.

ინგლისელი ისტორიკოსები, რომლებიც ეყრდნობოდნენ ძმები შერლების მონათხრობს, გადაჭარბებით აფასებდნენ მათ როლს შაჰ აბას I-ის სამხედრო რეფორმის საქმეში. სპარსული წყაროების მიხედვით, ძმები შერლები ამ საქმეში ძალზე მოკრძალებულ როლს ასრულებდნენ. უახლესი გამოკვლევების მიხედვით, შაჰ-აბას I-ის სამხედრო რეფორმის სულისჩამდგმელი და გამტარებელი იყო ალავერდი-ხანი. სწორედ მასზე გვინდა შევაჩეროთ მკითხველის ყურადღება.

ალავერდი-ხანი გამოჩენილი სარდალი და სახელმწიფო მოღვაწე იყო. იგი XVI საუკუნის ბოლო ხანებიდან 1614 წლამდე ყულარალასი და ფარსის ბეგლარბეგი იყო. პორტუგალიელი ანტონიო გოვეა გადმოგვცემს, რომ ალავერდი-ხანის წლიური შემოსავალი მარტო ფარსის საბეგლარბეგოდან 50 000-100 000 ეკიუს უდრიდა. მას, როგორც ირანის გვარდიის სარდალს, ყულარალასს, შემოსავალი ჰქონდა გულფაიგანიდანაც („თაზქირათ ალ-მულუქის“ – ირანის სახელმწიფო სამართლის ძეგლის მიხედვით გულფაიგანი ყულარალასის სახარაჯო ქვეყანა იყო).

აღსანიშნავია ერთი გარემოება: ყულის ჯარის ჩამოყალიბების შემდეგ, პირველი ყულარალასი იყო ალავერდი-ხანი, გვარად უნდილაძე. ამ დროიდან მოკიდებული XVIII საუკუნის პირველ მეოთხედამდე (კონკრეტულად: 1722 წლამდე, ავლა-

11 ყულარალასი – მეფის პირადი დაცვის ხელმძღვანელი.

ნელთა მიერ სეფიანთა ირანის დაპყრობამდე) ყულარალასი ყოველთვის ქართველი იყო.

ალავერდი-ხანი განთქმული იყო თავისი სააღმშენებლო საქმიანობითაც: მაგ., ისპაჰანში მის მიერ აგებული ხიდი („სი ო სე ფოლ“ – „ოცდაცამეტმალიანი ხიდი“), რომელიც „ახალ ჯულფას“ აერთებს ისპაჰანთან, დღესაც მოქმედებაშია და მნახველს აოცებს თავისი გრანდიოზულობით.

ალავერდი-ხანის ხარჯით იყო მოხატული ისპაჰანში „ჩეჰელ-სუთუნის“¹² („ორმოცსვეტიანი“) სასახლის ზოგიერთი ფრესკა (კაციტაძე, 2001:362). ერთ-ერთ ფრესკაზე გამოსახულია შაჰ-აბას I თავისი დიდებულებით. შაჰის მარჯვნივ ზის ალავერდი-ხანი.

ალავერდი-ხანს მეუღლე ქართველი ჰყავდა. მისი სახსრებით ცენტრალური ირანის მთიანეთის უღელტეხილებზე გაიყვანეს გზები და უღელტეხილები.

ალავერდი-ხანი გამოჩენილი სარდალი იყო. მისი ხელმძღვანელობით ირანის ჯარმა თურქებთან ომში ბრწყინვალე გამარჯვებები მოიპოვა. დენისონ როსის და ვ.ე.დ. ალენის აზრით, ალავერდი-ხანი, მეორე ქართველთან, თამაზ-ყული ხანთან ერთად, ყველაზე დიდი გავლენით სარგებლობდა სეფიანთა ირანში.

ალავერდი-ხანის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ მრავალი პირველწყაროა სპარსულ, ქართულ, სომხურ და ევროპულ ენებზე. კარგა ხნის მანძილზე ალავერდი-ხანის წარმომავლობის საკითხი საკამათო იყო. დონ ხუან სპარსელი-გაკათოლიკებული სპარსელი, რომელიც 1601 წელს ევროპაში ელჩობის დროს ანტონი შერლის თან ახლდა, აღნიშნავს, რომ „შაჰმა ალავერდი-ხანი 12 000 ქართველი (მეომრის) სათავე-

12 ჩეჰელ სუთუნის სასახლე 1647 წელს აიგო შაჰ აბას II-ის მმართველობის დროს. რეალურად სასახლეს აქვს ოცი სვეტი, თუმცა სასახლის წინ აუზში არეკვლის გამო, ორმოცი სვეტის ილუზიას ქმნის. სასახლე მორთულია სეფიანთა დინასტიის მმართველების ფრესკებით. სასახლის ცენტრალური ნაწილი კი აბას II დარბაზს უკავია, რომელიც მორთულია ძვირფასი თვლებით და მოხატულია ოქროს ტონებით.

ში დააყენა, რადგან თვითონ იგი ქართველი რენეგატი იყო“ (ხინთიბიძე; *Relations de Don Juan de Persia dirigidas a la Magestad Chatolica de Don Philippe III, 1604*). ამ ცნობაში საინტერესოა არა მარტო ის, რომ დონ ხუან სპარსელი ალავერდი-ხანს ქართველად მიიჩნევს, არამედ ისიც, რომ 12 000 კაცი (ყულის ჯარი) ქართველებით ყოფილა დაკომპლექტებული, ე. ი. „ყულის ჯარში“ ქართული ელემენტი დომინირებდა.

საინტერესოა დონ ჯუსტო პრატოს ცნობა: „ქართველების შემწეობით სპარსეთი გამდიდრდა... ასე რომ, ამჟამად სპარსეთის არმია შედგება ქართველი და სომეხი რჯულგანდგომილებით. მათ ხელშია ყველა დიდი თანამდებობაც კი სახელმწიფოში“. შემდეგ იგი უმატებს „თვითონ სპარსეთის შაჰი აბასი ქართველი ქრისტიანი ქალის შვილი იყო“ (ტაბაღუა, 1987:191).

ანტონი შერლის ამალის წევრი უილიამ პერი ალავერდი-ხანს ქართველ ქრისტიანს უწოდებს.

წმ. ავგუსტინეს ორდენის ბერი ამბროზიო დუშ ანჟუში 1614 წლის 16 იანვარს მადრიდში გაგზავნილ ბარათში აღნიშნავს, რომ ალავერდი-ხანი გამაჰმადიანებული ქართველი იყო.

მაგრამ არის სხვა ცნობაც, რომლის მიხედვითაც, ალავერდი-ხანი სომეხი იყო: ცნობილი იტალიელი მოგზაური პიეტრო დელლა ვალე გვამცნობს, რომ „ალავერდი-ხანი ეროვნებით ქრისტიანი სომეხი იყო, მაგრამ ქართველთ ქვეყნიდან“ (Della Valle, 1972).

თანამედროვე ისტორიკოსებიდან ალავერდი-ხანს ქართველად მიიჩნევენ დენისონ როსი, დევიდ ლენგი, ვ. გაბაშვილი, დ. კაციტაძე, კ. კუცია, მ. სვანიძე, თ. ნატროშვილი და სხვ. სომხად – (პიეტრო დელლა ვალეზე დაყრდნობით) ვლ. მინორსკი, ი. პ. პეტრუშევსკი, მ. ს. ივანოვი, ლ. სტროევა (ამათგან, მ. ს. ივანოვი და ლ. ვ. სტროევა იმეორებენ ვლ. მინორსკისა და ი. პ. პეტრუშევსკის მოსაზრებას). ალავერდი-ხანი სომხად მიაჩნიათ თანამედროვე სპარსელ ისტორიკოსს ნასროლა ფალსაფისა და სომეხ ისტორიკოს მელიქიან-დარბინიანსაც.

ვალერიან გაბაშვილმა 1972 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში ექვმიუტანლად დაამტკიცა, რომ ალავერდი-ხანი, გვარად უნდილაძე, წარმოშობით ქართველია: იგი ერთ-ერთი ძველი ქართული ფეოდალური საგვარეულოს წარმომადგენელია, რომელიც XIII-XV საუკუნეებში იხსენიება. ვ. გაბაშვილის აზრით, XV საუკუნეში (ქართლში სათავადოების საბოლოო გამარჯვების პერიოდში) უნდილაძეები უპირისპირდებიან ქართლის სხვა ფეოდალურ საგვარეულოებს. შემდეგ, საქართველოში მათი ხსენება აღარაა. შეიძლება, მათ, შინაფეოდალურ ბრძოლაში დამარცხების შემდეგ, თავი შეაფარეს ირანს (გაბაშვილი, 1972:64-84).

უნდილაძეთა სახლის წევრთაგან ირანში, XVI საუკუნის 70-იან წლებში პირველად ალავერდი-ხანმა მიიპყრო ყურადღება. სპარსულ წყაროებში ალავერდი-ხანი პირველად დასახელებულია 1588 წლის ამბებთან დაკავშირებით; ახალგაზრდა შაჰმა აბას I-მა მისი დახმარებით თავიდან მოიშორა მურშიდ-ყული ხანი. როგორც ზემოთ აღინიშნა, ეს ის კაცია, რომლის თანადგომითაც აბას-მირზამ ტახტი ჩაიგდო ხელში და რომელიც იმედოვნებდა, რომ ახალგაზრდა შაჰს თავის ნებაზე ათამაშებდა. თუმცა ნიჭიერმა და პატივმოყვარე შაჰმა მალე დაანახა დიდებულებს, რომ იგი არავის მეურვეობას არ საჭიროებდა.

თავდაპირველად ალავერდი-ხანს ზარგარბაშის (ოქრომ-ჭედლების უხუცესის) თანამდებობა ეკავა, შემდეგ კი იგი დაწინაურდა და აქტიურად ჩაება შაჰ აბას I-ის რეფორმების გატარებაში. იგი ყულის ჯარის, გვარდიის სარდალი – ყულარაღასი გახდა, 1595 წელს კი მას ფარსის ბეგლარბეგობა უბოძეს; ერთი წლის შემდეგ მის სამფლობელოს ქუშ გილუე მიემატა. 1601 წელს ალავერდი-ხანმა ხელთ იგდო ლარის ვილაიეთი ომანის ზღვის სანაპირო ზოლთან ერთად, ბაჰრეინის კუნძულები და მნიშვნელოვნად შეზღუდა პორტუგალიელების გავლენა ამ რეგიონებში.

ალავერდი-ხანი ფაქტობრივად მეორე პირი იყო სახელ-

მნიფოში შაჰის შემდეგ. აბას I მას დიდ პატივს სცემდა და ანგარიშს უწევდა. პორტუგალიის ელჩი ანტონიო გოვეა გადმოგვცემს, რომ აბას I-ს მასთან ერთ-ერთი საუბრის დროს უთქვამს: „მთელი სპარსეთი მე მემორჩილება და მე კი – ალავერდი-ხანსო“ (ხინთიბიძე; Gouvea, 1646:43).

საინტერესოა თანამედროვე სპარსელი ისტორიკოსის აზრი ალავერდი-ხანზე. ნასროლა ფალსაფი წერს: „შაჰ აბასი ალავერდი-ხანს ყველა სხვა დიდ სარდლებზე უფრო მეტად აფასებდა და დიდ პატივს სცემდა. რადგანაც იგი ხანდაზმული კაცი იყო, შაჰი მას მამას ეძახდა. ვერც ერთი სარდალი ვერ უტოლდებოდა მას ჩინისა და თანამდებობის მხრივ. იგი, კარგად შეიარაღებული და ომში გამოწრთობილი ოცდაათი ათასი ცხენოსანი ჯარით, ირანის სამხრეთით მდებარე ყველა ვილაიეთზე, სპარსეთის ყურის სანაპიროსა და კუნძულებზე მბრძანებლობდა. შაჰ აბასი დიდი ომებისას, რომელსაც იგი ოსმალეთთან აწარმოებდა, უმთავრესად მის სამხედრო ძალას ეყრდნობოდა ხოლმე“ (ნასროლა ფალსაფი, 2003:19-20).

1613 წლის ზაფხულში ალავერდი-ხანი მოულოდნელად გარდაიცვალა. მისმა მოულოდნელმა სიკვდილმა თანამედროვეთა შორის მითქმა-მოთქმა გამოიწვია. ნიშანდობლივია, რომ მისი მოულოდნელი სიკვდილი დაემთხვა საქართველოში შაჰ-აბას I-ის ლაშქრობის სამზადისს. შესაძლებელია, შაჰ-აბას I-მა მას გაანდო საქართველოში შემოსვლის გეგმა. ყოველ შემთხვევაში, არსებობდა აზრი, რომ ალავერდი-ხანი შაჰის ბრძანებით მოწამლეს. ეს ვერსია დასტურდება კლოდ მალენგრის წიგნში მოტანილი ცნობით (გამოცემულია სენ ლაზარის მიერ პარიზში 1635 წელს): „შაჰი მეტად განრისხებული იყო: შირაზის ხანი, სახელად ალავერდი და მისი ჰარამხანის მეთვალყურე და მაღალი ხელისუფლებით აღჭურვილი ყორჩიბაში, შეეცადნენ უარი ეთქმევინებინათ შაჰისათვის თავის გადანყვეტილებაზე, თვითონ პირადად წასულიყო ქართველების წინააღმდეგ სალაშქროდ. ამის გამო ირანის შაჰის რისხვას ვერ გადაურჩნენ:

შაჰმა ბრძანა, ალავერდი-ხანი მოენამლათ (იგი მოწამლეს). მან სიკვდილის წინ გამწარებულმა ხელები დაუკბინა თავის ცოლს, ყორჩიბაში კი შაჰის ბრძანებით ჯოხით სცემეს“ (ტაბალუა, 1987:64).

შაჰ აბას I ამირებისა და დიდებულების თანხლებით თავისი ერთგული და ნამსახური თანამებრძოლის პანაშვიდს დაესწრო: განბანვისა და შესუდრვის ცერემონიალშიც მონაწილეობა მიიღო. შაჰის ბრძანებით, მისი ნეშტი დიდი პატივით გადაასვენეს მეშჰედში და დაკრძალეს ალავერდი ხანის მიერ აგებულ აკლდამაში (იმამ ხიზას საფლავის მახლობლად). შაჰ აბას I-მა 150 თუმანი გასცა სამეფო ხაზინიდან მისი სუდარისა და დამარხვის ხარჯებისათვის.

მეორე დღეს შაჰ-აბასი იმამყული-ხანს, ალავერდი-ხანის უფროს ვაჟს ეწვია სახლში და გაამხნევა იგი, შემდეგ მამის სახელისუფლო – ფარსის ბეგლარბეგობა უბოძა მას. მანამდე, იმამყული-ხანს დაღესტნის მმართველობა და დივანის ამირას თანამდებობა ჰქონდა. ამასთანავე, მას ყულარალასის თანამდებობაც უბოძეს.

იმამყული-ხანი დედითაც ქართველი იყო. იგი დაკავშირებული იყო ქართულ ფეოდალურ საზოგადოებასთან: იმამყული-ხანის ერთი ქალიშვილი ანდუყაფარ ამილახორის ცოლი იყო და საქართველოში ცხოვრობდა (ისქანდერ-მუნშის ცნობით, „თვით ის – (ანდუყაფარ ამილახორი – დ. კ.) ფარსის ბეგლარბეგის იმამყული-ხანის სიძე იყო და ამ დროს საქართველოში იმყოფებოდა“) ქმართან ერთად (ისქანდერ მუნში, 1969:130); მეორე ქალი დაუდ-ბეგ გურჯიზე იყო გათხოვილი, მესამე – ალი ყული ბეგის, ირანის სპასალარისა და თავრიზის ბეგლარბეგის როსტომ-ხან სააკაძის ძმის ცოლი იყო. ამასთანავე, ისიც უნდა ითქვას, რომ თეიმურაზ I-ის ერთი და გათხოვილი იყო დაუდ-ხან უნდილაძეზე. ვფიქრობთ, ლოგიკური იქნება დასკვნა, რომ უნდილაძე განთქმულ ფეოდალურ სახლს კავშირი არ გაუწყვეტია ქართულ ფეოდალურ საზოგადოებასთან. შეიძ-

ლება არც იმის აღნიშვნა იყოს ინტერესს მოკლებული, რომ დუშ ანჟუშის¹³ ცნობით, „შირაზის მეფისნაცვალი დიდი კაცია. მას ორმოცდაათი ცოლი ჰყავს და თითქმის ყველანი ქართველები არიან“ (დუშ ანჟუში, 1987:75-79).

თანამედროვე ქართულ ისტორიოგრაფიაში აღნიშნულია, რომ „უნდილანთ ფეოდალური სახლის წარმომადგენლებს მიუხედავად მათი ყულარალასობისა და ბეგლარბეგობისა, საქართველოს წინააღმდეგ ლაშქრობაში პირადად მონაწილეობა არ მიუღიათ. ფარსის ჯარს, ისქანდერ მუნშის ცნობით, მეთაურობდა მათი ხელქვეითი ბიგვერდი-გურჯი სულთანი“ (გაბაშვილი, 1972). ისქანდერ მუნში მოგვითხრობს: „შაჰმა გადანყვიტა საღვთო ომი იმ გზადაკარგულ ხალხთან (ქართველებთან – დ. კ.) და ერთი რაზმი ისლამისათვის მეზრძოლთა ჯარისა ბიგვერდი-ბეგ ქართველის, ფარსის ბეგლარბეგის მოლაზემის მეთაურობით, რომელიც თავისი ხალხის რაზმით [შაჰის] „ბედნიერ უზანგს ახლდა“, მათ წინააღმდეგ გაგზავნა“ (ისქანდერ მუნში, 1969:130).

იმამყული-ხანის სახელი გასცდა ირანის ფარგლებს: მის შესახებ წერენ უცხოელებიც. ინგლისელი თომას ჰერბერთი¹⁴ ასეთ ცნობას გვანდის ფარსის ბეგლარბეგის შესახებ: „ეს კა-

13 ამბროზიო დუშ ანჟუში – იგივე ჟოაო პინტო ქეთევან დედოფლის წამების თვითმხილველია. ის 1591 წელს ლისაბონში დაიბადა. 1618 წლიდან სპარსეთში ცხოვრობდა, სადაც პატიმრობაში მყოფ ქეთევან დედოფალს დაუახლოვდა. ავგუსტინელი მამა დიდად აფასებდა დედოფალს და ქართველებს. 1628 წელს დუშ ანჟუში საქართველოში დასახლდა და გორში კათოლიკური მონასტერი დააარსა. მამა ანჟუში ცდილობდა, რომ ქეთევან დედოფალი წამების და სიკვდილის შემდეგ რომის პაპს წმინდანად ელიარებინა, თუმცა მისი კათოლიკობის ცნობა ვერ მოიპოვა. საბოლოოდ აღიარა, რომ ქეთევანი ქართულ ეკლესიას ეკუთვნოდა. ის განუწყვეტლივ ეძებდა დედოფლის დაკრძალვის ადგილს და რომ მიაგნო, ჯერ მალულად ისპაჰანში, შემდეგ კი ინდოეთში გადაასვენა. თვითონ დუშ ანჟუში 1642 წელს რომსა და ლისაბონს შორის გემის კატასტროფას შეეწირა.

14 სერ თომას ჰერბერთი (1606-1682 წწ.) – ინგლისელი მოგზაური და ისტორიკოსი, რომლის მთავარ ნაშრომს წარმოადგენს სპარსეთის აღწერა (1634 წ.).

ცი არის წარმოშობით ქართველი, სარწმუნოებით მაჰმადიანი, ერთ-ერთი ტეტრარქი, რომელიც განაგებს შაჰ-აბასის იმპერიას. მისი სამფლობელოები აღწევს თითქმის ოთხას მილს ყოველი მიმართულებით“ (ნატროშვილი, 1991:313). შემდეგ, თომას ჰერბერთი ჩამოთვლის იმამყული-ხანის ტიტულებს: „დიდი ბეგლარბეგი, მეთაური თორმეტი სულტნისა, ორმოცდაათი ათასი მხედრისა, მსახური შაჰ-აბასისა და ვარდი აღტაცებისა“ (ნატროშვილი, 1991:313).

იტალიელი მოგზაური და პოლიტიკური დამკვირვებელი პიეტრო დელლა ვალე მოგვითხრობს, რომ „იმამყული-ხანი არის ბეგლარბეგი ფარსისა, რომელიც წარმოადგენს ირანის ყველაზე მნიშვნელოვან პროვინციას და ტერიტორიით გაცილებით ვრცელია პორტუგალიაზე, ხოლო თავისი ძლიერებითა და მდგომარეობით არ ჩამოუვარდება ევროპის მრავალ სამეფოს. შირაზის ხანი კი უეჭველად ყველაზე დიდი პიროვნებაა მთელს ირანში შაჰ-აბასის შემდეგ. მას ძალიან უყვარს ქრისტიანები და მეგობრობს ევროპელებთანო“ (Pietro Della Valle, 1972; ნატროშვილი, 1991:313).

ალსანიშნავია ერთი გარემოება: თომას ჰერბერთი და პიეტრო დელლა ვალე იმამყული-ხანის თანამედროვენი იყვნენ და პირადად იცნობდნენ ფარსის ბეგლარბეგს, ამდენად მათი ცნობების მნიშვნელობა იზრდება.

იმამყული-ხანის შესახებ ქართულ წყაროებში საინტერესო და ხელშესახები მასალაა შემორჩენილი. ქეთევან დედოფლის ტრაგიკულ თავგადასავალთან დაკავშირებით, ბერი ეგნატაშვილის „სწავლულ კაცთა“ ნაშრომში ვკითხულობთ: „მაშინ გაუგზავნა კაცი შირაზის ხანსა და იჰმო ბატონის თეიმურაზის შვილი ალექსანდრე და ლევან და, რა მოიყვანა, გამოასაქურისნა ორნივე და ამყოფა თვისთა თანა“ (ბერი ეგნატაშვილი, 1940:143; A კოი 10, 296). ამ ბარბაროსული ნამების შედეგად უფლისწული ლევანი შეიშალა, ხოლო უფლისწული ალექსანდრე კი მოკვდა. აბას I-მა ეს არ აკმარა თეიმურაზს: დედამისი,

ქეთევან დედოფალი გამოითხოვა. „სწავლულნი კაცი“ მოგვითხრობენ: „ხოლო ქეთევანისათჳს გაგზავნა კაცი და შეუთვალა იმამყულიხანს ვითარმედ: „ქეთევან დედოფალი თუ გათათრდეს, ნურას აწყენო და თუ არ გათათრდეს, აწამე და სასჯელით მოკალო“ (ბერი ეგნატაშვილი, 1940:143; A კივ 10, 296). იმამყული ხანი შეეცადა ქეთევანის გადარჩენას: „ხოლო იმამყულიხანს რა ესმა ესე, გამოუბრუნა [მოციქული] და მოაწსენა ესრეთ, ვითარმედ: „ბერი დედაკაცი არისო და ახლა ეს არ გათათრდებისო, და რას აქნევთო ამის გათათრებასაო, დაეწსენითო, თქუენთჳს სირცხვილი არისო ამის სიკვდილი. შაჰ აბასზე ამ უარმა არ იმოქმედა. „ხოლო შააბაზ იწყინა და გაუგზავნა კაცი, ვითარმედ არ იქნებისო“ (ბერი ეგნატაშვილი, 1940:143; A კივ 10, 296).

იმამყული-ხანი ეცადა ქეთევანის დაყოლიებას გამუსლიმებაზე, მაგრამ ვერაფერს გახდა: ქეთევან დედოფალმა ქრისტეს რჯული არ უარჰყო. ამის შემდეგ, ქეთევან დედოფალი საშინლად აწამეს (ნატროშვილი, 1991:264).

უფრო მოკლედ მოგვითხრობს ამ ამბავს ვახუშტი ბატონიშვილი: „ამ ჟამთა კახთა მცირედ იწყეს შენობა და მოსახლეობა, არამედ კუალად მიესმა ესე ყოველი შააბაზს, განრისხნა და განძნდა, მიუწერა შირაზის ბეგლარბეგსა, რათა გაამაჰმადიანოს დედა თეიმურაზისა ქეთევან დედოფალი, და უკეთუ არა ჰყოს გმობა ქრისტესი, მოლას ტანჯვითა ფიცხელითა. და ამან მოკლა ქრისტესთჳს ტანჯვითა ფერად-ფერადითა, ვითარცა მოგვითხრობს მეტაფრასი მისი ქსა ჩქედ, ქარ. ტიზ, სეკტენბერსა იზ“ (ვახუშტი ბატონიშვილი, 1973:591-592).

ისქანდერ მუნში იმამყული-ხანის შესახებ წერს: „იმამყული-ხანი, ალავერდი-ხანის შვილი, რომელიც მამის ნაცვლად ფარსის, ქუჰგილუიეს, ლარის, ბაჰრეინისა და ჯორუნის ბეგლარბეგია. მისდამი დაქვემდებარებულ ამირებთან ერთად, რომლებიც სხვადასხვა თანამდებობას ასრულებდნენ“ (ისქანდერ მუნში, 1969:147).

იტალიელი პიეტრო დელლა ვალე თავის წერილებში საკმაოდ დადებითად აფასებს იმამყული-ხანს. იგი აღნიშნავს, რომ შირაზის ხანი მფარველობდა ქეთევან დედოფალს, ცდილობდა მის გადარჩენას; ასევე მფარველობდა იგი დატყვევებული ლუარსაბ II-ისა და თეიმურაზის შვილებს. „ამ იტალიელი გრანდის წერილებში ხაზგასმულია იმამყული-ხანის თავისი ქვეყნის (საქართველოს) თვისტომთა და ხალხის არაჩვეულებრივი სიყვარული“ (გაბაშვილი, 1972:72).

ამჟამად, ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა თეიმურაზ I-ის საისტორიო პოემის „წამება ქეთევან დედოფლისა“ ცნობები.

თეიმურაზ I, წამებული დედოფლის ვაჟიშვილი, რომელიც გაბოროტებული უნდა იყოს იმამყული-ხანზე (მოვიგონოთ, რომ ქეთევან დედოფალი აწამეს შირაზში იმამყული-ხანის ბრძანებით; მართალია, შაჰ აბას I-ის უზენაესი ნება-სურვილით, მაგრამ შაჰის სურვილის უშუალო აღმასრულებელი ხომ იმამყული-ხანი იყო?!), შემდეგნაირად ახასიათებს იმამყული-ხანს:

„შირაზის ხანის ქებასა ვერ იტყვის ბრძენთა ენანი,
მდაბალი, ტკბილი, მონყალე, აქებენ სულად ქვენანი,
ღირსეულია ღვთისაგან, მითა სცავს ძალთა ზენანი...“
(თეიმურაზ I, 1928:37)

ცოტა არ იყოს, მოულოდნელია წამებული დედოფლის ვაჟიშვილის, ყიზილბაშების წინააღმდეგ მებრძოლი მეფე-პოეტის მიერ იმამყული-ხანის ამგვარი შეფასება!? მაგრამ, თუ მოვიგონებთ პიეტრო დელლა ვალეს ცნობას იმის თაობაზე, რომ იმამყული-ხანი შეძლებისდაგვარად მფარველობდა ქეთევან დედოფალს, მაშინ გასაგები გახდება თეიმურაზ I-ის მიერ იმამყული-ხანის ესოდენ დადებითი შეფასება.

თეიმურაზ I-ის მიხედვით, იმამყული-ხანი ყოველნაირად ცდილობს, თავიდან ააცილოს ქეთევანს საშინელი განსაცდელი-წამებით სიკვდილი:

„რა შააბაზ შეუთვალა შირაზისა ხანლარ-ხანსა:
„შენ ქეთევან დედოფალსა ნუ აცოცხლებ დიდსა ხანსა,
ვირ არ შევსვამ სისხლსა მისსა, არ ავიღებ დასტახანსა,
წელსა ათად გავათავებ, მოვიგონებ ხანდის-ხანსა“
(თეიმურაზ I, 1928:36).

შაჰ აბას I დაჟინებით მოითხოვდა ქეთევან დედოფლის გა-
მაჰმადიანებას, სანაცვლოდ დიდებასა და პატივს ჰპირდებოდა:

„თუ მუსურმანი შეიქნეს ეგე ლალი და ჯანია,
მაჰმადის რჯულზედ მოიქცეს, აზრაველს მისცეს ჯანია,
მე მურთუზალი მიფიცავს, არ უყო ისკანჯანია,
არა გმოს იესო ქრისტე – მიეცით დიდი რჯანია“
(თეიმურაზ I, 1928:36).

თეიმურაზ I-ის საისტორიო პოემაში მოტანილი ეს ცნობა
დასტურდება ევროპული წყაროების (ამბროზიო დუშ ანჟუში,
პიეტრო დელლა ვალე...) ცნობებით.

იმამყული-ხანი გაოგნებულა შაჰის ამ უკეთური წინადადე-
ბის მოსმენისას და უცდია შაჰისთვის, გადაეთქმევინებინა ამ
საზარელი განზრახვის შესრულება:

„იმამყული-ხანს რა ესმა საქმენი საზარონია,
მეტად გაკვირდა, ესა სთქვა: „მისი რა საკადრონია?
ვიცი რომ არ გათათრდების, თუცა არა აქვს ღრონია,
თეიმურაზის დედასა ვით ვკადრო უკადრონია?“
(თეიმურაზ I, 1928:37)

შაჰ-აბას I-ის გადაწყვეტილება მტკიცე იყო: იგი დაბეჯი-
თებით მოითხოვდა იმამყული-ხანისაგან ქეთევან დედოფლის
გამუსლიმებას, უარის შემთხვევაში კი – წამებას. იმამყული-
ხანი ყოყმანობდა: როგორც ჩანს, მას უჭირდა და უმძიმდა ქე-
თევანისათვის შაჰ აბას I-ის ბრძანების გამხელა. თეიმურაზის
საისტორიო პოემაში ამის შესახებაცაა საუბარი. მეფე-პოეტი
იმამყული-ხანს ათქმევინებს:

„ვით უამბო, ვით შევკადრო ტყვესა ჩემსა ანაბარსა,
მე მინდოდა სამსახური, არ უძახდი განაბარსა,
არ ვისმინო, რაღა უყო, ხელმწიფისგან დანაბარსა,
მოციქული გაუგზავნა, არ უვლიდეს მთას და ბარსა“
(თეიმურაზ I, 1928:37).

იმამყული-ხანი ბევრს ეცადა ქეთევან დედოფლის გამუს-
ლიმებას და ამით მის ფიზიკურად გადარჩენას, მაგრამ უშე-
დეგოდ: ქეთევან დედოფალმა ქრისტეს რჯულს არ უღალატა
და შირაზის ბეგლარბეგიც იძულებული გახდა, შეესრულებინა
შაჰის ბრძანება: კახეთის დედოფალი საშინლად აწამეს.

ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ დავასკვნით: მიუხედა-
ვად მუსლიმობისა და ირანში დიდმოხელეობისა, იმამყული-ხა-
ნი მაინც ქართულ სულს ინარჩუნებს და შესაძლებლობების
ფარგლებში ირანში ქართულ საქმეს ემსახურება.

იმამყული-ხანმა ირანში სახელი გაითქვა თავისი სააღმშე-
ნებლო საქმიანობითაც: აღსანიშნავია, რომ იმამყული-ხანის
ხელმძღვანელობით ისპაჰანის ახლოს დიდი საირიგაციო ნაგე-
ბობების მშენებლობა მიმდინარეობდა.

იმამყული-ხანი იმდროინდელი ირანის ერთ-ერთი უმდიდ-
რესი კაცი ყოფილა. იგი ფლობდა ფუნდუკებს, ბაზრებს, ქარ-
ვასლებს. XIX საუკუნის ინგლისელ ისტორიკოსს, ჯონ მალ-
კოლმს დამოწმებული აქვს ერთი სპარსული წყარო, სადაც
არის ცნობა, რომლის მიხედვითაც, შაჰ აბას I-ს იმამ-ყული
ხანისათვის ასე მიუმართავს: შენ ერთი დირჰემით ნაკლები
მაინც დახარჯე, რათა ხალხმა დაინახოს განსხვავება შაჰსა და
ხანს შორისო.

ასეთი ცნობა აქვს XVIII საუკუნის მოგზაურსა და ვაჭარს,
ფრანგს, ჟან ბატისტ ტავერნიეს. იგი მოგვითხრობს, რომ იმამ-
ყული-ხანი იყო უაღრესად შეძლებული კაცი, სარგებლობდა
მთელი ქვეყნის სიყვარულით და მას გარს ერტყა ირანის უმა-
მაცეს მხედართა ელიტა. იგი გულუხვად აჯილდოებდა მხედ-
რებსაც და სწავლულებსაც. უყვარდა უცხოელი სტუმრები,

იცოდა ლამაზი ნივთების ყადრი. ხელს უწყობდა და ზრუნავდა მეცნიერებისა და ხელოვნების მსახურებზე.

იმამყული-ხანს ქებით იხსენიებს გერმანელი ადამ ოლეა-რიუსიცი, რომელიც აღნიშნავს, რომ იგი უზარმაზარი სიმდიდრის პატრონი იყო და განთქმული იყო თავისი ქველმოქმედებით. მას ხაზგასმული აქვს აგრეთვე იმამყული-ხანის სამხედრო ნიჭი. „იგი ყველა ლაშქრობაში იჩენდა თავს, როგორც უბადლო გმირი და რაინდი“ (ნატროშვილი, 1995).

იმამყული-ხანი ძალიან განათლებული პიროვნება ყოფილა: იგი თანამედროვეთა ყურადღებას იქცევდა თავისი მნივნობრული ინტერესებით. შირაზის ბეგლარბეგი დაინტერესებული ყოფილა პლატონისა და არისტოტელეს თხზულებებით. მას კარმელიტი მისიონერებისათვის უთხოვია რომიდან პლატონისა და არისტოტელეს თხზულებათა ტექსტების (ბერძნულ და ლათინურ ენებზე), აგრეთვე არაბულ-ლათინური ლექსიკონებისა და არაბულად გადათარგმნილი ბიბლიის გამოწერა (შირაზის კარმელიტთა მისიონის პრეფექტის დიმასის 1623 წლის 23 სექტემბრის წერილი).

იმამყული-ხანი თანაბრად იყო დაინტერესებული დასავლური და აღმოსავლური კულტურის მიღწევებით. ამასთან, ბერძნულ-ბიზანტიურ კულტურასთან დამოკიდებულების ტრადიცია დამახასიათებელი იყო არა XVI-XVIII საუკუნეების ირანისათვის, არამედ საქართველოსათვის (გაბაშვილი, 1972:72). შეიძლება ესეც, მისი მაღალი ინტელექტი, მიუთითებდეს მის სიახლოვეზე ქართულ სამყაროსთან.

იმამყული-ხანი ძალიან ცნობილი სარდალი იყო. იგი ხელმძღვანელობდა ყიზილბაშთა მიერ ყანდაარის ალების სამხედრო ოპერაციას და 1623 წელს ჰორმუზის განთავისუფლებას.

შირაზის ბეგლარბეგის ცხოვრება-მოღვაწეობა მრავალ საისტორიო წყაროებშია აღწერილი. სპარსულად დაიწერა საისტორიო ნაწარმოებები „ჯანგ ნამა-ი ქიშმ“ და „ფარუენ-ნამე“. ამ პოემების ავტორია თანამედროვე სპარსელი პოეტი კად-

რი. „ჯანგ ნამა-ი ქიმშ“ ეხება კუნძულ ქიმშის (ქეშმის) დაპყრობას იმამყული-ხანის სარდლობით, ხოლო „ფარუნ-ნამე“ დაწერილია ჰორმუზთან პორტუგალიელების დამარცხების და სპარსელთ გამარჯვების აღსანიშნავად. მას დართული აქვს დამატება, რომელშიც აღწერილია 1622 წლის მომდევნო ამბები (მათ შორის, შაჰ სეფის მიერ იმამყული-ხანის სიკვდილით დასჯა 1633 წელს).

ალავერდი-ხანის მეორე ვაჟი, დაუდ-ხან უნდილაძე, ძმაზე (იმამყული-ხანზე) ნაკლები სარდალი და მოღვაწე არ ყოფილა. ზოგიერთი თანამედროვეს მოწმობით, სამხედრო ნიჭით დაუდ-ხანი იმამყული-ხანს სჯობნიდა და ომშიც ბედი უფრო მეტად უჭრიდა. მისი სარდლობით ფარსის ჯარმა დაიპყრო გამბრუნი, სადაც შემდეგ ცნობილი ნავსადგური ბენდერ-აბასი დაარსდა (გაბაშვილი, 1972:75).

დაუდ-ხანმა სახელი გაითქვა თავისი სააღმშენებლო მოღვაწეობითაც. იგი აშენებდა ბაზრებს, ქარვასლებს, სასახლეებს და სხვ. ირანში დიდხანს ახსოვდათ დაუდ-ხანის სახელი (XVII საუკუნის 70-იან წლებშიც). ფრანგი ნეგოციანტი ჟან შარდენი, რომელიც 1674 წ. იმყოფებოდა ირანში, აღნიშნავს, რომ არის დაუდ-ხანის ბაზარი. იგი ასახელებს აგრეთვე დაუდ-ხანის ქარვასლასაც, რომელშიც 200 ოთახი იყო. ეს ქარვასლა ინდოელი ვაჭრებისთვის იყო განკუთვნილი.

შარდენი მოგვითხრობს სოფ. ამნაბადის შესახებ (ისპაჰან-ბენდურ აბასის სავაჭრო საქარავნო გზაზე მდებარე დასახლებული პუნქტი) და იხსენიებს დაუდ-ხანის აგებულ ციხე-სიმაგრეს და შესანიშნავ ქარვასლას.

დაუდ-ხანის სასახლის კედლის მხატვრობას და შესანიშნავ ბაღს დიდი შთაბეჭდილება მოუხდენია ჰერბერტზე, რომელმაც დარბაზის პატრონს ლათინურად დაწერილი ლექსი მიუძღვნა.

შაჰ აბას I-მა დაუდ-ხანი 1625 წელს ზიად-ოღლი ყაჯარის ნაცვლად განჯა-ყარაბაღის ბეგლარბეგად დანიშნა, ისქანდერ მუნშის მიხედვით, შაჰ აბას I ზიად ოღლი ყაჯარს იმის გამო

გაუწყრა, რომ გიორგი სააკაძის (მოურავის) ბოროტების გამოვლენაში მას გულგრილობა გამოუჩენია, მოურავს კი მისი ქვეყანა დაულაშქრავს. სწორედ ამიტომ ზიად-ოღლი ყაჯარი „ყარაბაღის ამირთა ამირობიდან გადაყენებული იქნა და დაუდ-ხანი, ალავერდი-ხანის ძე, რომელიც თბილისის დასაცავად და საქართველოს მიდამოების საქმეთა მონესრიგებისათვის განწესებული [მაშინ] იმ მიდამოებში იყო, ამ დიდი თანამდებობის მიღებით გაბედნიერდა“ (ისქანდერ მუნში, 1969:144).

ისქანდერ მუნში კიდევ ერთხელ ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, თუ როგორ მოხდა დაუდ-ხანის დანიშვნა განჯა-ყარაბაღის ბეგლარბეგად: „დაუდ-ხანი, იმამყული-ხანის ძმა, მოჰამედ-ყული ხან ყაჯარის ნაცვლად, რომელიც ქართველი მოურავის საქმესთან დაკავშირებით ჩადენილი დანაშაულისათვის ყარაბაღის მმართველისა და ამირთა-ამირობიდან დათხოვნილი იქნა, ამ ვილაეთის ბეგლარბეგი და ყაჯართა ელისა და ოიმახის წინამძღოლია“ (ისქანდერ მუნში, 1969:147).

სწორედ ამ პერიოდიდან იწყება და მტკიცდება კავშირი თეიმურაზსა და დაუდ-ხანს შორის. მანამდე კი, მარაბდის ომის წინ, შაჰ აბასმა დაუდ-ხანს უბრძანა საქართველოში ყიზილბაშთა მოსაშველებლად წასვლა, მაგრამ მან ამ ბრძანების შესრულება თავიდან აიცილა. სომეხი ისტორიკოსი ზაქარია კანაკერცი¹⁵ მოგვითხრობს, რომ „როდესაც შაჰმა გააგზავნა მოურავის წინააღმდეგ ყორჩი-ბაში, გააგზავნა მაცნე დაუდ-ხანთან, რათა იგიც წასულიყო ყორჩი-ბაშთან ერთად, მაგრამ იგი არ წავიდა მის მოწოდებაზე და მოიგონა მიზეზი, რომ თითქოს იგი დაჭრილია და ამიტომაც არ წავიდა“ (ნატროშვილი, 1991:354).

დაუდ-ხანი თეიმურაზ I-ს განსაკუთრებით დაუახლოვდა მარაბდის ომის შემდეგ. თეიმურაზ I შაჰ აბას I-თან მოლაპარაკებას სწორედ დაუდ-ხანის მეშვეობით აწარმოებდა. ისქანდერ

15 ზაქარია კანაკერცი (ქანაქერცი) (1627-1699 წწ.) ასევე მოიხსენიება, როგორც ზაქარია სარკავაგი.

მუნში მოგვითხრობს: „თეიმურაზმა თავისთვის უმჯობესად სცნო, რომ შეხვეწნოდა [შაჰის] კარს. ალავერდი-ხანის შვილს, რომელიც ყორჩიბაშის განკარგულების თანახმად, თავისი ერთი რაზმით თბილისში იდგა, გაეცნო და დაუმეგობრდა. მათ შორის მინერ-მონერა და მისვლა-მოსვლა გაიმართა. გასულ წელს მან მისი მეშვეობით მორჩილების არზები გაგზავნა ქვეყნის საფარველ კარზე“ (ისქანდერ მუნში, 1969:139-140).

დაუდ-ხანის შუამავლობით შაჰ-აბას I-სა და თეიმურაზ I-ს შორის „მეგობრული“ ურთიერთობა დამყარდა: თეიმურაზ I-მა მორჩილება იკისრა: [თეიმურაზმა] „ხელი ჩასჭიდა მისი შუამდგომლობის კალათს“ და თავისი საქმე მის ნება-სურვილსა და შეხედულებას მიანდო. მან პირობა დასდო, რომ თუ ხელმწიფის წყალობა და შევრდომა მოევლინებოდა, თავის სიცოცხლეში აღარ ასცდებოდა მონობისა და მორჩილების გზას.

დაუდ-ხანის შუამავლობის შედეგი უნდა იყოს საქართველოს მიმართ ის „კომპრომისული“ პოლიტიკა, რომელსაც 1625 წლიდან დაუბრუნდა შაჰ აბას I. შაჰ აბას I დარწმუნდა, რომ „გურჯისტანის საკითხის“ ერთი ხელის დაკვრით გადაჭრა მის ძალ-ღონეს იმჟამად აღემატებოდა, ამიტომაც იგი კომპრომისის გზას დაადგა: მან თეიმურაზ I ქრისტიანობით აღიარა ქართლის მეფედ, ისე რომ სიმონ II თბილისში დატოვა. ამ აქტით შაჰ აბას I ვარაუდობდა ქართული ფეოდალური საზოგადოების ძალების დაქსაქსვას; „მანვე ხელახლად აღადგინა ორენოვანი საბუთი. ქართლში თავისებური „ორიანობა“ შეიქმნა. თბილისში მაჰმადიანი ხანი იჯდა, ხოლო ამავე დროს შაჰი თეიმურაზ I-ს ქართლ-კახეთის ქრისტიან მეფედ სცნობდა“ (გაბაშვილი, 1958).

უნდილაძეთა გავლენა შაჰ აბას I-ის დროს სულ უფრო და უფრო იზრდებოდა, მაგრამ 1629 წელს შაჰ აბას „დიდი“ გარდაიცვალა. მას პირდაპირი მემკვიდრე არ დარჩენია (შაჰ აბას I-ს ხუთი ვაჟი ჰყავდა: 1. მუჰამედ ბაყერ-მირზა, ცნობილი სეფი-მირზას სახელით; 2. ჰასან-მირზა; 3. სულთან მუ-

ჰამედ-მირზა, ცნობილი ბუზაქ-მირზასა და ხოდაბენდე-მირზას სახელით; 4. ისმაილ-მირზა; 5. იმამყული-მირზა; ტახტის მემკვიდრე – უფროსი ვაჟიშვილი, სეფი-მირზა, მან მოაკვლევინა ორი ვაჟიშვილი – მუჰამედ მირზა და იმამყული-მირზა შაჰის ბრძანებით დააბრმავეს, ისმაილ-მირზა და ჰასან-მირზა ბავშობაშივე გარდაიცვალნენ), ასე რომ ტახტი გადასცა შვილიშვილს – სეფი მირზას შვილს, საამ-მირზას (დედამისი ქართველი ქალი იყო. ადამ ოლეარიუსის მიხედვით, ეს ქართველი ქალი შაჰ აბას I-ისათვის უჩუქებიათ, მაგრამ რადგანაც იგი სეფი-მირზას შეუყვარდა, შვილს მასზე დაქორწინების ნება დართო), რომელიც ირანში მცხოვრები ქართველი ბატონიშვილის – დაუდ-ხანის უკანონო შვილის, ხოსრო-მირზას დახმარებით ავიდა ტახტზე სეფი I-ის სახელით.

სეფი I (1629-1642 წწ.) განებივრებული და ავადმყოფურად სასტიკი ახალგაზრდა იყო. ტახტზე ასვლის შემდეგ მან თანდათანობით ჩამოიცილა შაჰ აბას I-ის კარზე დანიშნულებული ნიჭიერი მოხელეები, სამაგიეროდ თავისი მომხრეები დაანიშნურა. შეირყა უნდილანთ ფეოდალური სახლის მდგომარეობაც.

შაჰ აბას I-ის ანდერძის თანახმად, შაჰ-სეფის მრჩეველი იმამყული-ხანი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ხოსრო-მირზამ პირველობა არავის დაუთმო: იგი ყველაზე უფრო ახლოს იყო ახალგაზრდა შაჰთან. ხოსრო-მირზას (შაჰ სეფიმ მას როსტომი უწოდა) სახით იმამყული-ხანს (და საერთოდ, უნდილაძეთა ფეოდალურ სახლს ირანში) სახიფათო მეტოქე გამოუჩნდა. ირანში მყოფი ქართველებიც ამ ორი ძლიერი პიროვნების გარშემო დაირაზმნენ. ფარული ბრძოლა მათ შორის კარგა ხანს გაგრძელდა, რადგან უნდილაძეთა ერთბაშად დამხობა ადვილი საქმე არ იყო (ირანში მათ ძალიან დიდი გავლენა ჰქონდათ). როსტომ-ხანი ფრთხილად იქცეოდა და ხელსაყრელ მომენტს ელოდა უნდილაძეთა გზიდან ჩამოსაშორებლად.

როსტომის მომხრეებმა სანადელს მიაღწიეს: შაჰ სეფი I-მა დაუდ-ხანი მეჯლისიდან გააგდო. სპარსოფილი, ქართვე-

ლი ისტორიკოსი ფარსადან გორგიჯანიძე, რომელიც დაუდ-ხანს „უჭკუო და ამაყ კაცს“ უწოდებს, აღნიშნავს, რომ ყაენს იგი „როსტომ მეფის გულისათვის მეჯლიშიდამენ გაეგდებინა“ (გორგიჯანიძე, 1925:238).

ოსტ-ინდოეთის კომპანიის აგენტი კაპიტანი ვედელი გვამცნობს 1633 წლის 14 მარტით დათარიღებული წერილით, რომ „შირაზის ხანის ძმა შაჰთან მეჯლისზე ყოფნის დროს გაკადნიერდა და დაუშვებელი სიტყვები წარმოთქვა. შაჰის ბრძანებით იგი დაუყოვნებლივ მეჯლისიდან გააგდეს და ქვეყნის წესისამებრ დასაჯეს. ამ შეურაცხყოფის შურისძიებისა თუ შაჰის შემდგომი უკმაყოფილებით შეშინებული, იგი ქართველებთან გაიქცა“. ეს ამბავი 1630 წლის ბოლოს, თუ 1631 წლის დასაწყისში უნდა მომხდარიყო.

კაპიტან ვედელის წერილიდან არ ჩანს, ვინ იყო ამ „დაუშვებელი სიტყვების“ ადრესატი, მაგრამ ფარსადან გორგიჯანიძის თხზულებისა და ზემოხსენებული ევროპული წყაროს ცნობების ურთიერთშეჯერებისა და ანალიზის შემდეგ, საფიქრებელია, რომ დაუდ-ხანმა არასაკადრისი სიტყვებით ხოსრო-მირზა (როსტომი) გალანძლა. „სავსებით აშკარაა: დაუდ-ხანს დაუშვებელი სიტყვები გამოუყენებია ახალი ყულარაღასის წინააღმდეგ. მაშასადამე, კონფლიქტი როსტომ-ხანსა და დაუდ-ხანს შორის ამ მეჯლისამდე კარგა ხნით ადრე არსებობდა. როსტომ-ხანი 1629 წელს გახდა ირანის პირველ კაცად. ახალგაზრდა შაჰი ხელზე დაიხვია და დაუყოვნებლივ შეუდგა ძველ ხელისუფალთა გავლენის დამცრობა-დამდაბლებას. ამიტომ დაუდ-ხანს არ შეიძლებოდა არ სცოდნოდა, რომ როსტომ-ხანი და მისი მომხრენი უნდილანთ საზიანოდ მოქმედებდნენ და მათს წინააღმდეგ ისეთ ხმებს ავრცელებდნენ, რასაც შაჰის გულისწყრომა უნდა გამოეწვია. თავის მხრივ, უნდა ვიფიქროთ, დაუდ-ხანს თვალში არ მოსდიოდა არც როსტომ-ხანის პირველობა, არც მისი მოქმედება თეიმურაზის წინააღმდეგ“.

(გაბაშვილი, 1972:64-84).

მეჯლისიდან გაძევებული დაუდ-ხანი საქართველოში წა-

ვიდა, შეუკავშირდა თეიმურაზ I-სა და შაჰ-სეფის წინააღმდეგ აჯანყება მოაწყო. აჯანყებულებმა განჯა-ყარაბალი დაარბიეს. განჯა-ყარაბალის დარბევაში მონაწილეობდნენ: თეიმურაზ I ლაშქრითურთ, იმერეთის მეფე ალექსანდრე, სამეგრელოს მთავარი ლევან დადიანი, მესხი თავადები და აზნაურები, ქართელები და კახელები. განსაკუთრებით საინტერესოა, რომ აჯანყებულებს მოემხრო განძასარის სომეხთ კათოლიკოსი: იგი თეიმურაზ I-ს ეახლა და ლაშქრით მიშველება შესთავაზა. „ასე რომ ფაქტიურად ადგილი ჰქონდა ამიერკავკასიის ხალხთა აჯანყებას ირანის ბატონობის წინააღმდეგ. აჯანყებულთა შორის იმყოფებოდა დაუდ-ხან უნდილაძეც, რომელიც უფრო ადრე, ზაქარია სარკავაგის მოწმობით გიორგი სააკაძის აჯანყებასთან იყო დაკავშირებული“ (გაბაშვილი, 1972:68).

შაჰ სეფიმ ჯავრი იმამყული-ხანზე და მის შვილებზე იყარა: ყაზვინის მოედანზე დახოცეს იმამყული-ხანის სამი ვაჟი – ლარის ბეგლარბეგი სეფი-ყული ხანი, ფათალი-ბეგი და ალი ყული-ბეგი, თვით იმამყული-ხანის მოსაკლავად კი მისივე სიძეები გაგზავნა, რომელთაც დასაძინებლად გამზადებული ხანი მოტყუებით გარეთ გამოიყვანეს და მოკლეს. აქვე ისიც უნდა ითქვას, რომ შაჰმა იმამყული-ხანის და მისი ვაჟების სიკვდილით დასჯა დაავალა მის სიძეებს დაუდ-ბეგ-გურჯის, ალი ყული-ბეგ სააკაძეს და ქელბალი-ბეგ ეშიკალასის. „შაჰ სეფიმ ფარსის გადაყენებულ ბეგლარბეგს ჯალათებად მისივე ახლო ნათესავები დაუნიშნა. ეს ახალგაზრდა შაჰის უბრალო კაპრიზი და ვერაგობა არ იყო. მას ეშინოდა ქართველების შურისძიებისა და წინასწარ თადარიგს იჭერდა, რათა თავიდან აეცილებინა მოსალოდნელი რეაქცია სახელგანთქმული იმამყული-ხანის სიკვდილით დასჯის გამო. ქელბალი-ბეგ ეშაკალასი კი, როგორც ჩანს, ყაჯართა ყიზილბაშურ ტომს ეკუთვნოდა და მისი მონაწილეობა უნდილანთ სახლის წევრების დასჯაში სისხლის აღების ყიზილბაშურ წესთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული“ (გაბაშვილი, 1972:68).

შაჰ სეფი I, როგორც ჩანს, თავიდანვე ეჭვით უყურებდა დაუდ-ხანს. ამაზე მეტყველებს ის ფაქტი, რომ შაჰს მიძევლად ჰყავდა დაუდ-ხანის ერთ-ერთი ცოლი და ვაჟი. როდესაც შაჰმა თეიმურაზისა და დაუდ-ხანის ერთობლივი აჯანყების ამბავი გაიგო, მისი ცოლი საროსკიპოში მოათავსა, რათა ყველას პატივი აეხადა მისთვის, ხოლო მისი ვაჟი კი მეჯინიბეებს მიუგდო.

თეიმურაზისა და დაუდ-ხანის ერთობლივმა აჯანყებამ გარარისხა შაჰი, მაგრამ მან მაინც სიფრთხილე ამჯობინა: თეიმურაზს მოსთხოვა მასთან თავშეფარებული განჯა-ყარაბაღის ბეგლარბეგის გაცემა, სამაგიეროდ კი შეწყალებას და აურაცხელ საბოძვარს შეჰპირდა მას. მაგრამ, ამ ფანდმა არ გასჭრა: თეიმურაზმა დაუდ-ხანის გაცემა არ იკადრა. მეფე-პოეტი არჩილი გადმოგვცემს:

„ყაენმა მთხოვა ბევრითა წყალობა უსაზომოთა,
„დასწყნარდი, მამეც დაუდ-ხან, გაძელ ჩემითა ომითა,
წყალობა გიყო მრავალი არ ხერხად შემამდგომითა“
ამად ვერ ვქენ, ვერ მივეც, რომ ხმაღზედ მამენდო მითა.“
(არჩილიანი, 85)

როგორც ვხედავთ, თეიმურაზმა ქართული სტუმარ-მასპინძლობის წესი არ დაარღვია და სტუმარი არ გასცა. დაუდ-ხანმა ოსმალეთს შეაფარა თავი.

შაჰ სეფიმ ფარსის ბეგლარბეგად ოლურლუ-ხანი ეშიყალასიბაში დანიშნა და მას დაავალა იმამყული-ხანის დარჩენილი ნათესავების ამოწყვეტა, აგრეთვე დაუდ-ხანის ვაჟის – გორგანის მმართველის მოკვლა.

უნდილაძეთა ძლიერი ფეოდალური სახლის დაცემამ დიდი მითქმა-მოთქმა გამოიწვია. მიზეზებსაც დაუწყეს ძიება. საინტერესოა, რომ ასეთი ვერსიაც ყოფილა: თანამედროვე სპარსელი ისტორიკოსი ნასროლა ფალსაფი გადმოგვცემს, რომ შაჰ-აბას I თავის ყველაზე დაახლოებულ პირს, იმამყული-ხანს

თავისი ჰარამხანიდან ქალებს უგზავნიდა ხოლმე საჩუქრად. ერთ-ერთი ქალი ფეხმძიმედ აღმოჩნდა და მას მალე ვაჟი შეეძინა. იმამყული-ხანს თითქოს განზრახული ჰქონდა ამ ვაჟის (შაჰ აბასის შვილის), ტახტზე აყვანა შაჰ აბას I-ის გარდაცვალების შემდეგ. სეფი I-მა იმის შიშით, რომ იმამყული-ხანს თავისი განზრახვა არ შეესრულებინა, მთელი მისი საგვარეულო ამოაწყვეტინა.

ისქანდერ მუნში მოგვითხრობს, რომ თეიმურაზს და დაუდ-ხანს მეზობელი მხარეების ამირებისათვის წერილები გაუგზავნიათ, რომელთა შინაარსი ასეთია: „ჩვენი აჯანყების მიზანია მეფისწულის ტახტზე აყვანა, რომელიც იმამყული-ხანთან იმყოფება ფარსში“ (ისქანდერ მუნში, 1939:109-116). სპარსელი ისტორიკოსი დასძენს: ამ წერილებმა დიდი მითქმა-მოთქმა გამოიწვია, თუმცა მათი შინაარსი სინამდვილეს არ შეეფერებოდაო.

ასეა თუ ისე, უნდილაძეთა ფეოდალურ სახლს შაჰ სეფი I-მა ანგარიში გაუსწორა და ფაქტობრივად გაანადგურა, თუმცა ამ სახლის ცალკეულ წევრთა სააღმშენებლო საქმიანობა დიდი ხნის განმავლობაში ახსოვდათ ირანში. ზემოთ აღნიშნული გვქონდა, რომ ისპაჰანში მდ. ზაიენდე-რუდზე დღესაც მოქმედებაშია ალავერდი-ხანის მიერ აგებული ოცდაცამეტმალიანი ხიდი.

უნდილაძეთა ფეოდალური სახლის ირანში მოღვაწეობის შესახებ საუბრისას უნდა მოვიხსენიოთ იმამყული-ხანის ვაჟი, რომლის შესახებაც ისქანდერ მუნში თავის ძირითად თხზულებაში – „თარიხ-ე ალამ არაი-ე აბასიში“ ასეთ ცნობას გვანვდის: „სეფიყული-ხან ქართველი, შირ-ალის ტიტულით წოდებული, რომელიც არაბეთის ერაყის ბეგლარბეგი, ყორჩიბაში და წმინდანთა ბაღებისა და იმამთა საფლავების მოთავალია, როგორც ჰაფეზ-აჰმად ფაშას ბაღდადზე გამოლაშქრება – გაბრუნების ამბავში უკვე იქნა მითითებული, ხსენებულმა ხანმა ამ ბრძოლაში დიდი მამაცობა გამოიჩინა და ჭეშმარიტად [ხელმწიფური] აღზრდის ღირსი იყო“ (ისქანდერ მუნში, 1969:147).

ისქანდერ მუნში სეფი ყული ხანის შესახებ მოკლე ცნობას გვანდის „თარიხ-ე ალამ არაი-ე აბასის“ გაგრძელებაშიც: „შორსმჭვრეტელი მბრძანებლის განკარგულებითა და შექმნილი აუცილებლობის გამო [იმამყული-ხანის] უფროსი ვაჟი – სეფი ყული ხანი ორ დანარჩენ ვაჟთან ფათჰალი-ბეგთან და ალიყული-ბეგთან ერთად მოკლეს იმ დროს, როდესაც ისინი მისი უკეთილშობილესობის სამსახურში შუშხუნების კაშკაშს უყურებდნენ და ღვინით სიმთვრალისა და სიამაყისაგან გაღელვებულები იყვნენ“ (ისქანდერ მუნში, 1939:116-119).

შემდეგ: „სეფი ყული-ხანი – იმამყული-ხანის ვაჟი, იბრაჰიმ-ხანის შემდეგ ლარის ვილაიეთის ვალი და იმ მხარის მბრძანებელი იყო. [იგი] მაღალ ამირთა რიგებში ირიცხებოდა, როდესაც იმამყული-ხანის ძლიერება და ძალა სასჯელის მახვილის ელვარებით ქარმა გაანადგურა, ნაპერწკლები ამ კვამლიდან მთელ მის საგვარეულოზე წამოვიდა. სეფი-ყული ხანმაც, რომელიც მისი უფროსი მემკვიდრე იყო, მამის ბედი გაიზიარა“ (ისქანდერ მუნში, 1939:293).

XVII საუკუნის ირანში კიდევ სხვა მრავალი, ნაკლებად ცნობილი ქართველი მოღვაწეობდა. იტალიელი ჯუსტო პრატო გვამცნობს: „დღეს მთელი სპარსეთი სავსეა ქართველებით – რჯულგანდგომილებით. მათ ხელშია ყველა დიდი თანამდებობაც კი სახელმწიფოში. თვითონ სპარსეთის შაჰი აბასიც კი ქართველი ქრისტიანი ქალის შვილი იყო“ (ტაბალუა, 1987:191). ამ ცნობაში საყურადღებოა ისიც, რომ ლეგენდა შაჰ-აბას I-ის ქართული წარმომავლობის შესახებ ევროპულ წყაროებშიც გვხვდება, რაც ჩვენის აზრით, ქართული ელემენტის დანინაურებაზე უნდა მიუთითებდეს.

ისქანდერ მუნშის თხზულებაში ზოგიერთი მათგანის შესახებ მოკლე ცნობები არის შემორჩენილი. მაგ., „ჯემშიდ სულთან ქართველი ეიდლუ ავშარის ოიმახის ამირი და ხორასნის აბივერდის ჰაქიმი არის“ (ისქანდერ მუნში, 1969:147); დარუბანდის მმართველად ყოფილა იოთამ სულთან ქართველი. ის-

ქანდერ მუნში მოგვითხრობს: „[ამ წელს გარდაიცვალა] იოთამ-სულთან ქართველი, იგი იყო სამეფო კარის მსახურთა წრიდან, მისი უდიდებულესობის აღზრდილი და ბაბ ალ-აბვაბის დარუბანდის მმართველად განდიდებული. ამ წელს (1625-1628 წწ. შორის) ბაბ ალ-აბვაბიში გარდაიცვალა ჭაბუკობის გაფურჩქენის ასაკში. იმ ველაეთის მმართველობა ჩაბარდა სამეფო კარის ღოლამს ფეროხ-სულთანს, რომელიც როსთემდარელი თოფანგჩიების სარდალი იყო“ (ისქანდერ მუნში, 1969:144).

ირანში დანიშნულებული ყოფილა ბიგვერდი-ბეგ ქართველი, რომელიც შაჰ აბასმა საქართველოს დასასჯელად გამოგზავნილი ყიზილბაშთა ჯარის სათავეში ჩააყენა. ისქანდერ მუნში მოგვითხრობს: „შაჰმა გადაწყვიტა საღვთო ომი იმ გზადაკარგულ ხალხთან და ერთი რაზმი ისლამისათვის მეგრძოლი ჯარისა ბიგვერდი-ბეგ ქართველის, ფარსის ბეგლარბეგის მოლაზემის მეთაურობით, რომელიც თავისი ხალხის რაზმით [შაჰის] „ბედნიერ უზანგს ახლდა“, მათ წინააღმდეგ გაგზავნა“ (ისქანდერ მუნში, 1969:90). ყიზილბაშებმა ამ გადაგვარებული ქართველის მეთაურობით აუარებელი ხალხი დახოცეს, გაქცეულთა სარჩო-საბადებელი და სახლ-კარი აიკლეს „დაახლოებით ხუთასი კაცი ტყვედ წამოიყვანეს და ორიათასამდე ძროხა და ხარი და ცხვარი ხელთ ჩაიგდეს და გამარჯვებულები შაჰის ბანაკში დაბრუნდნენ“ (ისქანდერ მუნში, 1969:90).

ახლა კი მკითხველს გვინდა მოვეუთხროთ გამუსლიმებული ქართველი ბატონიშვილის, ლუარსაბ I-ის შვილიშვილის, დაუდ-ხანის შვილის, ხოსრო-მირზას შესახებ, რომელიც დიდ-ხანს მოღვაწეობდა ირანში და რომელმაც მნიშვნელოვანი კვალი დაამჩნია ირანის პოლიტიკურ ცხოვრებას.

ხოსრო მირზას ცხოვრება-მოღვაწეობის შესახებ საინტერესო ცნობებია დაცული ქართულ, სპარსულ და ევროპულ წყაროებში (ფარსადან გორგიჯანიძის „ისტორია“, „ცხოვრება საქართველოსა“ („პარიზის ქრონიკა“), ბერი ეგნატაშვილის „ახალი ქართლის ცხოვრება“, ვახუშტი ბატონიშვილის საის-

ტორიო ნაშრომი, ისქანდერ მუნშის „თარიხ-ე ალამ არაი-ე აბასი“ და მისი გაგრძელება – „ზეილ-ე...“, დონ პიეტრო ავიტაბილეს „ცნობები საქართველოზე“, დონ ჯუზეპე ჯუდიჩე მილანელის „წერილები საქართველოზე“, შარდენის „მოგზაურობა“ და სხვ.).

ქაიხოსრო ბატონიშვილი, იგივე ხოსრო-მირზა (შემდგომში როსტომ ქართლის ვალი) იყო ქართლის მეფე სვიმონ I-ის ძმის დავითის (დაუდ-ხანი 1562-1579 წწ.) „უკანონო შვილი“, ნავკისელი გლეხის ქალთან შეძენილი. იგი დაიბადა ისპაჰანში დაახლოებით 1565 წელს (დაუთ-ხანის ისპაჰანში ყოფნის დროს).

დაუდ-ხანის საქართველოში დაბრუნების შემდეგ, ხოსრო მირზა ისპაჰანში დარჩა დედასთან ერთად, სადაც დედა-შვილი დიდ მატერიალურ გაჭირვებას განიცდიდნენ. „სწავლულ კაცთა“ კომისიის ნაშრომში ვკითხულობთ: „შექმნილიყუნენ ორნივე დედა-შვილნი სჯულითა მაჰმადიანნი და იყოფებოდენ დიდად გლახაკად და უღონოდ ყოვლისავე საჭმარისაგან“ (ბერი ეგნატაშვილი, 1940:149; A კ~იზ 2, 304).

ირანში მცხოვრებ გაჭირვებულ ქართველ ბატონიშვილს ყურადღება მიაქცია იქ სამშობლოდან გადახვეწილმა გიორგი სააკაძემ, რომელმაც გადაწყვიტა ხოსრო-მირზას გამოეყენება საკუთარი მიზნებისათვის: როგორც ჩანს, მას განზრახული ჰქონდა გამაჰმადიანებული ქართველი ბატონიშვილის დაპირისპირება ლუარსაბ II-სთან და მისი გახელმწიფება ქართლის ტახტზე. საქმე ისაა, რომ ქართული (ქრისტიანული) სახელმწიფო სამართლის ძალით, ხოსრო-მირზა, როგორც ხარჭის ნაშობი, ქართლის ტახტს ვერ დაიკავებდა, მუსლიმური სამართლის ძალით კი ეს დასაშვები იყო (მამამისი დაუდ-ხანი ქვემო ქართლში მეფე იყო). ამიტომაც გიორგი სააკაძე მატერიალურად, მორალურად ეხმარებოდა გაჭირვებაში მყოფ ქართველ ბატონიშვილს და იგიც, მისი ხელშეწყობით, თანდათან დაწინაურდა სამოხელეო სარბიელზე. კონკრეტულად რითი დაეხმარა გიორგი სააკაძე ხოსრო-მირზას, საისტორიო წყაროებიდან არ

ჩანს, მაგრამ ფაქტია, რომ „დიდ მოურავს“ დიდი ამაგი აქვს მასზე: ხოსრო-მირზა (იმჟამად უკვე როსტომ ქართლის ვალი) ერთ-ერთ თავის სიგელში აღნიშნავს, რომ „გიორგი მოურავი ჩვენზე და საქართველოზედაც დიდათ ნამსახური იყო“.

იოსებ ტფილელი „დიდმოურავიანში“ გიორგი სააკაძეს ათქმევინებს:

„ხოსრო მირზა მე გავჰხადე ხემწიფესთან გამოჩენით,
მოვახსენე: „შეინყალე, თქვენ სიუხვე მაზედ ქენით!“
ვეხმაროდი, ბევრს ვაძლევდი, შვეტიცხოვბდი ტკბილის ენით,
გავამდიდრე, მე ჩამოვხსენ ღარიბობას ცრემლთა დენით.“
(ტფილელი, 1939:175)

თუ როგორ მოახერხა გიორგი სააკაძემ ხოსრო-მირზას აღზევება და რა მიზეზით, ამასაც ათქმევინებს ავტორი „დიდ მოურავს“:

„ამად ვჰქენი, მამით იყო ბაგრატოვანთ თესლი, გვარი,
დედას ვინლა იკითხავდა, გლეხი იყო თუ რა გვარი?
მე ხემწიფე ყურს მიჰყრობდა, სიტყვა მქონდა მით მაგარი.
ყველგან წახდა ჭირნახული, ჭკუა მექნა წასაგვარი.“
(ტფილელი, 1939:176).

„სწავლულ კაცთა“ ნაშრომში ვკითხულობთ: „მაშინ მოვიდა ესე ხოსრო-მირზა მოურავთანა და მცირედი რამე მოართუა მოურავსა. ხოლო მოურავმან რა იხილა ხოსრო-მირზა, წარმოუდგა ფერწხედ, დაუცალა ადგილი თჳსი, მიიყვანა და დასუა იგი და პატივ-სცა დიდად. ხოლო იყო მოურავი მაშინ ყაენისაგან დიდად პატივცემული და მორჩილებდნენ სულად ყიზილბაშნი და გუერდს ახლდნენ. იხილეს რა ყიზილბაშთა ესევითარო პატივისცემა ხოსრო მირზასი, ჰკითხეს მოურავსა: „ვინ არს კაცი ესე, რომელსა ესრე დიდად პატივ-ეცო“. ხოლო მოურავმან აუწყა მათ, ვითარმედ: „ესე არსო ძე დაუთხანისა, პატრონისა ჩემისაო“. მაშინ სცნეს ყიზილბაშთა ესე და უპყრობდნენ დიდსა პატივსა ხოსრო-მირზას. მაშინ დიდად

კეთილსა უყოფდა ყაენი ხოსრო-მირზას და მისცა მოურაობა ისპაჰანისა და ჰყვანდათ ესე მეტოქედ ქართლის ბატონისა“ (ბერი ეგნატაშვილი, 1940:149 A კიზ 2, 304).

მსგავსი ცნობა აქვს ვახუშტი ბატონიშვილსაც: „(ხოლო ესრე ხოსრო-მირზა იყო ძე დაუთხანისა, ნაშობი ხარჭისაგან ისპაჰანს ყოფასა შინა და მიერიოგან იყო უპატიოდ და უპოვარ ფრიად; და ოდეს იყო მოურავი მუნ, მოვიდა დარბაზობად ხოსრო-მირზა მოურავისა თანა. რა იხილა მოურავმან, მიეგება და დასუა ადგილსა თჳსსა ზედა და თვთ დაუჯდა შორეს. ამის მხილველთა ყიზილბაშთა ჰკითხეს მოურავსა ვინაობა მისი. ხოლო ეტყოდა მათ ძედ პატრონისად თჳსისად. ამისათჳს აცნობეს ეს შაჰაბაზს და პატივსცა და მისცნა ნიჭნი და მოურაობა ისპაჰანისა. არამედ ესე არა ჰყო მოურავმან სიყუარულითა პატრონისათა, გარნა რათა აღუდგინოს ლუარსაბ მეფესა მეტოქეი“ (ვახუშტი ბატონიშვილი, 1973:432).

შაჰ აბას I, როგორც ცნობილია, ნიჭიერი და ჭკვიანი პოლიტიკოსი იყო: მან სწორედ გაჭირვებაში ჩავარდნილ ქართველ უფლისწულთან დაახლოება გადაწყვიტა; იგი იმედოვნებდა, რომ მის მიერ აღზევებული ქართველი უფლისწული მისი ერთგული იქნებოდა (მოვლენების შემდგომმა მსვლელობამ დაგვანახა, რომ ირანის ჭკვიანი და შორსმჭვრეტელი შაჰი არ შემცდარა).

შაჰ აბას I-მა 1618 წელს ხოსრო-მირზა დედაქალაქ ისპაჰანის თავად-ტარულად დანიშნა. ამ თანამდებობაზე იგი 40 წლის განმავლობაში (1618-1658 წწ.) იყო. საქართველოში წამოსვლამდე (1633 წ.) იგი პირადად 15 წლის განმავლობაში მართავდა ქალაქს, ხოლო შემდეგ კი – ნაიბის, მოადგილის ხელით.

ხოსრო-მირზა ჭკვიანი და ენერგიული მმართველი აღმოჩნდა. მან თავი გამოიჩინა თვისი სამართლიანობითაც. დონ პიეტრო ავიტაბილე საგანგებოდ აღნიშნავს, რომ „როსტომ ხანს სამართლიანობა უძღვის წინ. მას სამართლის საქმეში თხუთმეტი წელი უმსახურია სამეფო ქალაქ ისპაჰანში“.

საყურადღებოა ის გარემოებაც, რომ ხოსრო-მირზა ხან-გრძლივად იყო ისპაჰანის ტარულად¹⁶. ეს იმ დროს, როდესაც სეფიანთა ირანში საყოველთაოდ გავრცელებული წესის თანახმად ტარულად ერთი და იგივე პირი შეიძლებოდა ყოფილიყო ერთი, უკიდურეს შემთხვევაში, ორი წლის განმავლობაში (კუცია, 1972).

ისპაჰანის ტარულად ყოფნის დროს ხოსრო-მირზამ თავი გამოიჩინა ენერგიული სამსახურით და, რაც მთვარია, შაჰ აბას I-ისადმი ერთგულებით. ნასროლა ფალსაფის მოაქვს ერთი ცნობა: 1614 წელს (ჰიჯრის 1023 წ.) შაჰ აბას I-ს ხელთ ჩაუვარდა ისპაჰანში მყოფი პორტუგალიელი მისიონერების საიდუმლო წერილები, რომლებიც მათ გაუგზავნეს ჰორმუზის პორტუგალიელ გამგებელს. ისინი უთვლიდნენ ჰორმუზის გამგებელს: არ შეშინებოდა და შაჰ აბას I-ის მოთხოვნები არ შეესრულებინა.

შაჰ აბას I-მა ბრძანა მისიონერების დაპატიმრება და მათი სახლების გაჩხრეკა. შაჰმა წერილები ხოსრო-მირზას გადასცა და უბრძანა მისიონერების დანაშაულებში გამოტეხა.

ხოსრო-მირზამ მისიონერების სახლებთან ყარაულები დააყენა და მათ გარეთ გამოსვლა აუკრძალა შაჰის ბრძანებამდე. ამ ცნობიდან ამჟღავნა, რომ ხოსრო-მირზას შაჰისადმი ერთგულებით თავი გამოუჩენია ისპაჰანის ტარულად დანიშვნამდე.

ხოსრო-მირზა დიდ სააღმშენებლო სამუშაოებს აწარმოებდა ისპაჰანში. როგორც ჩანს, მან ამ სარბიელზეც გამოიჩინა თავი. აღსანიშნავია, რომ 1625 წელს ის მეთაურობდა სპეციალისტების იმ ჯგუფს, რომელიც შაჰ აბას I-მა გააგზავნა ქალაქ ბაღდადში სააღმშენებლო სამუშაოების სანარმოებლად.

16 ტარულა – მოურავი XVI-XVIII საუკუნეების აღმოსავლეთ საქართველოში. ეს თანამდებობა საქართველოში სეფიანთა ირანიდან გავრცელდა, სადაც ტარულა პოლიციის უფროსს ეწოდებოდა, რომელიც ასევე გადასახადების აკრეფის ფუნქციასაც ითავსებდა. სეფიანთა ირანში ტარულას თანამდებობა ხშირად გამუსლიმებულ ქართველებს ეკავათ. წყაროებში მოხსენიებულია ქალაქების, როგორიცაა თბილისი და გორი, ტარულები.

ხოსრო-მირზა მფარველობდა ვაჭარ-ხელოსნებსაც. და-
მახასიათებელია, რომ შაჰ სეფი I-ის ტახტზე ასვლის დროს
დედაქალაქში არეულობის თავიდან ასაცილებლად მან ყულის
ჯარის ქართველ გვარდიელებთან ერთად ქალაქის ვაჭარ-ხე-
ლოსნებიც გამოიყვანა.

როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ხოსრო-მირზა გამოირჩეო-
და შაჰ აბას I-ისადმი არაჩვეულებრივი ერთგულებით. ამიტო-
მაც იყო, რომ როდესაც მარაბდის ომის შემდეგ ყიზილბაშებმა
გაღანყიციეს არაგვის ხეობაში (ყარაყალ-ხანის ხეობა) დატ-
ყვევებული შაჰ აბას I-ის ერთგული ანდუყაფარ ამილახვარის
განთავისუფლება, ამ საქმეში ხოსრო მირზაც იღებდა მონაწი-
ლეობას. ისქანდერ მუნშის სიტყვით: „ყორჩიბაშმა ამ მოთხოვ-
ნის შესასრულებლად ერთი რაზმი ამირებისა და გამარჯვებუ-
ლი კარისა გაგზავნა ყარაყალ-ხანზე აზერბაიჯანის ბეგლარ-
ბეგის შაჰბენდე ხანის, შირვანის ბეგლარბეგის ყაზაყ-ხანის და
ბაგრატ-ხან ქართველის ძმის ხოსროვ-მირზას მეთაურობით“
(ისქანდერ მუნში, 1969:130).

ხოსროვ-მირზას ავტორიტეტი განსაკუთრებით გაიზარდა
შაჰ სეფი I-ის დროს. 1629 წ. შაჰ აბას I გარდაიცვალა. როგორც
ზემოთ უკვე გვქონდა აღნიშნული, მას მემკვიდრე ვაჟიშვილი
არ დარჩენია. მისივე სიცოცხლეში ტახტის მემკვიდრედ გა-
მოცხადებული იქნა საამ-მირზა – მეოცნებე, ჭირვეული, სუს-
ტი ნებისყოფის და განებივრებული ყმანვილი, რომელთანაც
დაახლოებული იყო ხოსრო-მირზა. ეს სიახლოვე კიდევ უფრო
განმტკიცდა მას შემდეგ, რაც ხოსრო-მირზამ თავისი მოქნი-
ლი და ოპერატიული მოქმედებით ხელი შეუწყო საამ-მირზას
გახელმწიფებას. იმ ამბების თანამედროვეთა მონმობით, ხოს-
რო-მირზამ დიდი როლი შეასრულა სეფი I-ის გახელმწიფების
საქმეში.

ისქანდერ მუნში მოგვითხრობს: „უფლისწულებმა, დიდე-
ბულმა ქალბატონებმა და საპატიო ჰარემის მანდილოსნებმა,
რომლებიც დედაქალაქ ისფაჰანში იყვნენ ამ შემადრწუნებე-

ლი ამბის გაგონებაზე, მოთქმა და გოდება ცის დასასრულს აანვდინეს. ამ სამეფო სახლის რამდენიმე უზუცესმა, რომლებიც აქ სახლებლად იყვნენ განწესებული, განსაკუთრებით აბულ-ყასემ-ბეგ ეიკა ოლლიმ, რომელიც წმინდა რწმენის სუფიების ჯგუფიდან ემიკალასიბაში იყო, საქართველოს ვალის ბაგრატ-ხანის ძმასთან ხოსროვ-მირზასთან ერთად, სატახტო ქალაქ ისფაჰანის ჰაქიმი რომ იყო, ბოროტმოქმედებათა აღსაკვეთად და იმ უზარმაზარი ქალაქის სინყნარის შენარჩუნების მიზნით, რომელიც სხვადასხვა ფენისა და ტომების ხალხებით იყო ავსებული, უავგუსტოესობის ტახტზე აყვანა, ამ გარდაუვალი მოვლენის გამო, გლოვასა და მწუხარებაზე უმნიშვნელოვანეს და უპირატეს საქმედ მიიჩნიეს და მაშინვე ის ახალგაზრდა ხელმწიფე სეფიანთა დინასტიის სუფიების წესისა და რიგის დაცვით, სამოთხეში დამკვიდრებული წინაპრების სამემკვიდრეო სამეფო ტახტზე და სამბრძანებლო ხალიჩებზე განამტკიცეს, ფეხზე მთხვევის პატივი მოიპოვეს და უავგუსტოესის ტახტზე დაჯდომის ამბავი კიდით-კიდე მთელს ქვეყანას შეატყობინეს“ (ისტანბულ მუნში, 1969:146).

ფარსადან გორგიჯანიძე მოგვითხრობს, რომ „ქრონიკონსა სამასცამეტსა შაჰ აბაზ ყაენი მაზანდარას მოკვდა და ისფაჰანს როსტომ მეფის ცდით შაჰ სეფი ყაენი გახელმწიფდა და ქართველთ დრო დაიცეს და უპატრონობა თქვეს და ერანის საქმე როსტომ მეფეს ეკითხებოდა“ (კაკაბაძე, 1926:41; გორგიჯანიძე, 1925:238). აღსანიშნავია, რომ ამ საინტერესო ცნობაში ფარსადან გორგიჯანიძე თარიღს არასწორად იძლევა – ქორონიკონი 313 უდრის 1625 წელს (1312+313), შაჰ აბას I კი 1629 წელს გარდაიცვალა (კაციტაძე, 2001:420).

„სწავლულ კაცთა“ კომისიის ნაშრომში ვკითხულობთ: „და ამა ჟამში მოკუდა შააბაზ. მაშინ ხოსრო-მირზა, ქართლში რომ კარგად ყოფილიყო და ბევრს გარჯილიყო, მისად მაგიერად მიეცათ ყულარალასობა და იყო ყულარალასი, ხოლო, რა შააბაზ მოკუდა, მაშინ აირივნენ ყიზილბაშნი და კარის ბეგლა-

რებს სწადოდათ ერანის აშლა, ხოლო ამა ხოსრო ყულარაღას-
მან გაამაგრა კარი და გამოიყვანა შვილი (? დ.კ.) შააბაზისა
შა-სეფი და დასუა ყაენად, და მოუდგა თვთ და გაუმაგრა კარი
და დარჩა დიდად ერთგულად ყეენზედა და იყო მწყალობელი
მისი“ (ბერი ეგნატაშვილი, 1940:160; A კ~იჰ 1, 328).

ძალზე საინტერესო ცნობაა, მაგრამ „სწავლული კაცები“
ცდებიან, როდესაც შაჰ სეფის აბას I-ის შვილობით იხსენიებენ
(იგი შაჰ აბას I-ის შვილიშვილი იყო, დ. კ.).

შაჰ სეფის ტახტზე ასვლას აგვინერს ვახუშტი ბატონიშ-
ვილიც: „შემდგომად მოკუდა შააბაზ ყეენი ქ~სა ჩ~ქჳ, ქარ.
ტ~ივ, თათრულსა ჩ~ლჳ და იწყეს ყიზილბაშთა შფოთებად. მა-
შინ ხოსრო მირზამ შემოიკრიბნა ყულნი, გამოიყვანა შაჰ-სე-
ფი და დასუა ყეენად და მოსრნა წინააღმდეგომნი. მიერიდგან
უწოდებდა ყეენი მამად ხოსროს. ესე მოირჭმა და განმდიდრდა
ფრიად“ (ვახუშტი ბატონიშვილი, 1973:436).

შაჰ სეფის გახელმწიფებასთან დაკავშირებით ხოსრო-მირ-
ზას ღვანლის შესახებ უფრო ვრცელი ცნობაა ე. წ. „პარი-
ზის ქრონიკაში“: „ამასობაში მოვიდა ბრძანება ღვთისა და შაჰ
აბაზ-ყაენმა ტახტი დაცალა და ამა სოფლით მიიცვალა ქო-
რონიკონსა ტკ (320) მაზანდარის ქვეყანასა აშრაფს რომ ყაე-
ნის სასახლე არის და როსტომ-ხან იყო, დაუთხანის ნაბიჭვარი
ისპაჰანს, ყაენის შვილები და შვილიშვილები იქ იყვნენ. მრავალჯერ ქმნილიყო წინათ ჯამში ხელმწიფეთ მიცვალებაზედ
როსტომ-ხან ძალითა და შეწვევითა მღვთისათა გასინჯა საქმე.
შვილიცა იყო ყაენისა, მაგრამ თვად თვალდამწვარი იყო, სი-
ნათლე არ ჰქონდა. მაგრამ უფროსი შვილიშვილი იყო და დიად,
კაი თვალად და ტანად მშვენიერი: ხელმწიფობა იმას შეეფერე-
ბოდა. გამოიყვანა და ტახტზე დასვა და მიულოცა ხელმწიფო-
ბა შაჰ სეფი ყაენსა“ (ბროსე, 1830:63). უნდა აღინიშნოს, რომ
შაჰ აბას I-ის გარდაცვალების თარიღი: ქრონიკონი ტკ (320 ე.
ი. 1632 წ.) შეცდომითაა მოცემული.

შაჰ სეფის გახელმწიფების შესახებ ცნობებია ევროპულ წყა-

როებშიც. კარმელიტების ქრონიკის მიხედვით, როსტომს კრიტიკულ მომენტში სიმშვიდე და მოხერხებულობა გამოუჩენია: იგი პირველი იყო, რომელმაც ახალი მბრძანებელი დასვა ტახტზეო.

უფრო ვრცელი და საინტერესოა მეორე ცნობა, რომლის მიხედვითაც შაჰ აბას I-ის გარდაცვალების შესახებ ამბის გაგებისთანავე ისპაჰანში არეულობა დაიწყო. ქალაქის მმართველმა ხოსრო-მირზამ შეკრიბა მოქალაქენი, რომელნიც შეაიარაღა. შემდეგ მან ქართველი ყულები ჩააყენა ქალაქის ცენტრში, ხოლო შაჰის ხაზინას საიმედო მცველები მიუჩინა. ამ ღონისძიებებით ხოსრო-მირზამ ქალაქში თავიდან აიცილა არეულობა, შემდეგ კი სეფი ტახტზე აიყვანა.

შაჰ სეფი I-ის ტახტზე ასვლის შესახებ ზემოთმოტანილ ცნობებს ერთგვარად ავსებს დონ ჯუზეპე ჯუდიჩე მილანელი, რომელიც მოგვითხრობს, რომ „სპარსეთის ხელმწიფე დიდად დავალებული იყო, რადგან მისი მეშვეობით სპარსეთის ტახტზე ავიდა. სპარსელებს უკვე ჰყავდათ ხელმწიფე და არ მოისურვეს შაჰ სეფის ცნობა, რადგან მას დედა ქართველი ჰყავდა, რომელიც დღესაც ცოცხალია. შაჰ სეფი ქართველების რაზმის დახმარებით დაეპატრონა ტახტს“ (მილანელი, 1964:34).

ზემოთქმულის შემდეგ შეგვიძლია დავასკვნათ: ხოსრო-მირზამ (როსტომმა) დიდი როლი შეასრულა საამ-მირზას (სეფი I-ის) ტახტზე აყვანის საქმეში.

როგორც ზემოხსენებული წყაროებიდან ჩანს, ხოსრო-მირზას ყულარალასის (ყულის ჯარის სარდლის) თანამდებობაც ჰქონია. საინტერესოა, როდის მიიღო მან ეს მაღალი თანამდებობა, შაჰ აბას I-ის თუ შაჰ სეფის დროს?

„სწავლულ კაცთა“ კომისიის ნაშრომის მიხედვით, ხოსრო-მირზას ყულარალასობა შაჰ აბას I-ის დროს მიუღია („ქართლში რომ კარგად ყოფილიყო და ბევრს გარჯილიყო, მისად მაგიერად მიეცათ ყულარალასობა და იყო ყულარალასი“). ე. ი. შაჰ აბას I-ის გარდაცვალების დროისთვის ხოსრო-მირზა უკვე ყულარალასია (ბერი ეგნატაშვილი, 1940:160; A კ~იპ 2, 328).

ვახუშტი ბატონიშვილის მიხედვით, ხოსრო-მირზა ყულის ჯარს შემოიკრებს („შემოიკრიბნა ყულნი...“). საფიქრებელია, რომ ყულის ჯარზე განკარგულების უფლება მას იმიტომ ჰქონდა, რომ იგი ყულარაღასი იყო, თუმცა ვერც იმას გამოვრიცხავთ, რომ ყულის ჯარის ქართველ გვარდიელებზე მას გარკვეული ზეგავლენა ჰქონდა (ვახუშტი ბატონიშვილი, 1973:434, 436).

მსგავსი ცნობა არის „კარმელიტების ქრონიკაში“¹⁷ (მან ქართველი ყულები ჩააყენა ქალაქის ცენტრში...).

საპირისპირო ცნობაა სპარსულ წყაროში – ისქანდერ მუნშის „ზეილ-ე თარიხ-ე ალამ არაი-ე აბასიში“. ზემოხსენებულ თხზულებაში ვკითხულობთ: „როსტომ-ხანი – საქართველოს ვილაიეთის მფლობელების შთამომავალი და ბაგრატ-ხანის ძმა იყო. მარადიული სასულთნოს ყვავილოვან გაზაფხულზე ხოსრო-მირზად იწოდა და ისფაჰანის ტარულა გახდა. როდესაც მისმა უდიდებულესობამ მეფობისა და სახელმწიფოს მართვის გვირგვინი და ტახტზე ასვლით ციური მაღალი მდგომარეობა მოიპოვა, თავისი სამსახურით შაჰის კეთილგანწყობილება, წყალობა, როსტომ-ხანის სახელი და ყულარაღასის მაღალი თანამდებობა დაიმსახურა [იგი] უმაღლეს ხარისხამდე ამაღლდა“ (ისქანდერ მუნში, 1969:289).

სპარსული წყაროს ზემოთმოტანილი ცნობიდან ისეთი დასკვნა უნდა გამოვიტანოთ, რომ ხოსრო-მირზას (როსტომს) ყულარაღასობა შაჰ სეფი I-ის დროს მიუღია.

რომელ ცნობას მივცეთ უპირატესობა?

ჩვენი აზრით, ისქანდერ მუნშის ცნობები უფრო ანგარიშგასაწევია და აი, რატომ: შაჰ აბას I-ის დროს ყულარაღასი,

17 „კარმელიტების ქრონიკა“ – კარმელიტების და სხვა ქრისტიანული მისიონერული საქმიანობის ანონიმური ცნობა 1588-1722 წლების ირანში, მათ შორის სეფიანთა დინასტიის დაცემის ჩათვლით. ქრონიკა, უპირველეს ყოვლისა, ეხება კარმელიტების მიერ კათოლიციზმის პოპულარიზაციას სპარსეთში და მათ მიერ პაპის დიპლომატიურ წარმომადგენლობას სეფიანთა ირანში.

ალავერდი-ხანის სიკვდილის შემდეგ (1613 წ.) იყო მისი ვაჟიშვილი იმამყული-ხანი. მისი სარდლობით პორტუგალიელები განდევნეს ორმუზიდან (1623 წ.). იგი შაჰის უსაყვარლესი პირი იყო. ასე რომ, საეჭვოა შაჰ აბას I-ს მისთვის ჩამოერთმია ეს დიდი თანამდებობა და ხოსრო-მირზასათვის მიეცა. ამასთანავე, მოვიგონოთ ისიც, რომ ისქანდერ მუნში შაჰ აბას I-ის კარის ისტორიკოსი იყო, ზემოხსენებული ამბების თვითმხილველი და თანამედროვე (მან მოღვაწეობა გააგრძელა შაჰ სეფი I-ის დროსაც). ასე რომ, მისი ცნობები უდავოდ ანგარიშგასაწევია.

შაჰ სეფი I კიდევ უფრო მეტი პატივისცემით ეპყრობოდა ხოსრო-მირზას. კარმელიტების ქრონიკის, ისქანდერ მუნშის და ოფიციალური სპარსული საბუთების მიხედვით, ირანის შაჰი მას „ჩემს ძმას“ უწოდებდა, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ იგი ქართველ ბატონიშვილს როგორც თანასწორს ისე უყურებდა და ძალზე დიდ პატივს სცემდა. ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით კი შაჰ-სეფი ხოსრო-მირზას უწოდებდა („ნიჭვიდა“¹⁸ ყაენი ურიცხვსა და უხმობდა მამად“) (ვახუშტი ბატონიშვილი, 1973:438).

როსტომი (ხოსრო-მირზა) გამოჩენილი და ნიჭიერი სარდალიც იყო; ცნობილია, თუ როგორ ბრწყინვალედ გაიმარჯვა ხოსრო ფაშაზე როსტომის სარდლობით სპარსელთა ჯარმა.

ხოსრო-მირზას აღზევების შემდეგ, უნდილაძეთა ფეოდალური სახლის გავლენა ირანში შეირყა. მათ შორის ჯერ ფარული, ხოლო შემდეგ აშკარა ბრძოლა გაიმართა, რაც უნდილაძეთა დამარცხებით დამთავრდა (ამის შესახებ ზემოთ გვქონდა ვრცლად საუბარი).

თეიმურაზ-დაუდ-ხანის ერთობლივმა აჯანყებამ შაჰ სეფი I-ს საბაბი მისცა საქართველოს შინაურ საქმეებში აქტიურად ჩარევისა; მან ქართლში გამოაგზავნა ირანის სპასალარი როსტომ-ხან სააკაძე ჯარით, ხოლო ქართლის ვალად კი ხოსრო-მირზა (როსტომ-ხანი) დანიშნა.

18 ნიჭვიდა – ასაჩუქრებდა

ხოსრო-მირზას (როსტომის) ქართლში გამეფების შესახებ „სწავლულ კაცთა კომისია“ მოგვითხრობს: „მაშინ იყო ესე სააკაძე როსტომ კაცი გამოჩენილი და დიდად პატივცემული ყიზილბაშთაგან. და მისცა მას სპასალრობა და გამოაყენა ქართლსა ზედა და წარმოატანა თანა ბატონად ქართლისა ხოსრო-მირზა, ძე დაუთ-ხანისა, რომელი პირველ ვახსენეთ, რამეთუ ამა ხოსრო-მირზას მისცა ყაენმან ქართლი და უწოდა როსტომ-ხანი და წარმოაგზავნეს ორნივე ზოგად როსტომ-ხან და როსტომ სპასალარი სააკაძე“ (ბერი ეგნატაშვილი, 1940:169; A კ~იპ 16).

შაჰ სეფი I-მა გააგრძელა შაჰ აბას I-ის „კომპრომისული პოლიტიკა საქართველოს მიმართ: მან საქართველოში გამოაგზავნა მოკლული სიმონ II-ის ბიძა და დაუპირისპირა თეიმურაზს. შაჰ სეფი I-ის აზრით, როსტომ-ხანი (ხოსრო-მირზა) ირანისათვის ქართლის ტახტზე ძალიან ხელსაყრელი კანდიდატი იყო. თუ რა განზრახვა ჰქონდა ირანის შაჰს და რა იმედებს ამყარებდა იგი როსტომ-ხანზე (ხოსრო-მირზაზე), ეს კარგად ჩანს ჟან შარდენის მონათხრობიდან: „აბასის მემკვიდრემ, მისმა შვილიშვილმა შაჰ სეფიმ, 1631 წელს თეიმურაზის წინააღმდეგ ჯარი გამოაგზავნა როსტომ-ხანის მეთაურობით. იგი ქართველი იყო, იმ მეფისნაცვლის სიმონ-ხანის¹⁹ ვაჟი, რომელიც ქართველებმა მოკლეს. აბასის სიკვდილის შემდეგ იგი მთავარი მოსამართლე იყო ისპაჰანში და ხოსრო მირზად იწოდებოდა. ხელმწიფე სეფი მას მამაც მებრძოლად თვლიდა და ფიქრობდა, რომ იგი მეტად გაჯავრებული უნდა ყოფილიყო ქართველებზე. ამიტომაც დანიშნა იგი თავისი ჯარის მხედართუფროსად და საქართველოს მეფისნაცვლად მისი მამის ადგილზე. როსტომ-ხანმა ქართველები მრავალ ბრძოლაში დაამარცხა, კვლავ დაეპატრონა მთელ ქართლს და კახეთის სამეფოს ერთ ნაწილს და გამოედევნა თეიმურაზს, რომელიც

19 ჟან შარდენი აშკარად ცდებოდა: როსტომ ქართლის ვალის სიმონ I-ის ბიძა იყო და არა ვაჟიშვილი.

იძულებული იყო კავკასიის მთის გამაგრებულ ადგილებს შეფარებოდა“ (შარდენი, 1975:315).

შაჰ სეფის „კომპრომისული“ პოლიტიკის ერთგული გამტარებელი საქართველში 1633 წლიდან როსტომ ქართლის ვალი იყო. იგი ორბუნიება პოლიტიკას ატარებდა ქართლში: ქართველობას აშკარა ბრძოლას არ უცხადებდა, ამავე დროს, შესაძლოა მოჩვენებითაც, „ყიზილბაშობის“ დანერგვისათვის იღწოდა.

როსტომი 1658 წელს გარდაიცვალა საქართველოში. იგი წაასვენეს და დიდი პატივით დაკრძალეს შიიტების წმინდა ქალაქ ყუმში.

ირანში მოღვაწეობდა შაჰ აბას I-ის დროს გამოჩენილი ქართველი სარდალი – „დიდ მოურავად“ წოდებული გიორგი სააკაძე. იგი დაიბადა XVI საუკუნის 70-იან წლებში. დანიანაურდა XVI საუკუნის ბოლოსა და XVII საუკუნის დასაწყისში. 1606 წლიდან თბილისის მოურავი იყო. 1609 წელს მისი ხელმძღვანელობით ქართველთა ლაშქარმა ტაშისკართან ომში ბრწყინვალედ გაიმარჯვა ყირიმელი თათრების და თურქების ჯარზე, რამაც მისი ავტორიტეტი კიდევ უფრო გაზარდა. საქართველოში მიმდინარე შინაფეოდალური ბრძოლის გამო, 1612 წ. გიორგი სააკაძე იძულებული გახდა, ოჯახთან და უერთგულეს პირებთან ერთად საქართველოდან ირანს გადახვეწილიყო.

შაჰ აბას I-მა სიხარულით მიიღო ირანში ჩასული ქართველი სარდალი, რომელიც ძალიან დაიახლოვა. მალე გიორგი სააკაძე შაჰ აბას I-ის ერთ-ერთი უახლოესი მრჩეველი გახდა (განსაკუთრებით საქართველოს საკითხებში). შაჰი ამ პერიოდში მას უფრო ენდობოდა, ვიდრე მასთან ყველაზე უფრო დაახლოებულ ქართველ ალავერდი-ხან უნდილაძეს. შაჰ აბას I-ის კარის ისტორიკოსი ისქანდერ მუნში ასე იხსენიებს ქართველ სარდალს: „საპატიო და საყვარელი კაცი... შედიოდა შაჰ აბასის ნდობით აღჭურვილ და დაახლოვებულ პირთა რიცხვში. ის იყო მოღვაწე, რომელმაც ყველაფერი იცოდა საქართველოს

ავ-კარგის შესახებ. თავისი გამბედაობისა და კეთილი სამსახურის წყალობით მან შაჰის დიდი პატივისცემა დაიმსახურა.“

გიორგი სააკაძემ კარგად იცოდა სპარსული და თურქული ენები. ამავ დროს იგი სასიამოვნო მოსაუბრე და მჭერმეტყველი ყოფილა. გამოირჩეოდა აგრეთვე სამხედრო საქმის დიდი ცოდნითა და განსაკუთრებული ორგანიზატორული ნიჭით.

შაჰ აბას I გიორგის ხშირად ასაჩუქრებდა ხოლმე. „დიდმოურავიანში“ მოტანილია ცნობა, რომლის მიხედვითაც, ერთხელ შაჰმა გიორგის უბრძანა: იმდენ ტომარა ვერცხლს გიბოძებ, რამდენის აწევასაც შეძლებო. გიორგის, მცირედი ყოყმანის შემდეგ, თითო ტომარა ილღიაში ამოუდვია, ერთი თავზე დაუდევს, ერთიც კბილებით დაუჭერია, თითო ტომარა კი თითო ხელში დაუჭერია და კარამდე მიუტანია. სულ ოთხასი თუმანი ყოფილა. „დიდმოურავიანში“ ეს ამბავი ასეა აღწერილი:

„თვითო მხარზედან გარდვიგდე, ერთი თავზედ ვჰქენ დებული, თვითო ღლიასა შევიგდე, ორი ვჰქენ ხელკიდებული, ერთი კბილშიგან მივიეც, მით ვიქმენ აზიდებული, ავდეგ, კარამდის წარვიღე, არვისგან არ რიდებული.“

(ტფილელი, 1939:28)

იოსებ ტფილელი, რა თქმა უნდა, აჭარბებს გიორგი სააკაძის ფიზიკური შესაძლებლობების შესახებ თხრობას, მაგრამ სხვა წყაროებითაც მტკიცდება, რომ დიდი მოურავი ძალიან ღონიერი კაცი ყოფილა.

ირანში ყოფნის დროს გიორგი სააკაძემ დაიახლოვა გაჭირვებაში ჩავარდნილი ქართველი ბატონიშვილი ხოსრო-მირზა (დაუთხანის ძე) და ყოველნაირად ხელი შეუწყო მის აღზევებას ირანში.

1616 წელს შაჰ აბას I-მა გიორგი სააკაძე ქართლის მეფის სიმონ II-ის (მაჰმადიანი მეფე) კარზე რწმუნებულად, ვექილად (ფაქტობრივად მეთვალყურედ) დანიშნა.

საინტერესოა, რომ ამის შემდეგ გიორგი სააკაძეს კვლავ ირანში ვხედავთ. გიორგი სააკაძის ირანში მოღვაწეობის შესა-

ხებ საინტერესო ცნობებია დაცული იოსებ ტფილელის „დიდ-
მოურავიანში“.

გიორგი სააკაძეს ირანში დიდი პატივით შეხვედრიან:
„თურმე შაჰაბაზ ხელმწიფე იყო მისვლისა მდომელი.
მიველ, დამიხვდა კეთილად, არა გუნებით მწყრომელი.
ხანი რო დავჰყავ, მიბოძის, რისაც არ ვიყავ მდომელი,
მაგრამ სევდა მწვავს სახლისა, მით ვიყავ ცრემლთა მშრობელი.“
(ტფილელი, 1939:26).

„დიდმოურავიანის“ მიხედვით, გიორგი სააკაძეს მონაწი-
ლეობა მიუღია შაჰ აბასის ლაშქრობაში ყანდაარის დასაბრუ-
ნებლად (1622 წ.).

„მერმე ყანდაარს წაბძანდა, მტრად გამოუჩნდა ინდია,
თან წავჰყევ, კარგა ვიბრძოლე, მათ დღენი დაუბინდია,
გამარჯვებული დაბრუნდა, ან, ცრემლო, ნულარ მდინდია,
მაშინც მოვჰკვდები, ბოლოჟამ ნეტარ რას შეუშინდია?!“
(ტფილელი, 1939:27)

ყანდაარის ლაშქრობის წარმატებით დამთავრების შემდეგ
შაჰ აბას I კვლავ იბრძვის ირანის საზღვრების გაფართოები-
სათვის; ამ ბრძოლაში მონაწილეობს გიორგი სააკაძეც: 1624
წელს შაჰ აბას I-მა ისარგებლა თურქი დიდმოხელის ბექირ სუ-
ბაშის აჯანყებით და ბალდადი დაიპყრო. ამ ლაშქრობაშიც მიუ-
ღია მონაწილეობა „დიდ მოურავს“ (ძმასთან ერთად, რომელიც
იქ დაღუპულა):

„ბალდადს წაბძანდა, თან ვახლდი, ალება ბრძანა ციხისა,
ძმა მყავდა გულ სრულ, მამაცი, ხმის ამომღები, რიხისა,
მან ერთი კაცი საბრძოლად ადვილად არ შეიხისა,–
ის იქ მომიკლეს ომშიგან, კაცები შექმნეს თიხისა“.
(ტფილელი, 1939:27)

1625 წელს შაჰ აბას I-მა გადაწყვიტა „გურჯისტანის საკით-
ხის“ ირანის სასარგებლოდ საბოლოოდ გადაჭრა (ქართლ-კახე-

თის აოხრება, ქართული მოსახლეობის ფიზიკური განადგურება, ნაწილობრივ ირანში გადასახლება და ქართლისა და კახეთის სახანოების შექმნა). ამ უკეთური განზრახვის განსახორციელებლად ირანში შაჰმა ყიზილბაშთა ლაშქარი გამოგზავნა ყორჩიხანის სარდლობით. ამ ლაშქარში იმყოფებოდა გიორგი სააკაძეც.

საისტორიო წყაროებიდან კარგად ჩანს, რომ მას ყიზილბაშთა წინააღმდეგ აჯანყება ირანშივე გადაუწყვეტია. „დიდმოურავიანის“ მიხედვით, როდესაც შაჰ აბას I-მა მას გაანდო თავისი განზრახვა საქართველოს აოხრების შესახებ, იგი მოეთათბირა მასთან ერთად ირანში გადახვეწილ ზურაბ არაგვის ერისთავს ანტიყიზილბაშური აჯანყების თაობაზე:

„მოვიდა, ეს ვთქვი: ქვეყნისას ეს აოხრებას ბედავსა?!

ზურაბს გავენდევ ერისთავს, უთხარ, თუ „ვერვინ ხედავსა, ჩემის ხელითა ეკალსა მოგლეჯს, მიძახდნე: „ბედ ავსა!

ვირემ დაგვბოცდენ. მე დავჰბოც, ვიტვირთებ სისხლსა ქედავსა.“

(ტფილელი, 1939:29)

ზურაბ არაგვის ერისთავი, მცირეოდენი ყოყმანის შემდეგ, დათანხმდა.

საინტერესოა პორტუგალიელი მისიონერის დუშ ანჟუშის ცნობა: ქეთევან დედოფლის საშინელი წამების ამბავი მოახსენეს შაჰ აბას I, „როცა შაჰს წმინდა დედოფლის მოწამებრივ სიკვდილსა და მის სულიერ სიმტკიცეზე მოახსენეს, უთხრეს, როგორ იტანჯებოდა თავისი რწმენისათვის და არ ისურვა გამაჰმადიანება. იმ დროს სპარსეთში იყო ერთი ქართველი, სახელად მოურავი-ბეგი. იგი შაჰის კარზე ყველაზე მნიშვნელოვანი კაცი იყო და შაჰი მას არასოდეს იცილებდა. როდესაც შირაზიდან დაბრუნებულმა მსაჯულებმა ქეთევან დედოფლის ამბავი შაჰს მოახსენეს, შაჰი მოურავს მიუბრუნდა და უთხრა: – დიახ, ის ქალბატონი მოკვდა რწმენისათვის და არა თქვენო, და სილა გაანწა. ქართველს ძალიან ეწყინა ეს სიტყვები და დედოფლის სიკვდილი. მართალია, მოურავი რჯულიდან გადამდგარი იყო,

მაგრამ ბუნებამ თავისი გაიტანა და მაინც გადაწყვიტა შური ეძია. შურისგება ისე მოაწყო, რომ შაჰს მთელი თავისი მეფობის განმავლობაში ასეთი საშიშროება არ ენახა.“

ჩვენ ვერ დავიჩემებთ, რომ დღე ანჟუმის ცნობა უეჭველია, მაგრამ ის კი ფაქტია: 1625 წლის 25 მარტს გიორგი სააკაძის მეთაურობით აჯანყებულმა ქართველებმა მარტყოფის ველზე ყიზილბაშები გაანადგურეს. თვითონ გიორგიმ ყიზილბაშთა სარდალი ყორჩიხა-ხანი მოკლა. მოკლეს ყორჩიხა-ხანის შვილი იმამვერდი-ბეგი, შირვანის ამირა იუსუფ-ხანი და სხვები. დაიწყო საქართველოში შემოსული ყიზილბაშების ჟლეტა. შაჰ აბას I-მა საქართველოს დასასჯელად ახალი ლაშქრობა მოაწყო. 1625 წლის 1 ივლისს მარაბდასთან გამართულ სისხლისმღვრელ ომში ქართველები დამარცხდნენ, მაგრამ ყიზილბაშთა ლაშქარიც განახევრდა (60 000 კაცი დაიღუპა). გიორგი სააკაძემ ყიზილბაშთა წინააღმდეგ პარტიზანული ომი დაიწყო.

მაღე გიორგი სააკაძესა და თეიმურაზ I-ს შორის წინააღმდეგობამ იჩინა თავი, რაც შემდეგ აშკარა ბრძოლაში გადაიზარდა. ბაზალეთთან ომში დამარცხებული „დიდი მოურავი“ ოსმალეთში გადაიხვეწა, სადაც 1629 წელს მოშურნეობის ნიადაგზე თავის ვაჟთან და მხლებლებთან ერთად თავი მოჰკვეთეს. „ასე დაიღუპა ეს დიდი პიროვნება, თავისი დროის უკუღმართობის მსხვერპლი“ (ბერძენიშვილი).

საინტერესოა, თუ როგორ აფასებენ იმ დროინდელი საისტორიო წყაროები გიორგი სააკაძის პიროვნებას.

ისქანდერ მუნში მოგვითხრობს, რომ გიორგი სააკაძე მოჩვენებით აღიარებდა ისლამს: იგი ქრისტიანად რჩებოდა და ემზადებოდა აჯანყებისათვის. იგი თითქოს აცდუნებდა ქართველებს და ქართველებიც მას უჯერებდნენ, რადგანაც იგი შაჰის კარზე მიღებული იყო.

ისქანდერ მუნში „დიდ მოურავს“ უწოდებს „ბედუკულმართს“, „წყეულს“, „არამზადა მოლაღატეს“, „ბედშავს“ და სხვ. ამავე დროს აღნიშნავს, რომ ქართველ მოურავს „მისი

უდიდებულესობის ქვეყნის დამპყრობლის სამსახურში მაღალი წოდება და პატივი ჰქონდა.“

პატრი დონ ქრისტეფორო კასტელი ასე ახასიათებს გიორგი სააკაძეს: „ქართველთა ჯარის სარდალი, არაჩვეულებრივად ძლიერი და ყველაზე უფრო მტკიცე კაცი, მრავალ ომში სახელგანთქმული დიდი მოურავი. იბერიის სამეფოში [მომხდარი] ომის გამო, გაიქცა სპარსეთის შაჰთან. ბოლოს, ავისმომასწავლებელი ბედის წყალობით, მოკავშირეებისაგან მიტოვებული, გარბის სულთნის მფარველობაში. იქ, მისი სიმამაცითა და გამარჯვების შურით აღვსილებმა, მოწამლეს იგი.“

ნმ. ავგუსტინეს ორდენის პორტუგალიელი ბერი ამბროზიო დუშ ანჟუში წერს: „იმ დროს სპარსეთში იყო ერთი ქართველი, სახელად მოურავ-ბეგი. იგი შაჰის კარზე ყველაზე მნიშვნელოვანი კაცი იყო და შაჰი მას არასოდეს იცილებდა.“

სომეხი ისტორიკოსი არაქელ დავრიჟეცი მოგვითხრობს: „ლუარსაბ მეფის ბრძანებით ვილაც კაცი დაინიშნა ქალაქ თბილისის მოურავის თანამდებობაზე, რომელსაც ეხლა ტარულას უწოდებენ. მოურავად დანიშნული ეს კაცი იყო ბრძენი სიტყვით, ძლიერი გონებით, გამოცდილი თავის საქმეში და აგრეთვე წარმოსადეგი, ძლიერ მამაცი, დიდი მებრძოლი და უძლეველი მეომარი. ის მხარე, რომელსაც ის მიუდგებოდა, მეორე მოწინააღმდეგე მხარეს სძლედა მტრის ჯარს, მსგავსად მოცელილი ბალახისა, მიმოფანტავდა ხოლმე მინდორ-ველზე“ (არაქელ დავრიჟეცი, 1974:17).

იმავე ისტორიკოსის სიტყვით, შაჰი თურმე ხშირად ეთათბირებოდა მოურავს განსაკუთრებით საქართველოს საკითხებთან დაკავშირებით: „ყოველ მარჯვე ჟამს შაჰი ესაუბრებოდა მოურავს და იგებდა მისგან ქართველთა ქვეყნისა და ქართველი ხალხის მდგომარეობას, ქვეყნის სიმტკიცეს, მეფეთა და დიდებულთა სიბრძნეს, ხალხის სიმრავლეს, ლაშქრის სიმხნევესა და ყველაფერს რისი შეტყობაც მას სურდა“ (არაქელ დავრიჟეცი, 1974:21).

საინტერესოა პიეტრო დელლა ვალეს ცნობა, რომლის მიხედვითაც 1620 წლის 20 სექტემბერს ისპაჰანის კარმელიტთა ეკლესიაში მას გაუცვნია ეკლესიაში წირვის მოსასმენად მოსული „ბატონი მეჰრაბი“, რომელიც გიორგი სააკაძე – დიდი მოურავი უნდა იყოს.

იტალიელი მოგზაურის სიტყვით, თუმცა იგი ჯიუტად და მტკიცედ დგას ქრისტიანულ რჯულზე, შაჰ აბასი მაინც კარგად ეპყრობა მას და წყალობას არ აკლებს. ამჟამად „ბატონ მეჰრაბს“ ემორჩილება ყველა ჯარი თბილისსა და გორში, რომელიც მისი მშობელი მხარე არისო.

ამ ცნობაში ჩვენთვის ისაა საინტერესო, რომ მიუხედავად გამუსლიმებისა, გიორგი სააკაძე ფარულად მაინც ქრისტიანია, ე. ი. საქართველოს ერთგული.

თურქი ისტორიკოსი იბრაჰიმ ფეჩევი (1574-1650 წწ.) წერს: „ხსენებულ მოურავად წოდებული მელიქი დიდი მელიქი იყო, რომელიც სრულიად საქართველოს სახელმწიფოს ქეთხუდად და შაჰ აბასის მეგობრად იყო ცნობილი“ (იბრაჰიმ ფეჩევი, 1964:25-94).

მეორე თურქი ისტორიკოსის მუსტაფა ნაიმას²⁰ ცნობით, „მოურავი ჭეშმარიტად გულადი, ღონიერი, ტანით სპილოს მსგავსი, იშვიათი ვაჟკაცი და დევის ღონე იყო“ (მუსტაფა ნაიმა, 1979:4-6).

ქიათიბ ჩელები²¹ ძალზე დადებითად ახასიათებს გიორგი სააკაძეს, უწოდებს მას საქართველოს ერთ-ერთ სახელოვან გამგებელს. იგი ლანძღავს ხოსრო-ფაშას, რომლის ბრძანე-

20 მუსტაფა ნაიმა (1655-1716 წწ.) – ოსმალეთის იმპერიის ჩინოვნიკი და ისტორიკოსი. მას ეკუთვნის ქრონიკები „თარიხ-ე ნაიმა“, რომელშიც აღწერს მოვლენებს მისი წინამორბედების ჩანაწერების საფუძველზე, ამჟამად დაკარგულად რომ ითვლება. ზოგიერთი წყაროს მიხედვით, მუსტაფა ნაიმა ოსმალეთის იმპერიის პირველ ოფიციალურ ისტორიკოსად ითვლება.

21 ქიათიბ ჩელები (1609-1657 წწ.) – ოსმალეთის იმპერიის ისტორიკოსი, რომელსაც ეკუთვნის მნიშვნელოვანი ნაშრომი „ჯიჰან ნუმა“ სადაც აღწერს საქართველოსა და ამიერკავკასიის ქვეყნებს.

ბითაც გიორგი სააკაძეს და მის მხლებლებს თავები მოჰკვეთეს.

დიდი ქართველი ისტორიკოსის ვახუშტი ბაგრატიონის აზრით, „იესე მოურავი გიორგი იყო მხნე, ახოვანი, ძლიერი და შემმართველი უშიში“ (ვახუშტი ბატონიშვილი, 1973:421).

ირანში შაჰ აბას I-ის და შაჰ სეფი I-ის დროს მოღვაწეობდა როსტომ-ხან სააკაძე – ირანის სპასალარი. როსტომ-ხანის მამა ბეჟანი (ბეჟან-ბეგი) 1590 წლიდან ყიზილბაშთა სამსახურში იყო, მას დიდი პირადი სიმამაცის გამო ყარა-ბეჟანად იცნობდნენ. ეს ყარა-ბეჟანი ქართლის მეფის აზნაურთა რიგებში ყოფილა შაჰ თამაზ I-ის დროს (საფიქრებელია, დაუდ-ხანის დროს. როდესაც ოსმალთა შემოსევების შემდეგ ქართლში არეულობა დაიწყო, ყარა ბეჟანს, სხვა ქართველ დიდებულებთან ერთად (მათ შორის დაუდ-ხანის ერთ ვაჟიშვილთან ერთად) საქართველო დაუტოვებია და ირანში შაჰის კარზე მისულა. ფარსიდან დაბრუნებული შაჰ აბას I-ს იგი კარგად მიუღია და საკმაოდ მაღალ თანამდებობაზეც – სასახლის ქეშიკად (მცველად) დაუნიშნავს. ეს ამბავი 1590/1591 წელს მომხდარა.

შემდეგ, ყარა ბეჟანი შაჰ აბას I-მა საქართველოში გაისტუმრა. მან გორის სანახებში, მდ. მტკვრის პირას ერთი დარბაზი ააშენა საცხოვრებლად. შემდეგ მას მტრები დაესხნენ თავს და მოკლეს. სხვათა შორის, როსტომ-ხანს ეს ამბავი გაახსენდა და როდესაც იგი ხოსრო მირზასთან ერთად საქართველოში შემოვიდა, მამის ნასახლარი მოინახულა, იქაურ კაცებს და ქალებს ბევრი წყალობა უყო. იგი ერთ კვირას დარჩა იქ.

მამის (ყარა-ბეჟანის) სიკვდილის შემდეგ, როსტომი თავის ორ ძმასთან და დედასთან ერთად საქართველოდან ირანში წავიდა. „რადგანაც ვერ შევძელით ამ ქვეყანაში (საქართველოში) დარჩენა ჩვენს პატიოსან დედასთან ერთად, „შაჰისადმი მონობისა და მსახურების სამოსი ჩავიცვით“ და ურწმუნოთა ქვეყნიდან გავედიით,“ – უამბობს როსტომი ნათესავებს.

როსტომი 1587–88 წელს დაბადებულია საქართველოში.

10–12 წლისას შაჰის კარზე დაუწყია სამსახური. პირველ ხანებში ის შაჰის პირადი ღოლამი ყოფილა. ერთგული სამსახურით მან შაჰის ყურადღება და კეთილგანწყობილება დაიმსახურა. თვრამეტი წლის ასაკში სოჰბათიასაულობა მისცეს.²² როგორც ჩანს, როსტომმა დაკისრებულ მოვალეობას კარგად გაართვა თავი, ამიტომაც იგი დაანინაურეს და 1626/27 წელს მას მდივნის მაღალი თანამდებობა მისცეს. ექვსი წლის შემდეგ, ე. ი. 1632 წელს, მას სარდლობა და დივანბეგობა, ამავე დროს თოფანგჩილასობაც (მეთოფეთა, მუშპეკეტერთა უფროსობაც) უბოძეს. 1634/35 წელს როსტომ-ხან სააკაძე აზერბაიჯანის ბეგლარბეგი და უმაღლესი სამხედრო ხელისუფალი – ირანის სპასალარი გახდა.

როსტომ-ხან სააკაძე შესანიშნავი სარდალი და გამოჩენილი სამხედრო პირი იყო მისი სარდლობით ყიზილბაშებმა ექვს ომში ბრწყინვალედ გაიმარჯვეს „რჯულისა და სახელმწიფოს მტრებზე.“ ეს ომები იყო: ვანის ციხეზე გალაშქრება, ქურთების დამარცხება და აკლება; ბაღდადის აღება და თურქების იქიდან გარეკვა, ჰამადანთან ომი ხოსროვ-ფაშასთან, შემდეგ ჰელეს ციხის აღება, საქართველოს ვილაიეთის დაპყრობა (იგულისხმება ხოსრო-მირზასთან ერთად საქართველოში შემოსვლა). სპარსელი ავტორის სიტყვით, „არავის ასეთი გამარჯვება არ მოუპოვებია ქვეყანაში“. ამ ომში მან დაამარცხა დაუდ-ხან უნდილაძე და ქართლის ტახტზე განამტკიცა როსტომი (ხოსრო-მირზა). 1634/35 წელს როსტომ-ხან სააკაძემ (ამჟამად უკვე ირანის სპასალარმა) აიღო ერევანი. კიდევ მრავალი ომი გადაუხდია მას და უთვალავი საქმე შეუსრულებია – მოგვითხრობს მისი ბიოგრაფი ბეჟანი. ირანის შაჰები მას დიდ პატივს სცემდნენ. „სწავლულ კაცთა“ კომისიის ცნობით, იგი იყო „კაცი გამოჩენილი და დიდად პატივცემული ყიზილბაშთაგან.“

22 სოჰბათიასაულის მოვალეობა იყო უცხო სახელმწიფოების ელჩობის შემოყვანა შაჰის სასახლეში, ცალკეულ პროვინციათა მმართველების მიერ მიძღვნილი ფეშქაშისა და მისართმეველის წარდგენა შაჰისათვის და მისი ბრძანების შესრულება და სხვ.

(ბერი ეგნატაშვილი, 1940, 169; A კ~იპ 16) აღსანიშნავია, რომ როსტომ-ხან სააკაძე თვის ნათესავეებს საქართველოში ძვირფას საჩუქრებს და ოქრო-ვერცხლს უგზავნიდა. იოსებ ტფილელი თავის „დიდმოურავიანში“ მოგვითხრობს:

„ქაიხოსრო ჰყვა მოყვარედ როსტომ-ხან სპასალარია,
მრავალჯერ გამოუგზავნა ოქრო, ვერცხლი და ღარია.“
(ტფილელი, 1939:38)

როსტომ-ხან სააკაძე სამხედრო საქმის დიდი მცოდნე ყოფილა. მისი ბიოგრაფი აღნიშნავს, რომ მან პირველმა შემოიღო ახალი ტაქტიკური წესი, რომლის მიხედვითაც თოფანგჩიები (მეთოფენი) და მეზარბაზნენი (თოფჩიები) წინა ხაზზე იყვნენ (ეს უკანასკნელნი, რა თქმა უნდა ზარბაზნებითურთ).

მიუხედავად დიდი დამსახურებისა, როსტომ-ხან სააკაძე 1642 წელს ღალატში ბრალდებით გაუსამართლებიათ და ქ. მეშქედში სიკვდილით დაუსჯიათ. ორმოცდამეცხრამეტი წლის ასაკში მას „სამოთხეში განუსვენებია მონამეებთან ერთად“. ბეჟანის ისტორიისა და მირზა მოჰამედ თაჰერის მიხედვით, როსტომ-ხან სააკაძის დაღუპვის მიზეზი ყოფილა შაჰ-აბას II-ის ვეზირი მირზა-თაყის ცრუ დასმენა; ასე დაიღუპა კიდევ ერთი ნიჭიერი ქართველი სარდალი უცხოეთში.

XVII საუკუნის ირანში, როგორც ზემოთაც გვქონდა აღნიშნული, სხვა ქართველებიც მოღვაწეობდნენ. ზოგიერთი მათგანი საკუთარი სამშობლოს წინააღმდეგ მოწყობილ ლაშქრობაშიც იღებდა მონაწილეობას: მაგალითად, ადამ-სულთან ანდრონიკაშვილი. მოჰამედ თაჰერი²³ მოგვითხრობს: „გამოვიდა უავგუსტოესი ფირმანი, რომ „მმართველობის საფარველი“ ადამ-სულტანი, სუფის მმართველი, რომელიც როსტომის დისშვილია და ცნობილია, როგორც გამოცდილი კაცი, აზერბაი-

23 მოჰამედ თაჰერ ვაჰიდ ყაზვინი (1666-1694 წწ.) – ირანელი ჩინოვნიკი, პოეტი, ისტორიკოსი, რომელიც სეფიანთა ორი შაჰის: სოლეიმანისა და სულტან ჰოსეინის მთავარი ვეზირი იყო. მას ეკუთვნის შაჰ აბას II ქრონიკის ისტორია.

ჯანის, შირვანის, ყარაბაღისა და ერევნის ბეგლარბეგებთან ერთად და იუზბაშების, ყორჩიების, ლულამებისა და მეთოფეების რაზმის თანხლებით, რომელთა სამყოფელი ადგილი აზერბაიჯანი და შირვანია, გაემართოს იმ ურწმუნოთა ასაკლებად, დასახოცად და დასარბევად, რომელთაც თავის უღმერთოებას და ურწმუნოებას კიდევ ურჩობა დაუმატესო. ის „მმართველობის საფარველი“ ბედნიერ საათში [მაჰის] ფეხთა კოცნის პატივით იქნა ამალღებული და საქართველოსაკენ გაემართა“ (მოჰამედ თაჰერი, 1954:381).

აღსანიშნავია ისიც, რომ ზოგიერთი ქართველი უცხოეთშიც არ ინდობდა თავის თანამოქმედს. მაგ., მოჰამედ თაჰერის აქვს ცნობა იმის თაობაზე, რომ „... ამ წელს იასე ერისთავი-ქართველი მოჰკლა ყაზვინში ბადადა (პაატა) – ქართველმა, ამილახვრის შვილმა“ (მოჰამედ თაჰერი, 1954:382).

უნდა ითქვას, რომ ქართველთა უმრავლესობა ირანში თავისი პირადი ნიჭითა და უნარით დაწინაურდა, მაგრამ სამშობლოდან გადახვეწილ ქართველთა შორის ისეთებიც ყოფილან, რომლებიც ქრთამითა და დიდმოხელეთა უზნეობით ცდილობდნენ დაწინაურებას. ირანში მოღვაწე ქართველ ისტორიკოს ფარსადან გორგიჯანიძეს აქვს ცნობა იმის თაობაზე, რომ ეთიმადდოვლე (დიდი ვეზირი) მირზა თაჰერი ძალიან მექრთამე ყოფილა (სხვათა შორის, ეს ის მირზა მოჰამედ თაჰერია, რომელმაც დაწერა საისტორიო ნაშრომი „თარიხ-ე შაჰე აბას-ე სანი“ – „შაჰ აბას მეორის ისტორია“). „და ვითაც შიხ ალი ხან ეჰტიმადოვლე მიცვალებულიყო და მირზა თაჰერ ძველი ვაყანავისი ეჰტიმადოვლეთ შექმნილიყო, ამის ცდაში იყო, რომ შხალი ხანის ნაქმარი საქმეები ავათ გაშინჯოს ჴემნიფეს. საბოლოს არა შინჯევდა, ამისათვის რაიმე თვად იყო ოთხმოცდაათის წლისა და მერმე ასეთი მექრთამე იყო, რომ სხვა მისებრივ არც ძველით და არც ახალი მისებრივ მექრთამე არ გაგონილიყო“ (ფარსადან გორგიჯანიძე, 1925:289).

ეთემად-ად-დოულეს ამგვარი უზნეობით უსარგებლიათ

კარის დიდებულებს, რომლებსაც ქრთამის აღება თვითონაც დაუწყიათ. ამ განუკითხაობას ხელს უწყობდა ის გარემოება, რომ ხელმწიფე (შაჰ აბას II) ლხინის მოყვარული კაცი იყო და სახელმწიფოს მართვა-გამგებლობა აგრე რიგად არ აწუხებდა. ბოლოს და ბოლოს „ვეზირს მექრთამეობისათვის პატივი ახადეს და მის ნათქვამს აღარავინ დაუჯერებდიან და აირივნეს კარიცა და ნაპირის ალაგიცა“.

შაჰის კარზე შექმნილი არაჯანსაღი ვითარებით უსარგებლიათ ქართველებსაც. „რა ქართველთ ეს იცნეს, რომე ქრთამით საქმე გარიგდების, ვინც ერთი ტყვე მოჰგვარის, რაც უნდოდა გაირიგის და ჴემწიფისას არას ნალვლობდის“. პირველი ვეზირი (ეთიმადოვლე) უქრთამოდ არაფერს აკეთებდა. იგი თავისიანებსაც არ ივინყებდა. „ერთ წელიწადში თვითონ და თავისი შვილნი და მეყვისნი და ნათესავნი ასრე მორჩმულნი და საქონლიანი შექნა, რომ სხვათ ეჰტიმადოვლეთ²⁴ ოცს წელიწადში ვერ ეშოვნათ. მლთის შიში არ აქონდა და არც განკითხვა სწამდა. და რა გინდა გლახა კაცი ენახა, ჴელში მზერას დაუწყებდა და თუ მისთვის არა მოეტანა რა, ტუქსვასა და გინებას დაუწყებდა“. ასე გვიხატავს ქართველი ისტორიკოსი ფარსადან გორგიჯანიძე XVII საუკუნის მეორე ნახევარში ირანში შექმნილ ვითარებას (კაკაბაძე, 1926).

24 ეჰტიმადოვლეთ – სახელმწიფოს მმართველი, პირველი ვეზირი სპარსეთის სამეფო კარზე.

თავი III. ქართველები XVIII საუკუნის ირანში

1633 წლიდან ქართლის ტახტზე გამაჰმადიანებული ბაგრატიონების მეფობა იწყება; 1658 წელს, როსტომის გარდაცვალების შემდეგ, ტახტზე ავიდა თეიმურაზ მუხრან-ბატონის შვილი ვახტანგ V, რომელიც შაჰ აბას II-მ დაამტკიცა შაჰნავაზის სახელწოდებით. იგი 1676 წლამდე მეფობდა. ვახტანგ V შაჰნავაზი მარჯვედ იყენებდა ირანის ხელდებულობას: ირანის შემწეობითა და მხარდაჭერით მან ბრძოლა გამოუცხადა ერისთავებს, მოინდომა სათავადოების შემომტკიცება, ილაშქრა დასავლეთ საქართველოში და გაამეფა თავისი ვაჟი არჩილი ჯერ იმერეთში, ხოლო შემდეგ კახეთში. ერთი სიტყვით, იგი საქართველოს გაერთიანებასა და გაძლიერებას ცდილობდა, რაც, ცხადია, ირანის შაჰს გულზე არ ეხატებოდა.

შაჰ სულეიმანმა ვახტანგ V შაჰნავაზი ირანს იხმო და იგიც იძულებული გახდა, გამგზავრებულიყო ათასკაციანი ამალით. მაგრამ ქართლის მეფემ ისპაჰანს ვერ ჩააღწია: იგი ხოშქარუს ქარვასლაში ავად გახდა და გარდაიცვალა. ქართული წყაროების მიხედვით (ფარსადან გორგიჯანიძე, ვახუშტი ბატონიშვილი), ვახტანგ V-ის გარდაცვალება საიდუმლოებათაა მოცული. ფარსადან გორგიჯანიძე წერს, რომ შაჰნავაზი ხოშქარუს ქარვასლაში გარდაცვლილა („ყაზვინით ავადმყოფი წავიდა და ხოშქარუს ქარვასლაში ძლივას ჩააწივა და იქ მიიცვალა“. „შთავიდა ხოშქარს მუნ საღმობიერ იქმნა და მოკვდა,“ – ბატონიშვილი ვახუშტი (ვახუშტი ბატონიშვილი, 1973, 456). ე. წ. „პარიზის ქრონიკა“ მოკლედ გვამცნობს, რომ ქორონიკონსა 364 მეფე შაჰნავაზი წავიდა ისფაჰანს 25 ივნისს, იმავე ქორონიკონის სექტემბერში იგი გარდაიცვალა ხოშქარუს. არის კიდევ ერთი ქართული წყაროს ცნობა, რომელშიც ვახტანგ V-ის სიკვდილზეა ლაპარაკი, მაგრამ ავტორი მის ავადმყოფობას არ

ახსენებს; ჩხეიძე მოგვითხრობს: „მუხანათმა და მიუნდობელმა სოფელმან მოაბრუნა უკუღმა ბორბალი, რა ხოშკაროს ქარვასლაში მიბძანდა, ამა სოფლისაგან მიიცვალა“ (სეხნია ჩხეიძე, 1854:309).

უცხოური წყაროების ცნობით, ვახტანგ V-ის სიკვდილში ირანის ხელი ურევია. საქართველოში მყოფი იტალიელი მისიონერი ჯუზეპე 1677 წლის 1 აპრილს რომში გაგზავნილ წერილში აღნიშნავდა, რომ ქართველი მეფე ყიზილბაშთაგან იყო მონამღული.

სომეხი ვაჭარი ზაქარია აქულისელი თავის დღიურში წერს: „1676 წლის 14 აგვისტო. მე, ზაქარია, დღეს ვიყავი ძველ ჯულაში. თბილისიდან აქ დიდი ზეიმით მოვიდა შაჰნავაზ ხანი, დიდი ჯარით, ბევრი მსახურითა და მხევლით. ისინი გადავიდნენ მდინარე ერასხზე (არეზზე – დ. კ.) და ისპაჰანისაკენ გაემართნენ. მიზეზი ის იყო, რომ მეფე შაჰ-სულეიმანმა უბრძანა თავის ყორჩიბაშს, მუსტაფა-ყული ბეგს, რომელიც მესტუმრედ დაინიშნა, წასულიყო თბილისში და გამოეცილებინა ხანი. დღეს ისინი აქ მოვიდნენ. [ხანს] თან ახლდა უფროსი და უმცროსი შემადგენლობის ათასი მხედარი, ხოლო შაჰთან მიჰყავდა სამოცი აქლემით მსახურები და მხევლები. ასეთი საჩუქრების მირთმევა [შაჰისათვის] მთელ ქვეყანას ევალებოდა.

ხანმა მიაღწია ხოშკარუს და იქ გარდაიცვალა. მთელი იმისი ქონება ისპაჰანს გაგზავნეს“.

ზაქარია აქულისელი კიდევ უბრუნდება შაჰნავაზის სიკვდილის ამბავს და წერს: „1676 წლის 15 აგვისტო. შაჰნავაზ ხანი, ტომით ქართველი იყო, ჯერ კიდევ შაჰაბასმა წაიყვანა ისპაჰანში, გაამუსლიმანა და თბილისის ხანობა უბოძა. ამ წელს მეფე შაჰ-სულეიმანმა ყორჩიბაშის შვილს მუსტაფა-ყული ბეგს უბრძანა, წასულიყო თბილისში და შაჰნავაზ ხანისათვის მემანდარბაშობა გაენია. დღეს დიდი ჯარით, რომლისთვისაც ათას ცხენამდე ხორბალი იქნა გაღებული, მოვიდნენ ისინი ძველ ჯულაში, რათა ისპაჰანში წასულიყვნენ. მათთვის ულუ-

ფის მოგროვება ყველა ქალაქსა და სოფელში ხდებოდა მტაცებლობით და მოძალადეობით. მან მიაღწია ხოშკარულ წოდებულ სადგურს და იქ გარდაიცვალა. ზოგნი ამბობენ თვითონ მოკვდაო, ზოგნიც მოწამლესო, სიმართლე ღმერთმა გაიგოს! ის წაასვენეს ქალაქ ყუმში და იქ დაკრძალეს. მთელი ჯარი ისპაჰანში წავიდა. შაჰმა თბილისში კაცი გააგზავნა, რათა იმისი შვილი გიორგი მირზა მოეყვანა. როდესაც ხანი თბილისიდან მოდიოდა, თავის შუათანა შვილი, გიორგი მირზა მოადგილედ დანიშნა, შაჰის გაგზავნილმა კაცმა ეს გიორგი მირზა წაიყვანა ისპაჰანში. [შაჰმა] ის გაამუსლიმანა, სახელი შეუცვალა შაჰბანდი ხანი უწოდა და მამის ადგილი მისცა. ოცდაათი წლისა იყო.“

ასეა თუ ისეა, ვახტანგ V შაჰნავაზი 1676 წლის აგვისტოში ისპაჰანს მიმავალი ხოშკერუდში (ქ. ხოშკერუდი – მდ. სერუდზე, თეირანის სამხრეთ-აღმოსავლეთით) გარდაიცვალა. იგი დიდი პატივით დაკრძალეს შიიტების წმინდა ქალაქ ყუმში, მისი მამობილის, როსტომის (ხოსრო მირზას) გვერდით.

შაჰ სულეიმანმა ქართლის ტახტზე ვახტანგის შუათანა ვაჟი გიორგი XI დაამტკიცა, შეუცვალა მას სახელი და შაჰნავაზ II უწოდა. იგი 1677-1688 წლებში იჯდა ქართლის ტახტზე.

ირანთან ურთიერთობა გამწვავდა. გიორგი XI ირანისაგან საქართველოს განთავისუფლებაზე ზრუნავდა, რაც ცხადია, ირანის შაჰს არ გამოეპარა. 1688 წელს კახეთის მოსახლეობამ თხოვნით მიმართა გიორგის და შესთავაზა ერთობლივი ძალით კახეთის მმართველის განდევნა. გიორგი დათანხმდა ამ წინადადებას და გადაწყვიტა ქართლ-კახეთის ერთ სამეფოდ გაერთიანება. მაგრამ მისი ეს ჩანაფიქრი ვერ განხორციელდა: შაჰ სოლეიმანმა იგი ტახტიდან გადააყენა და მის ადგილზე ერეკლე ბატონიშვილი, რომელიც შაჰის კარზე იყო, ქართლის ტახტზე დასვა. ერეკლე I (ნაზარალი-ხანი) თეიმურაზ I-ის შვილის, დავითის ძე, ქართლში 1688 წლიდან 1703 წლამდე მეფობდა.

გიორგიმ შაჰის მოთხოვნას ყური არ ათხოვა და ისპაჰანში არ გაემგზავრა, იგი იმერეთში გადავიდა. გიორგიზე განაწყე-

ნებულმა შაჰმა გიორგის ძმა ლევანი და მისი ერთ-ერთი შვილი ბაგრატი დააპატიმრა და ჰერეთის ციხეში გამოამწყვდია, ხოლო მისი ძმები ალექსანდრე და ძალით გამაჰმადიანებული ლუარსაბი ქირმანის ციხეში ჩასვეს.

ერეკლე I ნაზარალი-ხანმა ქართლში ფეხი ვერ მოიკიდა, მისი უნიჭო მმართველობით არც ქართული ფეოდალური საზოგადოება იყო კმაყოფილი და არც შაჰის კარი. ირანში საშინაო და საგარეო ვითარება სულ უფრო და უფრო გაუარესდა: ეკონომიკური კრიზისი გადაეჯაჭვა პოლიტიკურ კრიზისს. მდგომარეობა კიდევ უფრო გააუარესა ახალი შაჰის სულთან-ჰუსეინის (1694-1722 წწ.) პიროვნულმა თვისებებმა: იგი უფრო მეტს ზრუნავდა თავისი პირადი სიამოვნების დაკმაყოფილებაზე, ვიდრე სახელმწიფოს ბედ-ილბალზე. ფრანგი მისიონერი დიუ სერსო წერს: „მეტად მძიმე ტვირთად დააწვა სახელმწიფოს ჰარამხანის შენახვა იმ მდგომარეობაში, რომელსაც მან მიაღწია ამ შაჰის მმართველობის დროს. წინაპრებთან შედარებით მან გაასამკეცა ხარჯები. ვერცერთი მისი წინაპარი ვერ შეედრებოდა მას ვერც ჰარამხანაში ქალთა სიმრავლით და ვერც იმ არაჩვეულებრივი ფუფუნებითა და ბრწყინვალეობით, რომელშიც იგი ამ ქალებს ინახავდა. ტახტის დაკავებისთანავე მისი საზრუნავი ჰარამხანისათვის ლამაზი ქალების მონახვა იყო. ის საჯაროდ ტრაბახობდა, რომ არ დაზოგავდა ფულს, რათა ეჯობნა ყველა იმ ავხორცი მეფეებისათვის, რომელიც კი ოდესმე მსოფლიოს ჰყოლია.“

ახალი შაჰის უნიათობით სარგებლობდნენ მის კარზე მოკალათებული მოხელეები, რომლებიც, თამამად შეიძლება ითქვას, ძარცვავდნენ ხაზინას (მაგ. ეთემად-ად-დოულე დიდი ვეზირი, რომელსაც არტემი ვოლინსკი ახასიათებს, როგორც ბრიყვს, და შაჰის პირადი ექიმი (ჰაქიმბაში)).

თავი აიშვეს შიიტმა სასულიერო პირებმაც. გაძლიერდა შიიტური ფანატიზმი, რამაც სეფიანთა სახელმწიფოში მცხოვრები სუნიტებისა და ქრისტიანების დიდი უკმაყოფილება გა-

მოიწვია, რაც აშკარა ამბოხებაში გადაიზარდა. ასეთ ვითარებაში შაჰმა საქართველოსთან დამოკიდებულების ფორმა რამდენადმე შეცვალა: გიორგი XI-ის ძმები, ლევანი და ლუარსაბი, პატიმრობიდან გაანთავისუფლა, ბაგრატი ციხეში გარდაიცვალა; ქაიხოსრო ლევანის ძე ისპაჰანში წავიდა თავის მამა-ბიძასთან (ლევანსა და ლუარსაბთან).

ამასობაში კვლავ გამწვავდა ყანდაარის საკითხი. ყანდაარი საცილობელი პუნქტი იყო „დიდ მოგოლებს“ შუააზიელ ოზბეგებს და სეფიანებს შორის: იგი ხელიდან ხელში გადადიოდა. XVIII საუკუნის დასაწყისისათვის იგი სეფიანთა სახელმწიფოს შემადგენლობაში იყო. იქ მცხოვრები ავღან-გილზაები ირანის შაჰს არ ემორჩილებოდნენ. და აი ასეთ ვითარებაში ირანში გადანაცვლებს მემამოხე ავღანური ტომების დამორჩილება ქართველთა ხელით. ქართველების საქვეყნოდ განთქმულმა მამაცობამ განაპირობა შაჰის გადანაცვლები, გიორგის შერიგებოდა. ნიჭიერი და მამაცი მხედართმთავარი, ქართლის ყოფილი მეფე გიორგი XI, რომელიც 1688 წლიდან ტახტის დაბრუნებისათვის იბრძოდა, შაჰ სულთან ჰუსეინმა 1695 წელს ირანში გაიწვია. იგი დიდი პატივით მიიღეს ირანში. შაჰმა ქართლის მეფედ მის მიერ დანიშნული ერეკლე I, რომელიც ქართლის ფეოდალურ საზოგადოებაში მაინდამაინც კარგი სახელით არ სარგებლობდა, ირანში გამოიძახა. აქ მას კახეთის მეფობა და ირანის ყულარალასობა უბოძა, ისპაჰანში დატოვა და კახეთში მის ნაცვლად (მოადგილედ) მისი ვაჟიშვილი დავითი დანიშნა. ქართლი გიორგი XI-ს გადასცა, ისიც ისპაჰანში დატოვა და ქართლში მის მოადგილედ – „ჯანიშინად“ 1703 წელს ვახტანგ ლევანის ძე დანიშნა.

გიორგი XI შაჰის ამ წინადადებას დათანხმდა. როგორც ჩანს, იგი ცდილობდა ირანში თავისი მაღალი მდგომარეობა თავისი სამშობლოს განთავისუფლებისათვის გამოეყენებინა. ინგლისელი ჯონ ჰანვეი წერს: „იგი ცდილობდა ესარგებლა თავისი მდგომარეობით, რათა სამშობლოს დამოუკიდებლობისათვის მიეღწია“.

შაჰ სულთან-ჰუსეინმა გიორგი ქირმანის ბეგლარბეგად დანიშნა. გიორგიმ თავისი ძმის ლევანისა და ქართველების ხელით ამბოხებული ქირმანელები დაამშვიდა, ლევანი ისპაჰანს დაბრუნდა, ხოლო თვითონ 1704 წლის გაზაფხულამდე ქირმანს დარჩა.

ირანის შაჰმა ლევანსა და გიორგის სამსახური დაუფასა: ლევანი ირანის დივან ბეგად (მსაჯულთუხუცესად) დანიშნა (ლევანი 1709 წლის 13 ივლისს ისპაჰანში გარდაიცვალა), ლევანის შვილი ქაიხოსრო – ისპაჰანის ტარულად, ხოლო გიორგი XI – ყანდაარის ბეგლარბეგად და ირანის ჯარის მთავარ სარდლად.

როგორც ჩანს, შაჰი ცდილობდა, გიორგი XI რაც შეიძლება შორს ყოლოდა საქართველოდან. ეს შეუმჩნეველი არ დარჩენიათ თანამედროვეებს: ქართველი მეფე გიორგი XI შაჰ სულთან-ჰუსეინმა „ყანდაჰარის პროვინციის მმართველად გაგზავნა, რათა საქართველოდან შორს ყოლოდა,“ – აღნიშნავს ერთ-ერთი ფრანგი მოგზაური ჟან ოტე.

გიორგი XI (შაჰნავაზ II, გორგინ ხანი) 1704 წლის მაისში ოცი ათასიანი ლაშქრით, რომელშიც ოთხი ათასი ქართველი იყო, ყანდაარისკენ დაიძრა. გზად მან ჰერათზე გაიარა, დაიკავა ჰერათის ცნობილი ციხესიმაგრე ყალა-ი იქ თირუდინი, შემდეგ გზა გააგრძელა და მიუახლოვდა ყანდაარს. მისმა მოახლოვებამ ბევრი უკმაყოფილო შეაშინა და გააჩუმა. გიორგი XI ფიქრობდა, რომ ეს სიჩუმე მოჩვენებითი იყო.

გიორგი XI ყანდაარში ჩასვლისთანავე სასტიკად გაუსწორდა აჯანყების მონაწილეებს და ერთი შეხედვით, წესრიგი დაამყარა ქალაქში, მაგრამ ეს სიმშვიდე და წესრიგი მოჩვენებითი იყო: ყანდაარში სპარსელთა წინააღმდეგ აჯანყება მზადდებოდა, რომელსაც ავღანთა ერთ-ერთი ტომის – გილზაების ბელადი, ყანდაარის მემკვიდრეობით ქალანთარი, ენერგიული და ნიჭიერი კაცი მირ-ვეისი ხელმძღვანელობდა.

არსებობს ცნობა, რომ ავღანელთა საიდუმლო ორგანიზაციამ შაჰ სულთან-ჰუსეინთან დელეგაცია გააგზავნა. ამ დე-

ლეგაციას შაჰისათვის უნდა მოეხსენებინა ყანდაარის ბეგლარ-ბეგის გიორგი XI-ის (შაჰნავაზ II, გურგენ ხანი) დესპოტიზმის შესახებ და უნდა ეთხოვა მოსახლეობის დაცვა ბეგლარბეგის მხრიდან შევიწროებისაგან. გიორგი XI-ის მეგობრებმა ისპაჰანში ეს დელეგაცია შაჰის კარამდე არ მიუშვეს, მაგრამ ავღანელ დელეგატებს მაინც მოუხერხებიათ შაჰისათვის ყანდაარის მოსახლეობის საჩივრის გადაცემა.

არის სხვა ვერსიაც: გიორგი XI-ს მირ-ვეისი სპეციალური დავალებით გაუგზავნია ისპაჰანში. მის მეთვალყურეობად თან გაუყოლებია ქართველები, რომლებსაც ეთემად-ად-დოულესთან (პირველ ვეზირთან) მიჰქონდათ გიორგი XI-ის საიდუმლო წერილი, რომელშიც მირ-ვეისის საეჭვო მოქმედება იყო აღნიშნული.

ასეა თუ ისე, ირანის შაჰმა გაიგო გიორგი XI-ის მიერ ყანდაარის მცხოვრებთა შევიწროების შესახებ.

გიორგი XI-მ, არცთუ უსაფუძვლოდ, ამ დაბეზლებაში ბრალი მირ-ვეისს დასდო, იგი დააპატიმრა, გააგზავნა ისპაჰანში და შაჰის კარს შეატყობინა მისი საეჭვო მოქმედების შესახებ. მაგრამ მირ-ვეისის წინააღმდეგ ბრძოლა ადვილი არ იყო: იგი ჭკვიანი და ეშმაკი კაცი იყო; იგი დაუკავშირდა ისპაჰანში გიორგი XI-ს მოწინააღმდეგეებს. ინგლისელი ქართველოლოგი დ. მ. ლენგი სავსებით მართებულად აღნიშნავდა: „მირ-ვეისი საკმაოდ ეშმაკი და ჭკვიანი იყო იმისათვის, რათა არამარტო თავიდან მოეხსნა ყველა ბრალდება, არამედ გიორგის ქცევა შაჰისა და მისი მინისტრების თვალში საეჭვო გაეხადა. ამის გაკეთება ძნელი არ იყო ისპაჰანში, რამდენადაც შაჰის სამეფო კარზე არსებობდა ძლიერი ანტიქართული კოალიცია, რომელშიც ქართველების წარმატება ეჭვსა და სიძულვილს იწვევდა.“

მირ-ვეისმა 30 ათასი თუმნის (75 ათასი გირვანქა სტერლინგის) საჩუქრებით მოქრთამა გიორგი XI-ის მოწინააღმდეგეები ისპაჰანში, რომლებმაც თავის მხრივ, შაჰი სულთან-ჰუ-

სეინი დაარწმუნეს მირ-ვეისის ერთგულებაში. ასე რომ, ირანის შაჰი მირ-ვეისთან შეხვედრის დროს უკვე კეთილად იყო განწყობილი მისდამი (Hanway, 1753:33).

ამავე დროს აღსანიშნავია ერთი გარემოებაც; ცბიერმა მირ-ვეისმა შაჰთან საუბრისას ერთი სიტყვაც კი არ თქვა გურგენ-ხანის (გიორგი XI-ის) საწინააღმდეგოდ; პირიქით, იგი ყოველთვის ქებით მოიხსენიებდა ყანდაარის ბეგლარბეგს, მაგრამ თითქოს სხვათაშორის „ჩაურთავდა სიტყვებს იმის შესახებ, რომ ის, ვინც ერთდროულად საქართველოს მეფეა და ქირმან-ყანდაარის გუბერნატორი, არ შეიძლება შაჰის კარისათვის საშიში მოწინააღმდეგე არ იყოს. იგი ხშირად მოაგონებდა შაჰს და მის მინისტრებს სპარსეთის წინააღმდეგ ქართველების განუწყვეტელ ბრძოლაზე“. მირ-ვეისმა დაარწმუნა შაჰი და მისი გარემოცვა თავის ერთგულებაში. თადეუშ კრუშინსკის ცნობით, ცბიერ მირ-ვეისს მოუხიბლავს არა მარტო კარის მექრთამე მოხელეები, არამედ თვით გიორგი XI-ის უმცროსი ძმა, ირანის დივანბეგი ლევანი. იგი უფროს ძმას უთვლიდა ყანდაარში (აღსანიშნავია, რომ წერილი თვითონ მირ-ვეისს გაატანა ისპაჰანიდან ყანდაარს): „ნეტავ ვიცოდე, ამ კაცმა ისეთი რა დაგიშავა, უღვთოდ რომ გასწირეო. შენი ერთგული არის, ისპაჰანში შენი ქების მეტი არაფერი დასცდენიაო...“ (ნატროშვილი, 1995:68; კაციტაძე, 2001:409).

მირ-ვეისი შაჰის ნებართვით მექაში გაემგზავრა. იქ სუნიტი ღვთისმეტყველებიდან მიიღო „ფეთვა“ (საღვთისმეტყველო-იურიდიული დასკვნა, თანხმობა) თავის მომავალ მოქმედებაზე – „საღვთო ომზე“ ყანდაარის განთავისუფლებისათვის (ტაბალუა, 1982:159).

მირ-ვეისის განთავისუფლებას ისპაჰანში ერთმა გარემოებამაც შეუწყო ხელი. მირ-ვეისის ისპაჰანში ყოფნის დროს, 1708 წელს იქ ჩავიდა რუსეთის ელჩობა ისრაელ ორის – ცნობილი სომეხი ნეგოციანტის მეთაურობით.

წყაროების ცნობით, ისრაელ ორის ირანში ჩასვლა ჭკვიანმა

და ეშმაკმა მირ-ვეისმა თავისი მიზნების განხორციელებისათვის მარჯვედ გამოიყენა. ჯ. ჰანვეის მიხედვით, მირ-ვეისი შაჰთან დაახლოებულ პირებს ეუბნებოდა: „სახელმწიფო უდიდესი საშიშროების წინაშე იმყოფება, რამდენადაც არ შეიძლება ეჭვი შევიტანოთ იმაში, რომ რუსეთის მეფემ, რომლის სიძლიერე და პატივმოყვარეობა მსოფლიოში ცნობილია, გადანყვითა გაათავისუფლოს სპარსეთის ბატონობისაგან ხალხი, რომელიც მისი თანამორწმუნეა. ელჩი უეჭველად წარმოადგენს საიდუმლო ემისარს, რომელიც თავისი რწმუნების სიგელის საფარველქვეშ მოდის იმისათვის, რათა გააღვივოს უკმაყოფილების მბუჟთავი ნაკვერცხალი სახელმწიფოს თვით შუაგულში. სხვა-ნაირად – რატომ აირჩიეს სომეხი? ნუთუ ამ მბრძანებლებმა ვერ შეძლეს თვინათ უზარმაზარ სამფლობელოებში ეპოვნათ თავიანთი ქვეშევრდომი...“ (Hanway, 1753:38).

თადეუმ კრუშინსკის ცნობით, მირ-ვეისი შაჰ სულთან ჰუსეინს იმით აშინებდა, რომ რუსეთი მხარს დაუჭერს ქართველებსა და სომხებს ირანის წინააღმდეგ ერთობლივ ბრძოლაში.

მირ-ვეისის ხრიკებმა გაჭრა: შაჰი სულთან ჰუსეინი დარწმუნდა იმაში, რომ გიორგი XI-ს უნდა ჩამოაშოროს შაჰს მისი ერთგული მირ-ვეისი, ხოლო შემდეგ აჯანყდეს ირანის წინააღმდეგ. შაჰმა მირ-ვეისი თავის უფლებებში აღადგინა, საპატიო ხალათი უბოძა და ყანდაარში დააბრუნა (1709 წლის დასაწყისში).

მირ-ვეისმა გიორგი XI-ის წინაშე გააძლიერა პირფერობა და მლიქვნელობა, რითაც მისი სიფხიზლე მოადუნა. საჭირო იყო, გიორგი XI-ის ისედაც შეთხელებული ლაშქრის რაიმე საბაბით თავიდან მოცილებოდა. აღსანიშნავია, რომ მისი ლაშქრის დიდი ნაწილი, რომლითაც იგი ყანდაარში ჩავიდა, ირანში უკან დააბრუნეს. მასთან დარჩა ათასამდე რჩეული ქართველი მეზრდოლი, რომლებიც ჯ. ჰანვეის ცნობით, „უკეთეს ჯარის ნაწილად ითვლებოდა აღმოსავლეთში. იგი იყო გადაულახავი ზღუდე მირ-ვეისის გეგმის განხორციელების წინაშე“ (Hanway, 1753:47-50).

ცბიერმა მირ-ვეისმა იმდენი იღონა, რომ გიორგი XI-მ თავისი ლაშქრის საუკეთესო ნაწილები გააგზავნა ერთ-ერთი აჯანყებული ავღანური ტომის დასასჯელად. ასე რომ, გიორგი XI მცირერიცხოვანი დაცვის ამარა დარჩა. ამასთან დაკავშირებით აღსანიშნავია, რომ პროფ. დ. მ. ლენგის აზრით, „აღბათ, გიორგის დაზვერვა არ იყო სათანადო სიმაღლეზე, რადგან მას არავითარი ეჭვი არ ჰქონდა ავღანელთა შეთქმულების შესახებ“.

მირ-ვეისმა ორი ავღანური ტომის ბელადების პერიგებასთან დაკავშირებით გამართა ნადიმი ყანდაარიდან 3 თუ 4 ლიეზე (15-20 კმ-ზე), რომელზეც გურგენ-ხანიც (გიორგი XI, შაჰ-ნავაზი) მიიპატიჟა.

1709 წლის 21 აპრილი იყო. გიორგი XI „დიდი ზეიმით და ბრწყინვალეობით გაემგზავრა მირ-ვეისის ბანაკისაკენ“ (Hanway, 1753:46-51).

ავღანელებმა მას დიდებული შეხვედრა მოუწყეს, მისი სიფხიზლე შეასუსტეს და ლხინის შემდეგ ქართველები ამოხოცეს. ჯ. ჰანვეი წერს, რომ სიცხემ და ღვინომ იმოქმედა ქართველებზე. გიორგი XI დაიძინა. მისი დაცვა ცალკე მიიპატიჟეს და დაათვრეს. ამ დროს თვითონ მირ-ვეისი, შუბებით შეიარაღებულ ორმოცდაათ კაცთან ერთად, თავს დაესხა მძინარე გიორგის. იგი მოკლეს. სეხნია ჩხეიძე ასე აგვიწერს ამ ამბავს: „...მეფემან, ედვა ქარქაში სარჩისა გვერდსა მისსა, გაიკრა ხელი, თავმან მისმან, სანამდის ისარი ჰქონდა, არც ერთი არ დააცდინა, რა ისარი დაელია, გაიკრა ხმაღს ხელი; როგორც დევი, ისე იბრძოდა, ჰკრეს თოფი ამა მორჭმა დიდების პატრონსა და მოკლეს, ვინცა-ვინ ქართველნი დარჩომილ იყო, ამოწყვიტეს“ (სეხნია ჩხეიძე, 1854:324-325).

გიორგი XI-ის მოღალატურად მოკვლის შესახებ ცნობებს გვანვდიან დ'ანდრეზელი, თურქული სამახსოვრო ბარათის ანონიმი ავტორი, იოსებ ქართველი და სხვანი.

საინტერესოა ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობა, რომლის მი-

ხედვითაც გამუსლიმებული გიორგი XI-შაჰნავაზი ფარულად ისევ ქრისტეს რჯულს აღიარებდა. „შემდგომად მოერტყა მირ-ვეიზი მეფესა სპითა და ბრძვეს ძლიერად მეფისათა. არამედ არღუევითა ბანთათა მოკლეს გიორგი ქ^სა ჩ^ლთ, ქარ. ტ^შზ, დიდსა ხუთშაბათს. და აჰყარნა ჟამსა მას, და წარმოუვლინა ყენისა მეტყუელმან: „ესრეთ გაცდუნებდა მეფე“. მერმე მოიქცა ყანდაარს და მცველთა ციხისათა მიუთხრა ყენისა-მიერობა, სიკუდილი მეფისა, ამისათჳს მისცეს ყანდაარი და დაიპყრა მან“ (ვახუშტი ბატონიშვილი, 1973:484).

ზოგიერთი ცნობის მიხედვით, როდესაც მოკლულ გურგენ-ხანს ტანსაცმელი გახადეს, მას გულზე ჩამოკიდებული ჯვარი უბოვებს. ერთი ჯვარიც მისი საომარი დროშის ბუნიკში აღმოჩნდა დამალული.

არის გადმოცემა, რომ გიორგი XI-ის პირადი მსახური სპარსელი მურადი მას ღალატობდა. იგი მირ-ვეისს უმტკიცებდა: გიორგი ქრისტიანია; მე ბევრჯერ მინახავს ფარულად როგორ ლოცულობდაო.

ავღანელები დახოცილი ქართველების ტანსაცმელში გამოეწყვნენ (მირ-ვეისმა გიორგი XI ხალათი ჩაიცვა) და მოტყუებით შევიდნენ ყანდაარში.

სამი დღის შემდეგ ყანდაართან გამოჩნდნენ აჯანყებული ავღანელების დასაშოშმინებლად გაგზავნილი ქართველთა რაზმები. ავღანელებმა მირ-ვეისის ბრძანებით გზა გაიკაფეს და ირანის გზას დაადგნენ. ქართველები დიდი გაჭირვებით მიდიოდნენ ირანისაკენ: აკლდათ ფურაჟი, საჭმელ-სასმელი, მაგრამ მაინც არ გაჩერებულან.

ისპაჰანში გაიგეს გიორგი XI-ის დაღუპვის და ავღანელთა აჯანყების ამბავი. 1710 წელს შაჰ სულთან-ჰუსეინმა აჯანყებული ყანდაარის წინააღმდეგ გააგზავნა ჰერათის ხანი 15 000-იანი ლაშქრით, რომელიც მირ-ვეისმა დაამარცხა. 1710 წლის სექტემბერში თავრიზის ბეგლარ-ბეგი მოჰამედ-ხანი 5 000-იანი ლაშქრით გაემართა ყანდაარისაკენ აჯანყებული ავღანელთა

დასასჯელად, მაგრამ ავლანელებმა ეს ჯარიც დაამარცხეს: მოჰამედ-ხანი თავისი სამი ვაჟით ტყვედ ჩაიგდეს.

შაჰი სულთან-ჰუსეინი როგორც იქნა მიხვდა, რომ ავლანელთა ამბოხება სერიოზულ საფრთხეს უქმნიდა ირანს. შაჰმა ამ ამბოხების ჩასახშობად ახალი დიდი ლაშქრობა ბრძანა. მრავალრიცხოვანი ლაშქრის სათავეში ჩააყენა ქაიხოსრო ლევანის ძე, რომელიც ისპაჰანის ტარულა იყო (1707 წლიდან). ისპაჰანში ქაიხოსრომ შაჰის ერთგულებით გამოიჩინა თავი: მან სასტიკი ღონისძიებებით ჩააქრო ისპაჰანის მცხოვრებთა აჯანყება. სეხნია ჩხეიძე მოგვითხრობს: „რა სცნეს მისულა ქაიხოსროსი წინათ ამისად კიდევ ბევრი ნასალი ექნა და დაეცათ შიში დიდი შეიყარა ქალაქი და მოეგებნენ წინა და ლოცვიდნენ შიმშილის მორჩენისათვის“ (სეხნია ჩხეიძე, 1854:322-323). შემდეგ: „ნაიკითხეს რაყამი კარსა ხელმწიფისასა, ჩავიდა სადგომსა, შეჯდა მეორესა დღესა ცხენსა და ქნა ნასალი უცხო და საკვირველი: ზოგი დახივა მუცელზედა, ზოგი ყორით მიაბა დარაბასა, ზოგი დასჭედა ნალ-ლურსმნითა. თქვენმა მზემა, მეორე დღეს გენახათ ქუჩა-და-ქუჩა ხვარბლით აივსო და ალებინა ღამით ყაისარა, თხუთმეტს ღამეს სულ ბაზარი ღია იყო, რომ მცველი კაცი არ უდგათ, იყო ჩირახოვანი. იარებოდა სარდასტასა შიგან ქვეითათ მალვით, არა თუ ვინმე დაამაოს რამე, შეიქნა ისპანში სიმშვიდე და იეფობა“ (სეხნია ჩხეიძე, 1854:323).

აი, ეს ქაიხოსრო ლევანის ძე დანიშნა შაჰმა გიორგი XI-ის დაღუპვის შემდეგ ქართლის მეფედ, ამავე დროს მას უბოძა ირანის სპასალარობა და თავრიზისა და ბარდის გამგებლობა. „... ებოძა ყაენს ბატონის შვილის ქაიხოსროსათვინ ქართლი, ერანისა სპასალარობა, თავრიზი და ბარდა,“ – წერს სეხნია ჩხეიძე (სეხნია ჩხეიძე, 1854:325).

ქართლის მეფედ ქაიხოსრო ნომინალურად იყო. ფაქტობრივად ქართლს ისევ ვახტანგი მართავდა, რომელმაც ქაიხოსროს მისი მოთხოვნის საფუძველზე 1500 ქართველი მხედარი გაუგზავნა. სეხნია ჩხეიძე მოგვითხრობს: „ებოძა ყაენს ბატო-

ნის-შვილის ქაიხოსროსათვის ქართლი, ერანისა სპასალარობა, თავრიზი და ბარდა: მოვიდა ხელმწიფისაგან ხალათი და ისევ ნაიბობა. დაებარებინა ხოსროხანს ქართველნი ჯარი და შეყარა ბატონისშვილმა ვახტანგ ჯარი, უთავა მუხრანის ბატონი პაპუა, და თითო სახლის დარბაისლის შვილები, ჩავიდნენ მამათსა, იქიდან მობრძანდა ხოსრო, მისცეს ბატონისშვილს იესეს ქირმანის ბეგლარბეგობა, დაარქვეს ალიყული, ხან, როსტომს ძესა ლევანისასა ხარჭას მისცეს ისპაჰანის ტარულობა“ (სეხნია ჩხეიძე, 1854:325).

ირანის შაჰის კარზე მოკალათებული ანტიქართული დაჯგუფება ყოველნაირად ხელს უშლიდა ავღანელთა წინააღმდეგ ლაშქრობის წარმატებით დაგვირგვინებას. „სპარსელებმა დიდხანს შეაჩერეს ქაიხოსრო და ბოლოს ყანდაჰარს ისე გაისტუმრეს, რომ ჯარს სრული ჯამაგირიც არ მისცეს. ქაიხოსროს მრჩეველად დაუნიშნეს ვინმე იმამყული-ბეგი, რომელმაც მას უღალატა,“ – წერს აკად. მ. ბროსე.

1710 წლის ნოემბერში ქაიხოსრო თავისი ლაშქრით ხორასნისაკენ გაემართა, შემდეგ კი შეიჭრა ავღანეთის ტერიტორიაზე და მიუახლოვდა ყანდაარს. ქაიხოსრომ თავდაპირველად სცადა მირ-ვეისთან მოლაპარაკება, მაგრამ უშედეგოდ. ქაიხოსროს ლაშქრის მოახლოებისთანავე მირ-ვეისმა დახოცა 30 მძევლად აყვანილი ქართველი, გაანთავისუფლა ბატონიშვილი ალექსანდრე და ნება დართო პაპუნა და ნოდარ ციციშვილების თან წაყვანისა. ამასთანავე, მირ-ვეისმა მათ თან გაატანა გიორგისა და მისი თანმხლები პირების გვამები.

ქაიხოსროსა და მირ-ვეისს შორის რამდენიმე ბრძოლა გაიმართა, რომლებიც ქაიხოსროს გამარჯვებით დამთავრდა; ყანდაარის გარნიზონმა მას ქალაქის ჩაბარებაც კი შესთავაზა, მაგრამ ქაიხოსრომ ეს წინადადება არ მიიღო. მაგრამ შემდეგ გამარჯვების სასწორი მირ-ვეისისაკენ გადაიხარა, რომელმაც ბელუჯის ტომის ავღანელებს დახმარება სთხოვა, ამავე დროს ბრძანა სურსათ-სანოვავისა და ფურაჟის მოსპობა. ქაიხოსროს

ლაშქარში ღალატმაც იჩინა თავი (სპარსელთა ერთ-ერთი სარდალი მაჰმად-ხანი მირ-ვეისს დაუკავშირდა). იგი იძულებული გახდა, ახლობლების რჩევით, უკან დაეხია, მაგრამ სპარსელთა ჯარის სამარცხვინო გაქცევის გამო, ორგანიზებული უკანდახევა ვერ შეძლო.

1711 წლის 27 სექტემბერს ავღანელებთან ბრძოლაში თანმხლებ ქართველებთან ერთად დაიღუპა ბატონიშვილი ალექსანდრე; რამდენიმე დღის შემდეგ გამირულად დაიღუპა თვით ქაიხოსრო, რომელმაც სამარცხვინო გაქცევას სახელოვანი სიკვდილი არჩია. სეხნია ჩხეიძე მოგვითხრობს: „ქორონიკონს ტჟოთ, ენკენისთვის კზ, დაუმარცხდა ბატონიშვილს ალექსანდრეს, მეწინავედ იდგა, სანამდი აქედამ ჯარი მიესწრებოდა, მოკლეს ბატონიშვილი ალექსანდრე, ჩხეიძე, თეიმურაზ, თარხანი და ზოგნი სხვა ვინმე თათარნი: გამოხდა მცირედი დღენი, გამოვიდა ციხიდან მირვეისი ჯარითა სრულითა, აქეთ სპასალარი, შეიქნა ომი ფიცხელი, თავმან თქვენმან, ნახავთათვის საზარი იყო, გამოექცა თათრის ჯარი მეფესა, დარჩნენ ზოგნი ვინმე ქართველნი: მოახსენა ცალქალამიძემ იასემ: „ხელმწიფეო, გაგვეცალა ჯარი და აღარცა ჩანს ძმა თქვენი, ნუ მოიკლავ თავსა“. უბრძანა მეფემ „ჩემისა სიცოცხლისათვის არა მოვაყივნო თავი, არცა გვარი ჩემი“. მიქუსლა ცხენი, შეერია შიგა, ვითარცა ქორი კაკაბსა გუნდისასა, ჩამოაგდო შუბითა ორი კაცი, დახუდა ნათხარი რუ, წაექცა ცხენი, რა ჰსცნეს ცხენის წაქცევა წამოეხვივნენ, დაჩეხეს ხმლითა, ცალქალამიძე იესე წინ მოუკლეს“ (სეხნია ჩხეიძე, 1854:325-326).

ჯ. ჰანვეი მოგვითხრობს: „ქაიხოსრო სათავეში ჩაუდგა ორას ქართველს, რომლებიც მის გარშემო იმყოფებოდნენ, შეიჭრა მონინალმდეგის მთავარ ძალებში, გამოიჩინა სასწაულებრივი ღირსება და მამაცობა, ვიდრე ძალა შესწევდა. ბოლოს ვილაცამ მას რკინის კომბლით თავი გაუტეხა. ყველა, ვინც ამ ბრძოლაში მონაწილეობდა, ნაკუნ-ნაკუნ აქციეს.“

აღსანიშნავია ერთი გარემოებაც: ქაიხოსრო, ისევე რო-

გორც გიორგი XI, გამაჰმადიანებული იყო, მაგრამ ისიც გიორგის მსგავსად ფარულად ქრისტიანად რჩებოდა და კათოლიკე მისიონერებს ყოველთვის ეხმარებოდა. ჯ. ჰანვეის ცნობით, ქაიხოსრო „ყოველთვის ფიქრობდა, რომ თავისი წინაპრების სარწმუნოებას დაუბრუნდებოდა, მაგრამ გარეგნულად ცდილობდა, თავი მაჰმადიანად მოეჩვენებინა“. არსებობს გადმოცემა, რომ თითქოს მის საბრძოლო დროშაზე ჯვარი იყო გამოსახული.

ქაიხოსროს მიწერ-მოწერა ჰქონია რომის პაპთან, 1708 წელს მას რომის პაპისთვის წერილი მიუწერია, რომელიც უპასუხოდ არ დაუტოვებიათ:

1711 წლის 24 იანვარს კონგრეგაცია „პროპაგანდა ფიდეს“ მისთვის პასუხი გამოუგზავნია.

გიორგი XI-ისა და ქაიხოსროს ღვაწლი სეფიანთა სახელმწიფოს ძლიერების დაცვის საქმეში სათანადოდაა აღნიშნული ევროპულ წყაროებში და თანამედროვე ევროპულ ისტორიოგრაფიაში. ინგლისელი ისტორიკოსი ვ. ალენი წერს, რომ „გიორგი XI-ის, მისი შვილებისა და ძმების სამხედრო სიამაყემ უკანასკნელ ათეულ წლებში შეინარჩუნა სეფიანთა დინასტია სპარსეთში და მისი ბატონობა ავღანეთში.“

გიორგი XI-ისა და ქაიხოსროს დაღუპვის შემდეგ ირანის სამხედრო ექსპედიციები აჯანყებული ავღანელების წინააღმდეგ მარცხს-მარცხზე განიცდიდნენ. სეფიანთა ირანი დაღუპვის გზაზე თავქვე მიექანებოდა.

XVIII საუკუნის 10-20-იან წლებში სეფიანთა ირანში მოღვაწეობდა ვახტანგ VI-ის ნახევარძმა ისპაჰანის ტარულა და ირანის ყულარალასი როსტომი. სეხნია ჩხეიძე მოგვითხრობს, რომ როსტომს ძესა ლევანისასა ხარჭას მისცეს ისპაჰანის ტარულობაო.

როსტომმა დიდი როლი შეასრულა ავღანელთაგან ისპაჰანის დაცვის საქმეში და თავის ქართველ მეზობლებთან ერთად გმირულად დაიღუპა გულნაბადთან ბრძოლაში.

ლევან ბაგრატიონის ვაჟებს შორის როსტომი უმცროსი

იყო. იგი ირანში დაიბადა დაახლოებით 1690 წელს (ნატროშვილი). ირანში დაბადებული და გაზრდილი როსტომი მჭიდროდ იყო დაკავშირებული საქართველოსთან და ქართულ ფეოდალურ არისტოკრატiasთან. მან შესანიშნავად იცოდა ქართული ენა და ქართული ზნე-ჩვეულებები. 1709 წ. ისპაჰანის ტარულად დანიშნეს, ხოლო 1718 წელს კი ირანის ყულის ჯარის სარდლად – ყულარაღასად.

სეფიანთა ირანს დღე ელეოდა. ავღანელთა ბელადმა მირ-ვეისმა თავის თანამოძმეებს უანდერძა: თუ ყიზილბაშები ყანდაარს შემოადგებიან, ყოველგვარ პირობაზე დათანხმდით და დაეზავეთ, მაგრამ თუ ომი გადადეს, მაშინ თქვენ თვითონ შეუტიეთ ისპაჰანის კარიბჭემდეო.

შაჰი სულთან-ჰუსეინი განცდილი მარცხის შემდეგ აღარ აპირებდა ყანდაარის დასაბრუნებლად ლაშქრობას; ასე რომ, ავღანელთა წინამძღოლმა, მირ-ვეისის შვილმა მირ-მაჰმუდმა გადაწყვიტა ისპაჰანზე გალაშქრება. მირ-მაჰმუდი ქირმანისა და სისტანის გზით ისპაჰანს მიუახლოვდა და სოფ. გულნაბადში დაბანაკდა. ყიზილბაშთა ჯარი კარგად იყო შეიარაღებული; რეგულარულ ჯარს ეხმარებოდა აგრეთვე სახალხო ლაშქარი, რომლის აღჭურვილობაც წერაქვები და ნიჩბები იყო. სპარსელთა ჯარს 24 ზარბაზანი ჰქონდა, დიდი რაოდენობით – ტყვია-წამალი.

შაჰი სულთან-ჰუსეინი თავისი ახლობლებით, რომელთა შორისაც იხსენიება „ყულარაღასი ვახტანგ-ხანის ძმა მეჰმედ რუსტემ-ხანი“ (ე. ი. როსტომი) ქალაქში დარჩა.

მიუხედავად შაჰის სარდლებს შორის აზრთა სხვადასხვაობისა, მაინც მოხერხდა ავღანელებთან ომის გეგმის შემუშავება: „სამი ფლანგი შეიქმნა. მარჯვენა ფლანგი ეთემად ად-დოულემ, ლორისტანის ხანმა, ჰამადანის ხანმა და აშიქალას ბაშმა აირჩიეს; მარცხენა ფლანგზე დადგნენ ყულარაღასი და ხუიზა ხანი. ცენტრში დადგნენ ყორუჯი ბაში, თუფენქჩი ალასი და თოფშიბაში.“

ბრძოლის დაწყებამდე გამართულ თათბირზე ეთემად-ად-

დოულემ (პირველმა ვეზირმა) მოჰამედ ყული-ხანმა განაცხადა: მტერს თავს ნუ დავესხმით, სანგრებში გავმაგრდეთ და მტერს ვუთვალთვალოთ (იოსებ ქართველის ცნობა²⁵). მაგრამ ყულარალასმა როსტომმა და არაბისტანის ვალიმ გადაწყვიტეს მტერზე თავდასხმა. „ახლა იმის დრო არ არის, რომ ვიდაოთ. საჭიროა ვიომოთ. სირცხვილი იქნება უკანდახევა ასეთი უზარმაზარი არმიით, რომელთა რიგებში იმპერიის რჩეულთა წარმომადგენლებია, მძარცველთა და ამბოხებათა ბანდების წინაშე“ (მამიე კლერაკი).

ირანის ჯარი, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, შეიარაღებით და რიცხვითაც ბევრად სჯობდა ავღანელებისას, მაგრამ იგი არ იყო მომზადებული და საბრძოლველად განწყობილი. ძვირფასი იარაღი და ტანისამოსი, ლამაზი ცხენები, ოქროთი და ძვირფასი ქვებით მორთული აბჯარ-უნაგირი – აი, რითი იყვნენ გატაცებულნი ირანის არმიაში. მათ წინააღმდეგ იყვნენ დაღლილი, დამშეული, ძონძებში ჩაცმული ავღანელები; „მათ არაფერი ჰქონდათ ბრჭყვიალა, გარდა შუბებისა და ხმლებისა,“ – შენიშნავს თანამედროვე და თვითმხილველი.

პადერი აღნიშნავს, რომ მირ-მაჰმუდს ჰყავდა სულ 8-10 ათასიანი ლაშქარი. ამ მცირე ძალით მან საოცარ წარმატებას მიაღწია, რადგან მოწინააღმდეგე აღმოჩნდა საოცრად არაბრძოლისუნარიანი.

ირანელებმა მირ-მაჰმუდის დასახვედრად გამოიყვანეს 40 000-იანი არმია, მთელი კავალერია, გამოიტანეს ზარბაზ-

25 იოსებ ქართველი იგივე აბესალამიანი, აბესალამაშვილი იმ ქართველთა რიცხვს მიეკუთვნება, ვისაც სამშობლოდან მოშორებით მოუწიათ საქმიანობა. მისმა ოჯახმა 1697-1698 წწ. თბილისში კათოლიკეების საწინააღმდეგო გამოსვლების გამო ქალაქი დატოვა. იოსებ ქართველის ირგვლივ აზრთა სხვადასხვაობა არსებობს, რომელიც მის წარმომავლობას უკავშირდება. ზოგიერთი მეცნიერი (ლოკჰარტი) თვლის, რომ ის იყო სომხური წარმომავლობის კათოლიკე, რის დასადასტურებლადაც სომეხი მემკვიდრის სარგის გილანეცის ცნობას ეყრდნობა. თუმცა არსებობს XVII-XVIII საუკუნეების თბილისური დოკუმენტი, რომელშიც იოსების გვარის წარმომადგენლები ქართველად იხსენიება. იოსებ ქართველი ასევე ქართველად მოიხსენიება მისი თანამედროვე ავტორების მიერ.

ნები. „მაგრამ რა სახე ჰქონდა ამ არმიას?! ძვირფასი ქვების, ოქროსა და ვერცხლის გამო ყველაფერი ბრწყინავდა; ყოველივე ეს იმას ჰგავდა, თითქოს ისინი გამოდიოდნენ შუბებით შეჯიბრებისათვის,“ – შენიშნავს თვითმხილველი.

გადმოგვცემენ, რომ ამ უზარმაზარი არმიის დანახვისთანავე, მირ-მაჰმუდმა გადანყვიტა უკან დახევა, მაგრამ მისმა ერთ-ერთმა სარდალმა ამან-ოლამ გადანყვიტილება შეაცვლევინა.

მოწინააღმდეგესთან პირველი შეჯახებისთანავე თავი გამოიჩინა ყულარალასმა როსტომმა, რომლის კავალერიაში 400 ქართველი იყო. მათ ვაჟკაცურად შეუტყეს მტერს, მაგრამ ირანის სხვა ნაწილებისაგან ვერ მიიღეს საჭირო მხარდაჭერა. როსტომი თავისი ქართველებით ალყაშემორტყმული აღმოჩნდა ავღანელთაგან. „გარშემორტყმული ყოველი მხრიდან როსტომი და მისი ქართველი მხედრები თავგანწირვით იკაფავდნენ გზას არხისაკენ. სწორედ არხზე გადახტომისას როსტომის ცხენს ფეხი დაუცდა და დაეცა. სანამ ცხენს ამოათრევდა არხის ტალახიანი ფსკერიდან, ავღანები თავს დაესხნენ და ნუთისოფელს გამოასალმეს როსტომ ყულარალასი. ოთხასი ქართველი მხედრიდან არც ერთი არ გადარჩენილა“.

„მოწინააღმდეგეს არ ნებდებიან“ – ასეთი იყო ქართველების დევიზი – შენიშნავს პადერი. პადერი ეხება როსტომის დაღუპვის ამბავსაც და წერს: „ამ ბრძოლაში ქალაქის ერთ-ერთი წინამძღოლი, ახალგაზრდა გენერალი, ქართველი უფლისწული ეცემა ისრით განგმირული“.

თანამედროვენი ქართველთა რაზმების ბრძოლას ავღანელებთან მაღალ შეფასებას აძლევენ. ინგლისელი ჯ. ჰანვეი ავღანელების გამარჯვებას ირანელებზე უშუალოდ უკავშირებს ქართველთა რაზმის დამარცხებას. „ქართველთა ამ რაზმის დამარცხებამ გადანყვიტა ავღანელების გამარჯვების საკითხი“ (Hanway, 1753:50-51).

XVIII საუკუნის ირანელი ისტორიკოსი მოჰამედ მოჰსინი ძალზე მაღალ შეფასებას აძლევს ქართველების ბრძოლას

გულნაბადთან. იგი წერს: „სხვა მეთაურები რომ არ ყოფილიყვნენ მშიშარნი და მხარი დაეჭირათ შაჰის გვარდიის უფროსისათვის, ავღანელები დამარცხდებოდნენ“.

გულნაბადთან სპარსელების დამარცხების შემდეგ მთელს ირანს მოედო არეულობა. შაჰ სულთან-ჰუსეინს არ შესწევდა ქვეყანაში წესრიგის დამყარების ძალა და უნარი.

გულნაბადთან ბრძოლაში სპარსელებმა 6 000 კაცი დაკარგეს, ავღანელებმა – 800-ით ნაკლები. შაჰმა გადაწყვიტა თავის სამეფო კართან ერთად ყაზვინში გადასვლა, მაგრამ მისმა მრჩეველებმა იგი დაარწმუნეს, რომ მირ-მაჰმუდი თავისი მცირე ლაშქრით ქალაქში (ისპაჰანში) შემოსვლას ვერ გაბედავდა.

ირანში შექმნილი გართულებული ვითარებით შეშინებულმა შაჰმა სულთან ჰუსეინმა დახმარება სთხოვა ქართლის მეფე ვახტანგ VI-ს, მაგრამ ამ უკანასკნელმა უარი შეუთვალა: ვახტანგს ფიცი ჰქონდა დადებული, აღარ ამოეღო ხმალი ირანის დასაცავად.

შაჰმა სულთან ჰუსეინმა გულნაბადთან გმირულად დაღუპული ყულარალას როსტომის ნაცვლად, ყულარალასად დანიშნა ვახტანგ VI-ის შვილი ბაქარი, რომელმაც საკმაოდ დიდი ჯარით 1722 წლის მაისში გასწია ირანისაკენ, მაგრამ მამამისმა (ე. ი. ვახტანგ VI) იგი გზიდან დააბრუნა.

საინტერესოა, როგორ აფასებდნენ თანამედროვენი ვახტანგ VI-ის უარს ირანისათვის დახმარების გაწევაზე?! როგორც ჩანს, თანამედროვეებს ირანის გადარჩენის ერთ-ერთ იმედად ქართველები (ე. ი. ვახტანგ VI) მიაჩნდათ. საფრანგეთის კონსული ისპაჰანში დე გარდანი ალყაშემორტყმული ისპაჰანიდან თავის მთავრობას ატყობინებდა: „ხალხი ამტკიცებს, რომ ქართველი მეფე გზავნის აქეთ თავის შვილს 12 000 ქართველით. ეს ერთადერთი გზაა, გადარჩენილ იქნას შაჰის სამეფო და აიძულონ ავღანელები უკან დაიხიონ, ვიდრე შეშინებულებმა გასწიონ რისკი და იბრძოლონ ქართველთა ლაშქრის წინააღმდეგ.“

ამ ამბების თანამედროვე და თვითმხილველი პეტროს დე სარგის გილანენცი აღნიშნავს, რომ ავღანელებს განსაკუთრებით ქართველების ეშინოდათ.

თადეუმ კრუშინსკი²⁶ ხაზგასმით აცხადებს, რომ მირ მაჰმუდის არმიაში მაშინვე დაინყებოდა არეულობა, როგორც კი გაიგებდნენ ქართველების მოახლოვების ამბავს.

ჯ. ჰანვეი (და XIX საუკუნის ინგლისელი ისტორიკოსი მალკოლმი) მიუთითებს, რომ როცა ირანში შეიტყვეს ვახტანგ მეფის დახმარებაზე უარის შესახებ, „შაჰის მთელი სასახლე სასონარკვეთილებაში ჩავარდა. მართლაც, მალე დაემხო ისპაჰანი და მთელი ირანი ავღანელებმა დაიპყრეს“ (Hanway, 1753:132-133).

სეხნია ჩხეიძე გადმოგვცემს: „ამა ამბავსა შიგან გამოუგზავნა ყეენმა ხალათი და ყულარალასობა მეფის ბაქარისათვის და ხვეწნა მიშველებისა: მოინდომა მეფემ ბაქარ წასულა და დადგა ტაშირზედ. მაგრამ არ ამჯობინა მეფემ ვახტანგ წასულა ძისა თვისისა, დააბრუნა“ (სეხნია ჩხეიძე, 1854:329).

ინგლისელი ქართველოლოგი პროფ. დ. ლენგი ხაზგასმით აღნიშნავს: „ექვცი არ უნდა გვეპარებოდეს იმაში, რომ შაჰის დამარცხების მთავარი მიზეზი იყო ქართველი მეფის უარი, გაენთავისუფლებინა ისპაჰანი.“

XVIII საუკუნის ირანში კიდევ სხვა მრავალი ქართველი მოღვაწეობდა: მაგ., ალექსანდრე ვახტანგის ძე, რომელიც შაჰმა სულეიმანმა ისპაჰანის ტარულად დანიშნა. სეხნია ჩხეიძე მოგვითხრობს: „გამოხდა ხანი, ქორონიკონს... მიიცვალა შააბაზ და დაჯდა შაჰ-სულაიმან. მოუვიდა წყალობა აურაცხელი მეფეს შანაოზს, ეთხოვნა ძე და ასული: აახლო ძე მისი ალექსანდრე და ასული ანუკა. რა ისპაჰანს ჩავიდა, მიაპყრა ყაენმა უშურველი წყალობა ალექსანდრეს, მისცა ისპაჰანის ტარულობა და ასული მეფისა შეიყვანა სახლად თვისა, მრავალი

26 თადეუმ კრუშინსკი (1675-1765 წწ.) – პოლონელი მისიონერი, რომელიც 1707-1728 წლებში სეფიანთა ირანში ცხოვრობდა.

და აურაცხელი წყალობა ებოძა მეფისათვის“ (სეხნია ჩხეიძე, 1854:308).

ალექსანდრე ვახტანგის ძე 1711 წელს დაიღუპა ავღანელებთან ბრძოლაში; მისი ბედი გაიზიარეს სხვა ქართველებმაც. „ქორონიკონს ტჳჟთ, ენკენისთვის კჳზ, დაუმარცხდა ბატონიშვილს ალექსანდრეს, მენინავედ იდგა, სანამდი აქედამ ჯარი მიესწრებოდა, მოკლეს ბატონიშვილი ალექსანდრე, ჩხეიძე, თეიმურაზ თარხანი და ზოგნი სხვა ვინმე თათარნი“ (სეხნია ჩხეიძე, 1854:325).

ქირმანის ბეგლარბეგად დანიშნეს ვახტანგ VI-ის ძმა, იესე ბატონიშვილი. „მისცეს ბატონიშვილს იესეს ქირმანის ბეგლარბეგობა, დაარქვეს ალი-ყული ხან“ (სეხნია ჩხეიძე, 1854:325). იესე მამასთან (ლევანთან ერთად) წავიდა ირანში. „დაიბარა ყაენმა ქართლიდამ მდივანბეგი შაჰყულიხან და წაბრძანდა, ძე მისი იესე თან წაიყვანა, ძე ბატონიშვილი ვახტანგ გამგებლად საქართველოსად დაადგინა“ (სეხნია, ჩხეიძე, 1854: 321). შემდეგ, ყაენმა, რომელსაც მოეწონა „სიმხნე და სიმშვენიერე მისი“ იესე გაუგზავნა ყანდაარს ბიძამისს, გიორგი XI-ს (სეხნია, ჩხეიძე, 1854:321).

იესე ბატონიშვილი აქტიურად მონაწილეობდა აჯანყებულ ავღანელებთან ბრძოლებში. სეხნია ჩხეიძე მოგვითხრობს: „გამოხდა ხანი, იყო ქვეყანა ავღანთა უკუ-მდგარი, არა ინებეს სამსახური მეფისა, გაუსია ძმის წული თვისი იესე და აახლო ქართველთა ჯარი, მიუხდენ ორად, ქვეით თათრის ჯარი და ზეით ქართველნი, შეიქნა ომი ფიცხელი“ (სეხნია ჩხეიძე, 1854:322).

ამ ბრძოლაში იესეს დიდი ვაჟკაცობა გამოუჩენია. სეხნია ჩხეიძე აღტაცებული წერს: „თქვენმა მზემა და თავმა მისმა, იმ დღეს ბატონიშვილი იესე გენახათ ამას ბრძანებდი, კაცთა შვილი ამის – თანა რა ინახებოდა, გაიმარჯვეს, ამოსწყვიტეს, ცათა ღმერთი შეარისხეს, გამობრუნდნენ გამარჯვებულნი“ (სეხნია ჩხეიძე, 1854:322). გიორგი XI-მ ძალზე ისიამოვნა იესე

ბატონიშვილის ვაჟკაცობით, მეჯლისში მიიწვია, წელზე ძვირფასი ხმალი შემოარტყა, მისი მხლებლები ძვირფასი ტანსაცმლით დაასაჩუქრა, ხოლო მას ვექილობა უბოძა.

ირანში მოღვაწეობდა ერთხანს ერეკლე I – ნაზარალიხანი. სეხნია ჩხეიძე გადმოგვცემს: „ჩაბრძანდა მეფე ერეკლე ისპაანს, დახუდა ხელმწიფე მხიარულად. მიაპყრა წყალობა და უბოძა ყულარაღასობა“ (სეხნია ჩხეიძე, 1854:320).

შაჰმა ერეკლე I-ის შვილებიც დაასაჩუქრა: დავით-იმამ-ყული ხანს უბოძა კახეთი, ხოლო მეორე ვაჟს, კონსტანტინეს – ისპაჰანის ტარულობა; სეხნია ჩხეიძე მოგვითხრობს: „და ძესა მისსა იმან-ყულიხანს წინათ ერქვა დავით, მისცა კახეთი. მეორესა ძესა მისსა ხარჯას კონსტანტილეს უბოძა ისპაჰანის ტარულობა“ (სეხნია ჩხეიძე, 1854:320).

ირანში დიდ თანამდებობებზე არიან ქართველი ფეოდალებიც: მაგ., ვახტანგ VI-ის მეფობაში ირანის ყულარაღასია მანსურ-ხან ბარათაშვილი. ირანში ქართველები მოღვაწეობდნენ ნადირ-შაჰის დროსაც. ნადირ-შაჰი მათ იყენებდა თავისი დაპყრობითი ომების დროს. სეხნია ჩხეიძე მოგვითხრობს, რომ ნადირი „წავიდა ერევანს და კახი ბატონი კახეთს, დაჭერილი თავადები გაგზავნა ისპაანს: კახი ბატონი თეიმურაზ, არაგვის ერისთავი ბარძიმ, ამილახვარი გივი, თარხანი ლუარსაბ. რა ჩავიდნენ, უყო წყალობა ყაენმა, მისცა ხალათები და ინამი, თითვან წავიდა ყანდაარს საბრძოლად და ესენიც თან წაიყვანა“ (სეხნია ჩხეიძე, 1854:341).

ნადირ-შაჰი ყანდაარის ლაშქრობაში ქართველებს ამის შემდეგაც იბარებდა. 1737 წელს „დაებარებინა ყაენს ყანდაარს ქართველნი, ამილახვარი ოთარი, სარდალი საბარათაშვილო ყაფლანის-შვილი, ქაიხოსრო ციციშვილი, მთავარეპისკოპოსი კირილე, ქაიხოსრო ჯავახის-შვილი, ავთანდილ ფალავანდისშვილი, ფეშანგი ლორეს მელიქი, ფარსადანა სომხეთის მელიქი, ბადურ, ალიყულიბეგ ამირეჯიბი (სეხნია ჩხეიძე, 1854:342).

1738 წლის 4 მარტს (ქორონიკონს უკვ, მარტს დ) ნადირ შაჰმა ყანდაარი აილო და ინდოეთს წავიდა სალაშქროდ. იმავე წლის მაისის შვიდს ყანმა ყანდაარს მყოფი ქართველები გამოისტუმრა. სეხნია ჩხეიძე მოგვითხრობს: „ამავ ქორონიკონს, მაისს შვიდსა, ყანდაარიდამ გამოისტუმრა ვინცა-ვინ ქართველნი იყვნენ“ (სეხნია ჩხეიძე, 1854: 342).

ამ ამბებს უფრო ვრცლად მოგვითხრობს ომან მდივანბეგი ხერხეულიძე: 1736 წელს ნადირ-შაჰმა სარდალი სეფი-ხანი გამოაგზავნა ქართლში. თეიმურაზ მეფე დაიბარა კახეთიდან, ქართლელები კი შეკრიბა სოფ. ფხვენისს, სადაც ყიზილბაშებმა თეიმურაზი ღალატით დაიჭირეს. მასთან ერთად შეიპყრეს გივი ამილახორი, არაგვის ერისთავი ბარამ და თარხანი ლუარსაბ. აგრეთვე კახელებიც: ჩოლოყაშვილი სახლთუხუცესი გივი, ქიზიყის მოურავი ქაიხოსრო. დაპატიმრებული ქართველები ისპაჰანს წაიყვანეს, სადაც ისინი გაათავისუფლეს და პატივისცემით ექცეოდნენ.

ომან მდივანბეგი იქვე განმარტავს, თუ რატომ ექცეოდნენ ყიზილბაშები ქართველებს ასეთი პატივისცემით: „გარნა იმჟამად შაჰ-ნადირ ყანდაარს წარვიდა და მეფე თეიმურაზიცა თან წარიყვანა, რაიცა ქართლ-კახნი თან ახლდნენ, ისინიც თან იახლნა ყანდაარს“ (ომან მდივანბეგი ხერხეულიძე, 1854:477).

ყანდაარს მისვლისას ნადირ-შაჰს განუცხადებია თეიმურაზ კახთ ბატონისათვის: „რომელ შენი შვილი დაიბარე და რა ის შთამოვა, შენ მაშინ დაგიტხოვთო.“ (ომან მდივანბეგი ხერხეულიძე, 1854:477).

ნადირ-შაჰი, როგორც ჩანს, აფასებდა ქართველთა მხნეობას და ვაჟკაცობას, ამიტომაც თვითონ პირადად მიუწერია წერილი თეიმურაზის შვილის ერეკლესათვის და თავისთან დაუბარებია სხვა ქართველებთან (ქართლელ-კახელებთან) ერთად. ქართლელები და კახელები ერთსულოვნად უშლიდნენ ერეკლეს ნადირ-შაჰთან წასვლას, მაგრამ მას უთქვამს: „მამაჩემი

იქ უნდა ჰყვანდესთ და ჩემი იქ მისვლით გამოუტყვევებდნენ და მე ამაზედ დავბრკოლდე და არა წარვიდე, ეს ჩემგან შეუძლოდ არისო“ (ომან მდივანბეგი ხერხეულიძე, 1854:477).

1737 წელს ერეკლე ყანდაარს წავიდა და ნადირ-შაჰს ეახლა. ნადირს ყანდაარი უკვე ალებული ჰქონდა. როდესაც ერეკლე წარუდგინეს, მან საკმაოდ მკაცრად მას გამუსლიმება შესთავაზა, ერეკლემ უპასუხა: „ჩემი სიკვდილი შესაძლებელი არს და სულისა ვერვის ძალუძსო და არც მე გავმაჰმადიანდებო“ (ომან მდივანბეგი ხერხეულიძე, 1854:477).

ნადირ-შაჰს, როგორც ჩანს, მოეწონა ვაჟკაცური პასუხი და უთქვამს ერეკლესათვის: „ნუ გეშინინ, მე აღარ გაიძულებო“ (ომან მდივანბეგი ხერხეულიძე, 1854:477-478). მეორე დღეს თეიმურაზ მეფე და დატყვევებული ქართველები მოაყვანინა, გაათავისუფლა და გამოისტუმრა სამშობლოში.

ნადირ-შაჰს ინდოეთის დაპყრობა ჰქონდა განზრახული: 1739 წელს იგი ინდოეთის დასალაშქრად წავიდა და ერეკლეს თავისი ქართველებით თან წაიყვანა. ნადირმა ინდოეთი დაიპყრო და სასტიკად გაძარცვა. „დიდ მოგოლთა“ სახელმწიფო იძულებული გახდა უზარმაზარი კონტრიბუცია გადაეხადა: 6 მილიონი რუპია ფულად, 500 მილიონი რუპიას საფასური ძვირფასი ქვები (ევროპული მონაცემებით 30-დან 87 მილიონ გირვანქა სტერლინგამდე). კონტრიბუციაში შედიოდა ცნობილი ბრილიანტი „ქუჰ-ე ნურ“ („სინათლის მთა“)²⁷ და ძვირფასი ქვებით მოოჭვილი ე. წ. „ფარშევანგის ტახტი“²⁸. ნადირის ჯარის ნადავლს აფასებდნენ სულ მცირე 700 მილიონ რუპიად.

ამ ბრძოლაში განსაკუთრებული სიმამაცე გამოუჩინა ერეკლეს თავისი ქართველებით.

ინდოეთის დაპყრობის შემდეგ ნადირი სინდეთს წავიდა სა-

27 ერთ-ერთი ყველაზე დიდი ალმასი მსოფლიოში 105.6 კარატს იწონის.

28 ძვირფასი თვლებით მოოჭვილი ტახტი, რომელიც მოგოლთა იპერატორის შეკვეთით დამზადეს. ის დღის „წითელი ციხე-სიმაგრის“ აუდიენციის დარბაზში იდგა.

ლაშქროდ; ამ ლაშქრობაშიც მას თან ახლდა ერეკლე. ომან მდივანბეგი ხერხეულიძე მოგვითხრობს: „თვით ნადირ ინდოეთზედ განიმხედრა და ძე მეფისა თეიმურაზისა ირაკლი თან წარიყვანა. შთავიდა ინდოეთს და ინდოეთის ხელმწიფე ამად-შაჰ შემოება 300 000 კაცითა, გარნა ნადირ შაჰს გაემარჯვა და მთელი ინდოეთის სახელმწიფო დაიპყრა. მუნით დაბრუნდა და სინდეთს შევიდა და სინდეთის სამეფოცა დაიპყრა, გარნა მუნ დიდნი ბრძოლანი გარდაიხადნა, რომელსაცა ყოველთა ამათ ბრძოლათა და ომებთა შინა თან-დასწრებულ-ჰყვა და ყოველთვის თვალითა თვისითა უწარჩინებულეს მხნედ ჰხედვიდა ძესა მეფის თეიმურაზისა ირაკლის და ამის სიმხნისა და სიკისკასისათვის ფრიად შეიყვარა. მუნით გამობრუნდა და მოვიდა ყანდაარს შაჰ-ნადირ“ (ომან მდივანბეგი ხერხეულიძე, 1854:478).

აქვე გვინდა, მკითხველს მოვუთხროთ სინდეთის ომში ერეკლეს გამჭრიახობის შესახებ. ეს ამბავი ომან მდივანბეგ ხერხეულიძის თხზულების ერთ-ერთ ნუსხაშია შეტანილი.

როგორც ზემოთ გვქონდა მოთხრობილი, ნადირ-შაჰმა ინდოეთის დაპყრობის შემდეგ სინდეთზე გაილაშქრა. ინდოეთისა და სინდეთის საზღვარზე აღმართული ყოფილა ქვა, რომელზედაც ამოტვიფრული იყო წყველა-კრულვის სიტყვები იმათ მისამართით, ვინც საზღვარს გადალახავდა. ნადირ-შაჰი ძალზე შეწუხდა: სინდეთის დაპყრობაც უნდოდა და ქვაზე წარწერილი წყველა-კრულვაც აშინებდა. მოიხედა ჩაფიქრებულმა და დაინახა ერეკლე. „ამად ჰრქვა ირაკლის: შენ რასა იტყვი ქვისა ამისათვის, რომელსაცა ზედა წყვეტა დიდი სწერია? უკუნქცევა სჯობს თუ ფიცის ამისა გატეხა და სინდეთს შესვლა?“ ერეკლე ცხენიდან ჩამომხტარა და უშიშრად მოუხსენებია: „წელმწიფეო, რად შეიჭირვებ საქმისა ამისათვის, თავმან თქვენმან, ვგონებ ქუა ესე არა იყოს ტვირთი მძიმე; სპილოთა ზედა შევსდვად, ვიდოდეს სპილო იგი ყოველთა წინ და მას შეუდგებოდეს მხედრობა თქვენი ვიდრეცა გენებოსთ.“

ნადირ-შაჰს ერეკლეს რჩევა მოეწონა და მას ოცი ათასი

ოქრო უბოძა ჯილდოდ. დაიყენა მარჯვენა მხარეს ხანებზე წინ და მრავალი წყალობაც აღუთქვა.

ნადირ-შაჰის ბრძანებით ქვა სპილოზე შედეს, სპილო წინ წაიმძღვარეს და ლაშქარი უკან მიჰყვა. ასე და ამგვარად შევიდნენ სინდეთში და დაიპყრეს იგი.

1739 წელს ნადირ-შაჰი ყანდაარს მოვიდა. მან დაუფასა ერეკლეს თავდადება და ერთგულება. ირანის შაჰს უთქვამს ერეკლესათვის: „მეფის ძევ ირაკლი, შენ შენს ქვეყანას ეჭირვები და ნება მომიცია შენს ქვეყანაში წასვლისა და მარადის ჩვენის წყალობის მოიმედე იყავიო.“ (ომან მდივანბეგი ხერხეულიძე, 1854:478).

1744 წელს ნადირ-შაჰმა თეიმურაზი ქართლის და ერეკლე კახეთის მეფეებად ქრისტიანობით დასვა ტახტზე. ასზე მეტი წლის განმავლობაში ქართლსა და კახეთს მაჰმადიანი ბაგრატიონები მართავდნენ, ახლა კი ქრისტიანი მეფეები დასხდნენ სამეფო ტახტზე.

1762 წელს თეიმურაზის გარდაცვალების შემდეგ ერეკლემ ქართლის ტახტიც დაიკავა და ქართლ-კახეთის გაერთიანებული სამეფოს მეფე გახდა.

დამონმებული ლიტერატურა

არაქელ დავრიუეცის ცნობები საქართველოს შესახებ, თარგმანი, შესავალი და კომენტარები კარლო კუციასი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, საქართველოს შესახებ არსებული უცხოური წყაროების კომისია, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1974.

არჩილიანი, გაბაასება თეიმურაზისა და რუსთაველისა, ტომი მეორე, ძველი ქართული მხატვრული მწერლობა, საქართველო.

ბატონიშვილი, ვახუტში, აღწერა სამეფოსი საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტომი IV, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი, საბჭოთა საქართველო, 1973.

ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება, XVIII ს. დამდ. I: ტექსტი, ივ. ჯავახიშვილის წინასიტყვაობითა და რედაქციით, სსრკ მეც. აკადემიის საქართველოს ფილიალის გამომცემლობა, თბილისი, 1940.

ბითლისი, შარაფ-ხან, უცხოური წყაროები საქართველოს შესახებ, სპარსული წყაროები საქართველოს შესახებ, 1962.

გაბაშვილი, ვალერიანი, ქართული ფეოდალური წყობილება XVI-XVII საუკუნეებში., თბილისი, 1958.

გაბაშვილი, ვალერიანი, „უნდილანთ ფეოდალური სახლი XVI-XVII სს. ირანში“ (ქართული წყაროების მიხედვით), მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის საკითხები 2, 1972, გვ. 64-84.

გელაშვილი, ნანა, „სიმონ მეფე ყიზილბაშთა ტყვეობაში“, ცისკარი, 6, 1984, გვ. 151-154.

გორგიჯანიძე, ფარსადანი, *საისტორიო მოამბე, წიგნი II*, სამეცნიერო დაწესებულებათა მთავარმმართველობა, პოლიგრაფიული ტრესტის მე-3 სტამბა, ტფილისი, 1925.

იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო სერგი ჯიქიამ, *უცხოური წყაროები საქართველოს შესახებ*, წიგნი XV, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1964.

ისქანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ, სპარსული ტექსტი ქართული თარგმანითა და შესავლითურთ გამოსცა ვლადიმერ ფუთურიძემ, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1969.

კაკაბაძე, სერგი, *ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია*, ამონაბეჭდი „საისტორიო მოამბიდან“, წ. II, 1925 წ., ტფილისი, 1926.

კაციტაძე, დავითი, „ქართველები XVI საუკუნის ირანში“, დროშა, 46, (690), თბილისი, 1997.

კაციტაძე, დავითი, *ირანის ისტორია III-XVIII სს.* თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 2001.

კუცია, კარლო, „ისფაჰანის ქართველი ტარულები (1618-1722)“, მახლობელი აღმოსავლეთი და საქართველო, 1972.

მამისთვალშიშვილი, ელდარი, „სეფიანთა სახელმწიფოში მიმდინარე პოლიტიკური ბრძოლა და ქართველები“, მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, 4, თბილისი, 1977; გვ. 107-117.

მილანელი, დონ ჯუზეპე ჯუდიჩე, *წერილები საქართველოზე XVII საუკუნე*, (თარგმნა ბეჟან გიორგაძემ), გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1964.

მინადლი, ტომაზო, *ისტორია ომისა ოსმალთა და სპარსელთა შორის ოთხ წიგნად აღწერილი*, უცხოური წყაროები საქართველოს შესახებ, საქართველოს ისტორიის დასავლეთ ევროპული წყაროები, ტურინი, 1588.

მოჭამედ თაჭერის ცნობები საქართველოს შესახებ, ტექსტი, თარგმანი და შენიშვნები ვ. ფუთურიძისა, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისთვის, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი, 1954.

მუნში, ისქანდერ, აბასის ქვეყნის დამამშვენებელი ისტორიის გაგრძელება, ცნობები საქართველოს შესახებ (1939 წელი) – სპარსულ ტექსტს გამოკვლევა, ქართული თარგმანი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ნანა გელაშვილმა – საქართველოს ისტორიის წყაროები 24, საქართველოს ისტორიის უცხოური წყაროები XIII, თბილისი, 1981.

მუსტაფა, ნაიმა, ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, თურქული ტექსტი ქართული თარგმანით, გამოკვლევითა და შენიშვნებით გამოსაცემად მოამზადა ნოდარ შენგელიამ, საქართველოს ისტორიის წყაროები 14, საქართველოს ისტორიის უცხოური წყაროები VIII, თბილისი, 1979.

ნათანზი, „ნაყავათ აღ-ასარ“-ის ცნობები საქართველოს შესახებ

ნატროშვილი თამაზი, *მოყვასი შორეული რომიდან თბილისი*, მეცნიერება ISBN: 5520016178, თბილისი, 1995.

ნატროშვილი, თამაზი, *მამრიყით მალრიბამდე*, „ნაკადული“, თბილისი, 1991.

ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში (ცნობები საქართველოს შესახებ) – ფრან-

გულიდან თარგმნა, გამოკვლევები და კომენტარები დაუბოძა მზია მგალობლიშვილმა, უცხოური წყაროები საქართველოს შესახებ, წიგნი XXXVIII, თბილისი, 1975.

სვანიძე, მიხეილი, *საქართველო-ოსმალეთის ურთიერთობის ისტორიიდან XVI-XVII სს.*, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი, თბილისი, 1971.

ტაბაღუა, ილია, *მასალები XVIII საუკუნის საქართველოს ისტორიისთვის*, თბილისი, 1982.

ტაბაღუა, ილია, *საქართველო ევროპის არქივებისა და წიგნსაცავებში*, (XII-XX სს-ის პირველი მეოთხედი), III (1628-1633 წწ.), გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1987.

ტფილელი იოსებ, *დიდმოურავიანი*, გიორგი ლეონიძის რედაქციით, სახელგამი, 1939.

ფალსაფი, ნასროლა, *შაჰ-აბას პირველის ცხოვრება* (სპარსულიდან თარგმანი ლ. ჟორჟოლიანისა), თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 2003.

ქართლის ცხოვრება დასაბამით-გან მეათცხრამეტე საუკუნემდის, ნაწილი მეორე, ახალი მოთხრობა, 1469 წლიდან, ვიდრე 1800 წლამდე, გამოცემული უ. ჩუბინოვისაგან, სანკტ-პეტერბურლი, 1854.

ქართული სიტყვა-კაზმული მწერლობის ანთოლოგია, ტომი II, XVI-XVIII საუკ. (აღორძინების პერიოდი), რედაქტორი: ია ეკალაძე, ტფილისი, 1928.

ყაზვინი, ბუდაყ, *ჯავაჰერ აღ-ახბარ*, ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწერი, დორნის კატალოგი.

ხინთიბიძე, ელგუჯა, „*რუსთველის ვეფხისტყაოსანი – კულტურული ხიდი აღმოსავლეთიდან დასავლეთისკენ და სეფიანთა ირანის ქართველები*“, ქართველოლოგი, The Kartvelologist,

Journal of Georgian Studies, <http://kartvelologybooks.tsu.ge/uploads/book/46467400.pdf>

ჰასან რუმელუს ცნობები საქართველოს შესახებ, სპარსული ტექსტი ქართული თარგმანითა და შესავლით გამოსცა ვლადიმერ ფუთურიძემ, შენიშვნები დაურთო რევაზ კიკნაძემ, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი 1966.

Brosset, Marie-Félicité, *Chronique géorgienne*, Société royale asiatique de France, Paris, 1830.

Della Valle, Pietro, *I viaggi di Pietro della Valle, Lettre della Persia*, vol. I, EDs. F. Gaeta and L. Lockhart, Roma 1972.

Gouvea, Antonio, *Relations des grandes guerres et victoires obtenues par le roi Perse de Chah-Abbas contres les empereurs de Turki Ahmet et Muhamet*. Tradiut de partougais, A Roven, chez Nicolas Loyselet, 1646.

Hanway J., *The Revolutions of Persia. Containing the Reign of Shah Sultan Hussein, with the Invasion of Afghans, and the Reigns of Sultan Mir Maghmud and His Successor Sultan Ashreff*, Vol.1 London, 1753.

Herbert, Thomas, *Relation du Voyage de Perse et de Indes Thomas Herbert*, Paris, 1663.

Relations de Don Juan de Persia dirigidas a la Magestad Chatolica de Don Philippe III, Rey de las Espanos. Valladolid, 1604.

პირთა საძიებელი

ა

- აბას-მირზა – 21
- აბესალამაშვილი, იოსებ (ქართველი) – 80, 87
- აბულ-ყასემ-ბეგ ეიკა ოღლი – 53
- ავიტაბილე, პიეტრო – 48, 50
- ალათაყ-ჩერქეზი – 9
- ალენი, ვ.ე.დ. – 4, 26, 85
- ალი-მირზა – 12
- ალი-ყული ხან შამლუ – 21, 22
- ალიხან-გურჯი – 14
- ამბროზიო, დუშ ანჟუში – 27, 35, 62, 63, 64
- ამილახვარი, ანდუყაფარ – 30, 52
- ამილახვარი, გივი – 92
- ამილახვარი, ოთარ – 92
- ამირეჯიბი, ბადურ ალიყულიბეგ – 46, 92
- ანდრონიკაშვილი, ადამ-სულთან – 68
- არაგვის ერისთავი, ბარძიმ – 92
- არაგვის ერისთავი, ბარამ – 93
- არაგვის ერისთავი, ზურაბ – 51
- არაგვის ერისთავი, თარხანი ლუარსაბი – 93
- ასლან-ბეგ ავშარი – 13
- აქულისელი, ზაქარია – 72
- ალა ხანუმი – 12
- აჰმად მირზა – 12

ბ

- ბაგრატიონი, ლევანი (კახთა მეფე) – 8, 9, 10, 85, 91
- ბაგრატ-ხანი – 52, 53, 56
- ბარათაშვილი, მანსურ-ხანი – 92
- ბატონიშვილი, ალექსანდრე – 84, 91
- ბატონიშვილი, ვახუშტი – 18, 19, 33, 47, 50, 54, 56, 57, 66, 71, 80, 81, 91
- ბატონიშვილი, იესე – 8, 9, 10, 15, 91, 92
- ბაჰრა ბაჯი – 12

ბეჟან ბეგი (ყარა-ბეგი) – 66
ბერი ეგნატაშვილი – 18, 19, 32, 33, 47, 48, 50, 54, 55, 58, 68
ბექირ სუბაში – 61
ბიგვერდი ბეგი – 31, 47
ბითლისი, შერეფ-ხან – 8, 9, 14
ბრაუნი, ედვარდ გრენვილ – 16
ბროსე, მარი – 54, 83
ბუზაქ-მირზა (ხოდაბენდე მირზა) – 41

ბ

გაბაშვილი, ვალერიანი – 4, 27, 28, 34, 37, 38, 40, 42, 43
გილანენცი, პეტროს დე სარგის – 90
გიორგი XI (გორგენ ხანი, შაჰნავაზ II) – 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 85, 91
გოვეა, ანტონიო – 20, 25, 29
გორგიჯანიძე, ფარსადან – 11, 18, 20, 42, 47, 53, 69, 70, 71

დ

დ'ალესანდერი – 12
დ'ანდრეზელი – 80
დადიანი, ლევან – 43
დავრიჟეცი, არაქელ – 64
დაუდ-ბეგ-გურჯი – 43
დე გარდანი – 89
დეღლა ვალე, პიეტრო – 27, 32, 34, 35, 65
დიუ სერსო – 74
დონ ხუან სპარსელი (იგივე ურუჯ-ბეგი) – 16, 26, 27
დარბინიანი, მელიქიან – 27

ე

ეთემად-ად-დოულე – 69, 74, 77, 86, 87
ერეკლე I (ნაზარალი-ხანი) – 73, 74, 75, 92

ვ

ვახტანგ V შაჰნავაზი – 71, 72, 73
ვახტანგ VI – 85, 89, 91, 92
ვედელი – 42

ზ

ზაალ, გურჯი – 14
ზეინ, ოლ-აბედინ მირზა – 12
ზეინაბ, ბეგუმი – 12

თ

თამაზ-ყული, ხანი – 26
თარხანი, ლუარსაბ – 92
თევდორე, ივანეს ძე – 23
თეიმურაზ I – 30, 34, 35, 39, 40, 43, 63, 73
თეიმურაზ, მუხრან-ბატონი – 71

ი

იბრაჰიმ, მირზა – 13
იბრაჰიმ-ხანი – 46
ივანოვი, მ. ს. – 27
იმამვერდი-ბეგი – 63
იოთამ სულთან ქართველი – 46, 47
ისმაილ II (ისმაილ მირზა) – 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19
ისრაელ ორი – 78
იუსუფ-ხანი (შირვანის ამირა) – 63

კ

კანაკერცი, ზაქარია – 39, 43
კასტელი, პატრი დონ ქრისტეფორე – 64
კირილე, მთავარეპისკოპოსი – 92
კრუშინსკი, თადეუშ – 78, 79, 90
კუცია, კარლო – 4, 27, 51

ლ

ლენგი, მ. დევიდ – 4, 27, 77, 80, 90
ლუარსაბ I, (ქართლის მეფე) – 8, 47
ლუარსაბ II, (ქართლის მეფე) – 34, 48, 50, 64

მ

მალენგრი, კლოდ – 29
მალკოლმი, ჯონ – 36

მაჰმუდ-მირზა – 12
მინაღოი, ჯიოვანი ტომაზო – 15
მინორსკი, ვლადიმერ – 4, 27
მირ-ვეისი – 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 86
მირ-მაჰმუდი – 86, 87, 89
მირზა სალმანი – 20
მოჰამედ მოჰსინი – 88
მოჰამედ-ხანი – 81, 82
მუნში, ისქანდერ – 8, 10, 16, 18, 20, 30, 31, 33, 38, 39, 40, 45, 46,
47, 48, 52, 53, 56, 57, 59, 63
მურად-მირზა – 12
მურშიდ, ყული ხან უსტაჯლო – 21,22
მუსა-მირზა – 12
მუსტაფა, ლალა ფაშა – 16, 19
მუსტაფა, მირზა – 12, 13
მუსტაფა-ყული ბეგი – 72
მუჰამედ ბაყერ-მირზა – 40
მუჰამედ მირზა – 12, 41

ნ

ნადირ-შაჰი – 92, 93, 94, 95, 96
ნათანზი, მაჰმუდ – 16
ნაიმა, მუსტაფა – 65
ნატროშვილი, თამაზ – 4, 27, 32, 33, 37, 88

ო

ოლეარიუსი, ადამ – 37, 41, 68
ოტე, ჟან – 76
ოღურლუ-ხანი – 44

პ

პერი, უილიამ – 27
პეტრუშევსკი, ი. პ. – 4, 27

რ

როსი, ედვარდ დენისონი – 26, 27
რუმლუ, ჰასან – 8, 9

ს

სააკაძე, ალი ყული ბეგი – 30, 43, 46
სააკაძე, გიორგი – 43, 48, 49, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66
სააკაძე, იოსებ (ტფილელი) – 49, 60, 61, 68
სააკაძე, როსტომ-ხანი – 57, 58, 66, 67, 68
საიდ ნაფისი – 4
სარკავაგი, ზაქარია – 43
სეფი I (სამ-მირზა) – 10, 38, 41, 44, 45, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 66
სეფიყული-ხან ქართველი – 45, 46
სვანიძე, მიხეილ – 13, 27
სიმონ I – 10, 11, 15, 18, 20
სიმონ II – 40, 58, 60
სტროევა, ლ. – 27
სულთანამი – 12, 19
სულთან ალა ხანუმი – 12
სულთან-ზადე ხანუმი – 12
სულეიმან მირზა – 12

ტ

ტავერნიე, ჟან ბატისტ – 36

უ

ულია, მაჰდი – 17, 18
უნდილაძე, ალავერდი-ხანი – 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 38, 39, 40, 45, 57, 59
უნდილაძე, დაუდ-ხანი – 18, 30, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 57, 66
უნდილაძე, იმამყული-ხანი – 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 41, 43, 44, 45, 46, 57
უნდილაძე, სეფი ყული-ხანი – 45, 46
უნდილაძე, ფათჰალი-ბეგი – 46

ფ

ფალავენდიშვილი, ავთანდილ – 92
ფალსაფი, ნასროლა – 4, 11, 13, 20, 27, 29, 44, 51
ფერიხან, (ფერიჯან) ხანუმი – 12, 14, 18

ფარსადანა, სომხეთის მელიქი – 92
ფეშანგი, ლორეს მელიქი – 92
ფეჩევი, იბრაჰიმ – 65

ქ

ქაიხოსრო, ლევანის ძე – 75, 76, 82, 83, 84, 85
ქაიხოსრო, ქიზიყის მოურავი – 93
ქაიხოსრო ჯავახიშვილი – 92
ქეთევან დედოფალი – 32, 33, 34, 35, 36, 62
ქელბალი-ბეგ, აშიკაღასი – 43

ყ

ყაზაყ-ხანი – 52
ყაზვინი, ბუდაყ – 8, 9, 10
ყაზვინი, თაჰერ მოჰამედ – 68, 69
ყარაყალ-ხანი – 52
ყაფარი, ყადი მოჰამედ – 8, 9
ყაჯარი, ზიად-ოღლი – 38, 39
ყორჩიხა-ხანი – 62, 63

შ

შალიკაშვილი, ოთარ – 18, 19
შამხალ-ხან, ჩერქეზი – 14
შარდენი, ჟან – 38, 48, 58, 59
შაჰ აბას I (აბას მირზა) – 6, 16, 17, 21, 22, 23, 24, 25, 28, 29, 30, 32, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 45, 46, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 66
შაჰ აბას II – 26, 68, 70, 71
შაჰ თამაზ I – 6, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 66
შაჰ მოჰამედ-ხოდაბენდე – 10, 15, 17, 18, 19, 21
შაჰ სულეიმანი – 71, 73
შაჰ სულთან-ჰუსეინი – 74, 77, 79, 82, 86
შაჰზენდე ხანი (აზერბაიჯანის ბეგლარბეგი) – 52
შაჰვერდი-სულთან ზიად-ოღლი – 8, 38, 39
შერლი, ანტონი – 24, 26, 27
შერლი, რობერტ – 24

ც

ციციშვილი, ნოდარ – 83

ციციშვილი, პაპუნა – 83

ციციშვილი, ქაიხოსრო – 92

ჩ

ჩელები, ქიათიბ – 65

ჩხეიძე, სეხნია – 72, 80, 82, 84, 85, 90, 91, 92, 93

ხ

ხანფარვარ, ხანუმი – 12, 13

ხერხეულიძე, ომან მდივანბეგი – 93, 94, 95

ხოსრო-მირზა – 41, 42, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58,
60, 66, 67

ჯ

ჯემშიდ სულთან ქართველი – 46

ჯუდიჩე, ჯუზეპე მილანელი – 48, 55, 98

ჯუსტო პრატო – 27, 46

პ

პამზა-მირზა – 20, 21

პანდი ბეგი – 23

პანევი, ჯონ – 75, 79, 80, 84, 85, 88, 90

პასან-მირზა – 40

პაფეზ აჰმად ფაშა – 45

პეიდარ მირზა – 12, 13, 14, 15

პერბერთი, თომას – 17, 31, 32

პოსეინ-ყული ხულაფა რუმლუ – 13

სურათები

ალავერდი-ხანის მიერ ისპაჰანში აგებული ხიდი („სი ო სე ფოლ“ – „ოცდაცამეტმალიანი ხიდი“), რომელიც „ახალ ჯულფას“ აერთებს ისპაჰანთან. დღესაც მოქმედი ხიდია.

ისპაჰანი, „ჩეჰელ-სუთუნის“ („ორმოცვეტიანი“) სასახლე. ფრესკაზე გამოსახულია შაჰ-აბას I თავისი დიდებულებით. შაჰის მარჯვნივ ზის ალავერდი-ხანი.

ჩეჰელ სუთუნის სასახლე 1647 წელს აიგო შაჰ აბას II-ის მმართველობის დროს. რეალურად სასახლეს აქვს ოცი სვეტი, თუმცა სასახლის წინ აუზში არეკვლის გამო ორმოცი სვეტის ილუზიას ქმნის. სასახლე მორთულია სეფიანთა დინასტიის მმართველების ფრესკებით. სასახლის ცენტრალური ნაწილი კი აბას II დარბაზს უკავია, რომელიც მორთულია ძვირფასი თევლებით და მოხატულია ოქროს ტონებით.

„შაჰის მეჩეთი“ ისპაჰანი, XVII ს.

ალავერდი ხანის ბიუსტი ისტაჰანში

ალი-ყული ჯაბადარის (ქართული წარმოშობის მხატვრის) მინიატურა. მარცხნივ როგორც თელიან არჩილ მეფე და გივი ამილახვარია გამოსახული

